

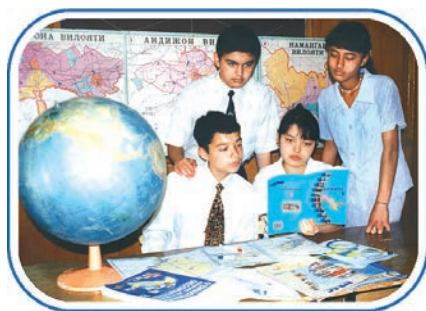
ПАЁЗ МУСАЕВ, ЧАҲОНГИР МУСАЕВ

ГЕОГРАФИЯ

Географияи иқтисодӣ ва иҷтимоии Ўзбекистон

Китоби дарсӣ барои синфи 8-уми
мактабҳои таълими миёнаи умумӣ

Наشري шашуми такмилдодашуда

*Вазорати таълими халқи Республикаи Ўзбекистон тасдиқ
намудааст*

САРРЕДАКСИЯИ ШИРКАТИ
САҲҲОМИИ ТАБЪУ НАШРИ “ШАРҚ”
ТОШКАНД – 2019

УЎК: 91(575.1)(075)
КБК 65.04я721
М – 97

Муқарризон:

Н. САФАРОВА, дотсенти кафедраи география ва методикаи таълими он дар Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тошканд ба номи Низомӣ, номзади илмҳои география;

А. ЧАББОРОВ, дотсенти кафедраи методикаи омӯзонидани географияи Донишкадаи давлатии омӯзгории Қўқанд ба номи Муқимӣ;

Ш. ХОЛМУРОДОВ, омӯзгори калони кафедраи география ва методикаи таълими он дар Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тошканд ба номи Низомӣ;

С. БЕРДИЕВА, омӯзгори фанни географияи мактаби таълими миёнаи умумии рақами 213-уми ноҳияи Мирободи шаҳри Тошканд.

Тарҷумон: **Абдулло Субҳон**

М – 97

Мусаев, Паёз.

Географияи иқтисодӣ ва иҷтимоии Ўзбекистон: китоби дарсӣ барои синфи 8-уми мактабҳои таълими миёнаи умумӣ / Муаллифон: П. Ғ. Мусаев, Ҷ. П. Мусаев. – Т. “Шарк”, 2019. – 176 сах.
I. Ҳаммуаллиф.

УЎК: 91(575.1)(075)
КБК 65.04я721

Мегавонед тавассути сканеркунонии аломатҳои QR – коди мазкур оиди мавзӯҳои китоби дарсӣ аз маълумотҳои интернет истифода баред.

Аз ҳисоби маблағҳои Бунёди мақсадноки китоби республика чоп шуд.

ISBN 978-9943-26-921-7

© П. Мусаев, Ҷ. Мусаев, 2004, 2014, 2019.
© Сартаҳририяти ШСТН “Шарк”, 2004, 2014, 2019.

БОБИ I. СОХТИ МАВҶЕИ ГЕОГРАФӢ ВА МАЪМУРИЮ ҲУДУДИ ӮЗБЕКИСТОН

Дарси 1-ум

МУҚАДДИМА

Географияи иқтисодӣ ва иҷтимоии Ӯзбекистон чиро меомӯзнад?

Шумо акнун метавонед дар асоси донишҳои пештар ҳосилнамудаатон доир ба табиати рӯи Замин, аз ҷумла, мамлакатамон, ба дигарон низ маълумот диҳед. Ба ҷуз ин ҳама, донишҳое низ ҳастанд, ки онҳо ба фаъолияти одамон, тарзи ҳаёт ва тафовутҳои ҳудудии истеҳсолот вобастаанд. Фанне, ки ана ҳамин донишҳоро меомӯзнад, *географияи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ* номида мешавад. Он масъалаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии ба ташкили фаъолияти аҳоли вобастаро, ҷӣ дар як мамлақати муайян ва ҷӣ сартосари ҷаҳон, меомӯзнад. Имсол мо *географияи иқтисодӣ ва иҷтимоии Ватани азизамон – Ӯзбекистонро* меомӯзем.

Дарҳақиқат, завод, фабрика, фирма, беморхона, муассисаи таълимӣ ё корхонаҳои хидматрасонӣ сабуксарона дар ҷойҳои ростода бунёд гарданд, сабаби саргардонии одамон ва беҳуда сарф гардидани меҳнату маблағ мешаванд. Дар ниҳояти кор, ин ба самаранокии меҳнати иҷтимоӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Самаранокии меҳнати иҷтимоӣ миқдори даромади миллиест, ки аз ҳисоби банд будани ҳар як коргар бо истеҳсолоти моддӣ ба даст меояд.

Самаранокии меҳнат ба таъмини истеҳсолот бо мошинҳо, коргарони соҳибмалақа, нерӯи барқ, сарватҳои табиӣ, бунёди корхонаву манзилҳои аҳолинишин дар ҷойҳое, ки муҳити табиӣ осеб намебинад, шароити кор ва истироҳати меҳнатқашон ва хидматрасонии маданияту маишӣ вобаста аст.

Агар ашёи хом, сӯзишворӣ, манбаъҳои энергия ва коргарон дар канори ҳам бошанд, самаранокии истеҳсолот таъмин мегардад. Аммо чунин ҷойгузинӣ кам иттифоқ меафтад. Агар дар баъзе ҷойҳо ашёи хом нарасад, дар ҷойҳои дигар сӯзишворию энергия камчин аст. Биноан, дар барномаҳои миллии рушди мамлақат ба масъалаҳои ҷойгиркунии аҳолию истеҳсолот ва истифода аз сарватҳои табиӣ ва ташкили ҳудуди яқлухт эътибори алоҳида дода мешавад.

Географияи иқтисодӣ ва иҷтимоии Ўзбекистон иқтисодиёти миллии мамлакатро дар робита ба шароити аҳоли ва табиӣ омӯхта, тамоюлҳои умумии ташкили ҳудудии онро аз ҷиҳати илмӣ асоснок менамояд.

Географияи синфи 8-ум шуморо бо донишҳои мусаллаҳ месозад, ки ба афзудани самаранокии меҳнат дар мамлакат, ҳифзи захираҳои табиӣ ва таъмини неқӯаҳволии аҳоли кӯмак мерасонанд. Ҳамчунин, бобати афзудани дониши географиятон аз усулҳои муस्ताқил ва манбаҳои гуногун истифода бурданро меомӯзад.

Бо мурури вақт маълумотҳои, ки барои натиҷагирӣҳои ин фан асос гардидаанд – далелҳои ашӣ тағйир меёбанд. Маълумотҳои рақамӣ, расм, харитаю схемаҳо ва ҳатто номи ҷойҳо шояд фарқ кунанд. Ин ҷиҳати ба географияи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ хос аз ҳодисаҳо хабардории пайгиронаро тақозо дорад.

Халқамон дар роҳи тараққиёт часорат нишон медиҳад. Дар таҳким баҳшидани истиқлолият, хусусан шумо ҷавонон, бояд ғаъол бошед, коратон баракате дошта бошад. *Зеро бобати гузаитан ба муносибатҳои бозорӣ самаранокии меҳнат омилҳои муҳиму асоситарин мебошад.* Омӯхтани географияи иқтисодӣ ва иҷтимоии Ўзбекистон ба дарки муҳимияти ин вазифа – фидой будан, иштироки ғаъол дар ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодӣ кӯмак мерасонад.

Ин китоб, дар баробари ошно кардани шумо бо иқтисодиёти миллии мамлакат, имкон медиҳад, ки аз адабиётҳои гуногун ва маълумотҳои муҳими дахлдори соҳа истифода баред. Шумо аз ин китоб усулҳои тасвиру баёни объект ва ҳодисаю ҷараёнҳои географияи иқтисодиро меомӯzed.

1. Кӯшиш намоед, камаш ду мафҳуми истилоҳи иқтисодиву иҷтимоиро, ки дар саҳифаи дуёми муқоваи китоб омадаанд, шарҳ диҳед.
2. Ба фикри шумо, дар ҷойгирсозии корхонаҳои истеҳсоли кадом омилҳо муҳиманд? Ҳаракат кунед, ки ҷавобатон асоснок бошад.

Мавҷеи географӣ гуфта чиро мегӯянд?

Яке аз хусусиятҳои мамлакат, ҳудуд, вилоят, шаҳр, маҳалла, ҳатто ҳавлии муайян он аст, ки дар рӯйи Замин мавҷеи нотақрор доранд. Инро мавҷеи географӣ меноманд. Моҳиятан, мавҷеи географӣ ба тарзи мавҷеи *географии табиӣ*, *мавҷеи географии иқтисодӣ* ва *мавҷеи географии сиёсӣ* гурӯҳбандӣ мешавад.

Агар *мавҷеи географии табиӣ*, асосан, нисбат ба ҷойгиршавии объектиҳои бузург, мисли укёнус, баҳр, дарё, кӯҳ, биёбон, чангал, талу теппаҳо муайян гардад, мавҷеи географии *иқтисодӣ* бо минтақаҳои озоди иқтисодӣ, роҳҳои тичоратии ҷаҳон, марказҳои бузурги савдою саноатӣ ва имкониятҳои истифодабарӣ аз сарватҳои табиӣ муайян карда мешавад. *Ба мавҷеи географии сиёсӣ* давлати алоҳида бошад, аз он нуқтаи назар баҳо медиҳанд, ки дар як давраи муайян ба мочароҳои ҳарбии дар ҳудуду давлатҳо рӯйдодаистода ё мумкин аст рӯй диҳанд, то кучо иртибот дорад.

Объектиҳои географӣ байни ҳам иртибот доранд. Дар фазои ҳамин иртибот мавҷеи географӣ дар миқёси микро, мезо ва макро намоён мегардад. Акнун бо ҷиҳатҳои ба худ хоси мавҷеи географии Ватанамон ошно мешавем.

Мавҷеи географии табиӣ. Обу ҳавои кишварамон қариб ки беборишу хушк аст. Эътибор диҳед, мадҳияи давлатии мамлакатамон бо сатри “Кишвари офтобиам” оғоз меёбад. Ба шарофати мавҷеи географии табиӣ дер давом кардани рӯзҳои офтобӣ имкон медиҳад, ки дар хоҷагии кишлоқ, нақлиёт ва ҳаёти маишӣ мамлакатамон сарфу хароҷотҳои молиявӣ кам шаванд. Осмони софамон ба тадқиқотҳои астронومӣ низ имкон медиҳад. Беҳуда нест, ки кайҳоншиносони бузург: Абӯрайҳони Берунӣ, Аҳмад ал-Фарғонӣ, Мирзо Улуғбек дар сарзамини мо ба воя расидаанд.

Мавҷеи географии иқтисодӣ. Рушди ҳар як мамлакат бе робитаҳои иқтисодӣ бо кишварҳои хориҷӣ тасаввурнопазир аст. Миқёси робитаҳои иқтисодии хориҷӣ бошад, ба тақсмоти байналхалқии меҳнат ва имкониятҳои мавҷеи географии иқтисодӣ вобаста аст. Дар зинаҳои муайяни тараққиёти инсоният роҳҳои бузурги байналхалқии тичоратӣ омили муҳим гардидаанд.

Имкониятҳои мавҷеи географии иқтисодӣ бо гузашти давр метавонад тағйир ёбад. Ба ин воқеаҳои сиёсӣ, пайдоиши захираҳои бузурги сарвати табиӣ ва коркарди онҳо, такмил ёфтани воситаҳои нақлиёт сабаб

мегарданд. Инро дар мисоли дигаргуниҳои дар мавқеи иқтисодию географии кишварамон рӯйдода метавон дид.

Маълум, ки аз асри II то милод то асри XVI милодӣ роҳи асосии тичорат – “Роҳи бузурги абрешим”, ки Шарқро (Ҳиндустон, Хитой) бо Ғарб (кишварҳои Аврупо) мепайваस्त, тавассути Осиёи Марказӣ гузаштааст. Ва ин шоҳроҳ ба авҷ гирифтани табодули мол дар бозорҳои Осиёи Марказӣ, рушди хунармандию деҳқонӣ, равнақи шаҳрҳо ва илму фарҳанг тақон бахшидааст. Дартар вақте роҳҳои савдои байни Шарқу Ғарб аз хушкӣ ба баҳру уқёнусҳо кӯчид, соғории мавқеи иқтисодию географии Осиёи Марказӣ аз байн рафт.

Дар охири асри XIX ба Осиёи Марказӣ роҳи оҳан кашида шуд. Дар натиҷа шаҳрҳои, мисли Самарқанду Тошканд тавассути роҳи оҳан бо ноҳияҳои марказии Русия пайвастанд. Ин имкон дод, ки вазъи мавқеи иқтисодию географии Ўзбекистон то ҳоле беҳ гардад. Аммо дар аҳди шӯравӣ аз мусоидии мавқеи иқтисодию географӣ, асосан, иттиҳоди собик манфиатдор буд.

Маълум, ки Ўзбекистон дар дунё яке аз ду мамлакатҳост, ки имкони бевосита ба баҳру уқёнусҳо баромаданро надорад, барои ба уқёнусҳо баромадан, бояд камаш ду мамлакатро убур намояд. Давлати дуум Лихтенштейн аст. Ин аст, ки Ўзбекистон соҳтори нақлиётро тақмил дода, барои баромадан ба уқёнуси дунё чорабиниҳо андешид.

Ба тӯфайли истиқлолият Ўзбекистон бо давлатҳои хориҷӣ ҳуқуқи роҳандозии робитаҳои озодро ба даст даровард. Дар муддати кӯтоҳи таърихӣ роҳҳои хушкӣ ва ҳавоие, ки ўро бо ҳамсояҳои азали – Афғонистон, Покистон, Эрон, аз ғарб бо Туркия, аз шарқ бо Хитой мепайванданд, кушода шуданд. Мавқеи иқтисодию географии Ўзбекистон беҳ шуд.

Хусусан, дар натиҷаи иштироки Ўзбекистон дар лоиҳаи “Як макон, як роҳ” имконияти аз нав барқарор намудани рӯҳияи Роҳи абрешим, рушди ҳамкориҳои минтақавии иқтисодӣ, якҷоякунии инфрасохтори нақлиёти мамлакатҳо пайдо шуд. Гоҳе баъзе имкониятҳои худудии давлатҳои ҳамсоя низ метавонад ба мавқеи иқтисодию географии мамлакат таъсир расонанд. Масалан, баъди сохта шудани роҳи оҳани Туркменистон – Эрон, Ўзбекистон аз он дар робитаҳои хориҷӣ истифода бурд.

Пас, дар баҳо додан ба мавқеи иқтисодию географии ҳар гуна мамлакат ба гиреҳои бузурги нақлиётии он, аз ҷумла, ҷойгузиниаш нисбат ба роҳҳои баҳрӣ ба эътибор гирифта мешудааст. Ин аст, ки мавқеи иқтисодии географии Ўзбекистон торафт хуб мегардад.

Расми 1. Мавқеи микрогеографии Ўзбекистон.

Дар ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ мавқеи сиёсӣю географӣ низ омили муҳим ба шумор меравад. Истиқлолияти Ўзбекистон аз ҷониби аҳли ҷаҳон эътироф гардида, бо ӯ беш аз 130 давлати дунё робитаҳои дипломатӣ дорад, аксарияташон сафоратхонаҳои худро кушодаанд. Дар навбати худ, дар бисёр кишварҳо сафоратхонаҳои Ўзбекистон фаъолият доранд. Ба узвияти созмонҳои байналхалқии гуногун, аз ҷумла, Созмони амният ва ҳамкории Аврупо, Созмони ҳамкории Шанхай, ҳамчунин пазируфта шудани ҳамсояҳои девордармиёни он – ҷумҳуриҳои дӯсту бародари Қазоқистон, Қирғизистон ва Тоҷикистон ба ин созмонҳо, омили муҳим ба муайянкунандаи мавқеи сиёсӣю географӣ мебошад.

1. Ба фикри шумо, дар байни вилоятҳои мамлакат кадомаш мавқеи созғори иқтисодӣю географӣ дорад? Ҷавобатонро асоснок кунед.
2. Мавқеи иқтисодӣю географӣи ноҳиятонтро дар асоси нақша хаттӣ тасвир намоед:
 - а) хусусиятҳои сарҳадии ноҳия;
 - б) кадом ҷиҳатҳои ноҳияи ҳамсоя ба рушди хоҷагии ноҳиятонт саҳм мегузорад?
 - в) тавассути кадом нави нақлиёт ноҳиятонт бо дигар ноҳияҳо робита дорад?
3. Аз атласи таълимии синфи 8 муайян намоед, ки мамлакатамон аз укёнуҳо чӣ қадар дур аст?

Соҳти маъмурию ҳудудии Ўзбекистон, киёфаи ҳудудии сарҳадҳо дар идора ва рушди он нақши муҳим доранд. Ҳудуди Ҷумҳурии Ўзбекистон 448,9 ҳазор км. кв. буда, аз ҳудуди давлатҳои пешрафтатарини ҷаҳон: Ҷопон, Олмон, Бритониёи Кабир, Италия калон (расми 2) аст. Пойтахташ – шаҳри Тошканд. Соҳти маъмурию ҳудудии Ўзбекистон 3 зинаро ташкил медиҳад. Дар зинаи аввал Ҷумҳурии Қароқалпоқистон, 12 вилоят ва шаҳри Тошканд қарор дорад. Дар навбати худ Ҷумҳурии Қароқалпоқистон ва вилоятҳо аз ноҳияву шаҳрҳои тобеъ ташкил ёфтаанд. Шаҳри Тошканд аз ноҳияҳои дохилишаҳрӣ таркиб ёфтааст.

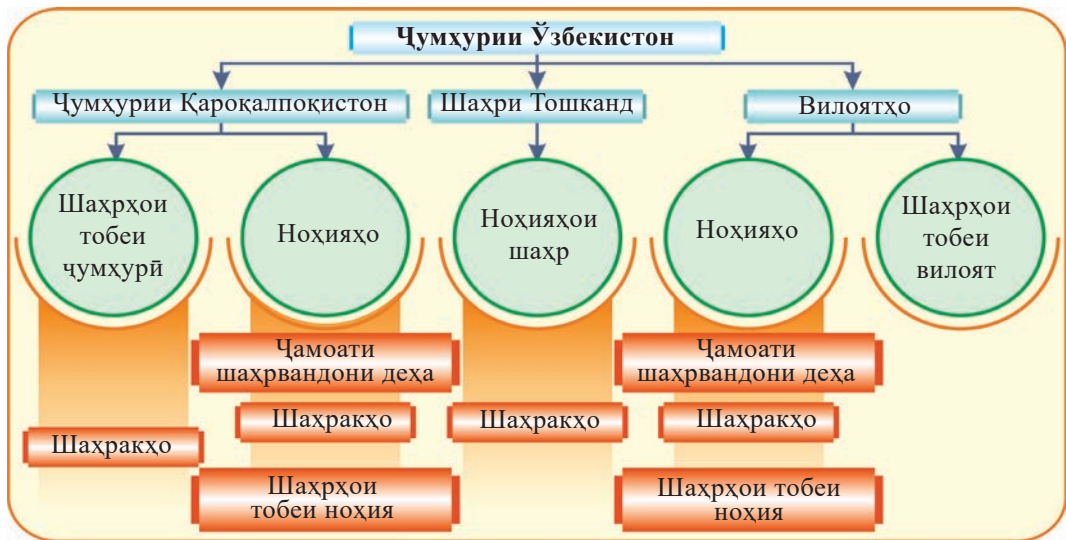
Ҷумҳурии Қароқалпоқистон ва ноҳияҳои вилоятҳо аз шаҳру шаҳракҳо ва ҷамоатҳои шаҳрвандии тобеи онҳо (расми 3) иборатанд.

Шумо медонед, ки вилоятҳои мамлакатамон Андичон, Бухоро, Қиззах, Навой, Намангон, Самарқанд, Сирдарё, Сурхондарё, Тошканд, Фарғона, Қашқадарё ва Хоразм номида мешаванд. Ҳудуд ва теъдоди аҳолии вилоятҳо аз якдигар фарқи калон дорад. Тӯли солҳои истиқлолият дар шумора ва номгузори вилоят тағйирот рӯй дод. Теъдоду номи ноҳия, шаҳр, шаҳрак, деҳа ва авулҳо, дар баробари рушди иҷтимоию иқтисодӣ, тағйир ёфта истод.

Дар Ўзбекистон ташкил додани вилоят, ноҳия, шаҳр, шаҳрак, деҳа, овул, барҳам ва тағйир додани сарҳади онҳо, кўчондани марказҳои

Расми 2. Майдони Ҷумҳурии Ўзбекистон (вазъи соли 2018).

Расми 3. Сохтори маъмурию ҳудудии Қумҳурии Ўзбекистон.

маъмурий, ҳамчунин ба сисилаи шаҳру шаҳракҳо дохил кардани манзилҳои аҳолинишин дар асоси Қонун ба тартиб дароварда мешавад.

Кори ташкил ва барҳам додани вилояту ноҳияҳо, тағйир додани сарҳади онҳо бино ба пешниҳоди Девони Вазирони Қумҳурии Ўзбекистон аз ҷониби Олий Маҷлис ба амал татбиқ карда мешавад.

Сарҳади Қумҳурии Қароқалпоқистон метавонад танҳо бо ризоияти он дар асоси қарори Қўқорғи Кенгес аз ҷониби Олий Маҷлис тағйир дода шавад. Кори ташкил ва барҳам додани ноҳияҳои Қумҳурии Қароқалпоқистон мувофиқи пешниҳоди Қумҳурии Қароқалпоқистон аз ҷониби Қўқорғи Кенгес бо ризоияти Олий Маҷлиси Қумҳурии Ўзбекистон ба амал татбиқ карда мешавад. (Моддаи 69-уми Конститутсияи Қумҳурии Ўзбекистон).

Кори ташкил ва барҳам додани деҳаю овулҳо ва тағйир додани сарҳади онҳо бино ба дархостномаи ҳокимони ноҳияҳои дахлдор аз ҷониби шўрои вилоятҳои депутатҳои халқ, Қумҳурии Қароқалпоқистон бошад, аз ҷониби Қўқорғи Кенгес ба амал татбиқ карда мешавад.

Бино ба тобеият низ шаҳрҳои мамлакатамон ба 3 тоифа ҷудо мешаванд:

1. Дар тобеияти Қумҳурии Ўзбекистон;
2. Дар тобеияти Қумҳурии Қароқалпоқистон ва вилоятҳо;
3. Шаҳрҳои дар тобеияти ноҳия буда.

Ба силсилаи шаҳрҳои тобеи Ҷумҳурии Қароқалпоқистон ва вилоятҳои тибқи қоидаи шаҳрҳои дохил шуда метавонанд, ки марказҳои пешомадноки иқтисодию маъмурӣ ба шумор мераванд, камаш 30 ҳазор нафар аҳоли доранд ва дорои аҳамияти муҳими маъмурианд.

Хива ва Шаҳрисабз аз навтарин шаҳрҳоианд, ки (соли 2017) ба тобеияти вилоят гузаронида шудаанд. Ин имкон медиҳад, ки ба шаҳрҳои қадимии воқеъ дар ҳудуди Ўзбекистон сайёҳон бештар ворид шаванд.

Ба силсилаи шаҳрҳои тобеи ноҳия, тибқи қоидаи шаҳрҳои дохил шуда метавонанд, ки камаш 7 ҳазор аҳоли дошта, дорои корхонаҳои саноатӣ ва ифрасохтори рушдкардаанд.

Ба силсилаи шаҳрҳои тобеи ноҳия дохил кардани шаҳраку манзилҳои аҳолинишин, аз нав ташкил додани онҳо, бино ба дархостномаи ҳокимони вилояти дахлдор ва пешниҳоди Девони Вазирони Ҷумҳурии Ўзбекистон аз ҷониби Олий Маҷлис, дар Ҷумҳурии Қароқалпоқистон бошад, бино ба дархостномаи ҳокимони ноҳияи дахлдор ва пешниҳоди ҳукумати Ҷумҳурии Қароқалпоқистон аз ҷониби Ҷўкорги Кенгес ба амал татбиқ карда мешавад.

Ба силсилаи шаҳрақҳо, тибқи қоидаи пунктҳои аҳолинишине дохил шуда метавонанд, ки дар наздикии корхонаҳои саноатӣ, сохтмонҳо, истгоҳҳои роҳи оҳан ва дигар объектҳои муҳим қарор дошта, аҳолиашон камаш 2 ҳазор нафар аст.

1. Бо истифода аз адабиётҳои иловагӣ, номи мамлакатҳои, ки майдонашон аз майдони Ўзбекистон калон ва хурд аст, пайдо карда дар дафтарадон ҳар чӣ бештар қайд намоед.
2. Дар кадом вилоятҳои Ўзбекистон аҳоли бештар, дар кадомашон камтар, майдони кадомашон бузургтар ва кадомашон хурдтар аст? Инро аз ҷадвали 1-уми китоб муайян кунед.
3. Дар харитаи бематни синфи 8-ум харитаи сохти маъмурию ҳудудиро ранг кунед. Шаҳрҳои, ки пойтахти Ҷумҳурии Ўзбекистон, Ҷумҳурии Қароқалпоқистон ва маркази вилоятҳоианд, муайян намоед.

Шумо дар дарсҳои географияи табиӣ синфҳои 5 – 7 бо харитаҳои гуногуни табиӣ сарукур доштед. Акнун дар синфи 8-ум барои афзудани донишҳои то ба ҳаққи иқтисодӣ аз харитаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ истифода мебаред. Дар харитаҳои мазкур манзилҳои аҳолинишин, конҳои канданиҳои фойданок, марказҳои саноатӣ, хоҷагии қишлоқ ва ҷойгузинии роҳҳои алоқа нишон дода мешаванд. Барои тасвири онҳо дар харитаҳо аз усулҳои ба худ хоси нуқта, картодиаграмма ва картограмма истифода мебаранд.

Харитаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ҳодиса ва ҷараёнҳои иҷтимоӣ хоҷагиро инъикос менамоянд. Чунин харитаҳо ба мавзӯҳои гуногун: таърихӣ, аҳолий, хоҷагӣ ва соҳаҳои он, соҳаи хидматрасонӣ, таълим ва маданият, рекреатсион, нақлиёт, робитаҳои иқтисодии хориҷӣ (расми 4.) ва ғайра тақсим карда мешаванд.

Бузургтарини ин гуна харитаҳо харитаи саноатист. Зеро онҳо аз як

Расми 4. Дарозӣ ва зичии роҳҳои оҳан (соли 2018) .

тараф дар бораи хелҳои гуногуни саноат маълумот диҳанд, аз тарафи дигар доир ба ҳудуди алоҳида, истеҳсолоти саноатии мамлакат ё ҷаҳон маълумот медиҳанд. Ҳамчунин, ин гуна харитаҳо таърих ва зинаҳои тараққиёти саноатро низ инъикос карда метавонанд.

Харитаҳои хоҷагии деҳот мавқеи географӣ, шарту шароити ривҷоёбӣ ва таъсири мутақобилаи соҳаи мазкурро бо муҳити атроф ифода менамоянд. Дар ин соҳа метавон харитаҳои деҳқонӣ, чорводорӣ ва мачмӯиро дар алоҳидагӣ омӯхт. Дар ин гуна харитаҳо майдонҳои кишти маҳсулоти хоҷагии деҳот, ҳосилнокии киштзор, навъҳои чорводорӣ, самарадории онҳо ва шарту шароити хоҷагидорӣ инъикос меёбанд. Ҳамчунин, аз ин гуна харитаҳо самтҳои азнавкоркарди маҳсулоти хоҷагии деҳот ва масъалаҳои рушди соҳаи мазкурро метавон омӯхт.

Харитаҳои аҳоли, асосан, маълумотҳоро доир ба саршумори аҳоли, ҷараёни инкишофи он, мавқеи географӣ, зичӣ, таркиби ҷинс ва синну соли аҳоли, ҷараёнҳои демографӣ (таваллуд, фавт, никоҳ ва ғ.) муҳочирати аҳоли, фаъолияти касбӣ, шӯғли ӯ дар соҳаҳои гуногун ва таркиби миллии аҳолиро дар бар мегиранд.

Ҳоло доираи амалкарди харитаҳои иҷтимоию иқтисодӣ вусъат пайдо карда, нисбат ба харитаҳои иқтисодӣ харитаҳои иҷтимоӣ зиёд мегарданд. Масалан, имрӯз харитаҳо ба вучуд меоянд, ки масъалаҳои электорали (яъне, интиҳобот ва овоздиҳӣ), ҳамчунин, дар кадом ҳудудҳо рӯй дода истодани қонуншиканиҳоро нишон медиҳанд.

Дар асри XXI – асри технологияҳо, ҷойи харитаҳои пешинаро харитаҳои электронӣ ишғол менамоянд. Имрӯз барномаҳои Google map ва GPS, ки дар байни мардум оммавӣ гардидаанд, мавриди истифодаи бештаранд. Тавассути чунин харитаҳои электронӣ имкони муайян кардани мавқеи ҷойгиршавии объектҳо (мисли шаҳр, корхонаи саноатӣ, тарабхона, сартарошхона ва ғ.) дидани сураташон ва аниқ кардани фосолаи онҳо мавҷуд аст.

1. Дар атласи синфи 8 бо кадом аломатҳо ишора шудани «заминҳои обёришаванда», «шаҳри аҳолиаш аз 100 нафар зиёд» ва «кубурҳои газ»-ро дар дафтарадон нависед.
2. Бо кӯмаки атласи таълимӣ харитаи бематни синфи 8-умро доир ба ягон мавзӯё ранг кунед. Дар гузоштани аломатҳои шартӣ аҳамият диҳед.
3. Аз харитаи номи ҷойҳоеро ёбед, ки номи рӯзҳои ҳафтара доранд. Дар кадом вилоятҳо ҷойгир шудани онҳо дар дафтарадон қайд намоед.

Боби II. АҲОЛӢ, САРВАТҲОИ ТАБИӢ ВА ЗАХИРАҲОИ МЕҲНАТИИ ӮЗБЕКИСТОН

Дарси 5-ум

ШАРОИТ ВА САРВАТҲОИ ТАБИИ ӮЗБЕКИСТОН

Фарқи шароити табиӣ аз сарватҳои табиӣ

Сарзамини Ӯзбекистон нотақро аст. Вобаста ба ин табиату сарватҳоиаш низ гуногунанд.

Шароити мусоиди табиӣ – омили муҳими самаранокии истеҳсолот.

Шароити табиӣ, **хусусан, дар хоҷагии деҳот, истихроҷи канданиҳои ғойданок ва ҳаракати** нақлиёт равшан ба назар мерасад. Релефи кӯҳӣ, биёбону шӯрхок ва ҷариҳо аз худ қардани заминро душвор мегардонанд. Дар хушксолиҳо оби дарёҳо кам шуда, заминҳои кишт ташна мемонанд. Аммо тараққиёти илму техника истеҳсолотро ба шароити табиӣ бениёз мегардонад. Таъсири инсон ба табиат пурзӯр гардида, сабаби рӯй додани ҳодисаҳои нохуш низ мегардад.

Сарватҳои табиӣ аз шароити табиӣ тафовут дошта, ба истеҳсолот иртиботи бевосита доранд, яъне пойгоҳи ашёи хом ва энергетика мебошанд.

Сарватҳои зеризаминӣ (захираҳои минералӣ) аз муҳимтарин сарватҳои табианд. Дар саноат ва ниёзҳои маишӣ аз онҳо васеъ истифода бурда мешавад (расми 5).

Ӯзбекистон сарватҳои зиёди зеризаминӣ дорад. Аммо ниёзмандии иқтисодии он ба ашёи хом ва сӯзишворӣ торафт меафзояд. Ҳоло қариб нисфи сарватҳои табиӣ истифода бурда мешаванд. Бо вучуди ин, онҳоро бояд сарфакорона истифода бурд. Зеро сарватҳои табиӣ адошаванданд, онҳоро наметавон аз нав барқарор кард.

Шартҳои асосии истифодаи оқилона аз сарватҳои барқарорнашаванда:

- ◆ истихроҷи пурраи канданиҳо аз конҳо;
- ◆ ҳалалдор нақардани муҳити атроф;
- ◆ истифодаи маҷмӯӣ – мукамал аз моддаҳои арзишнок;
- ◆ идома додани ҷустуҷӯҳои пайгирони географӣ;

Расми 5. Навъ ва қорбурди сарватҳои табиӣ.

- ♦ дар сарфи ашёи хому сўзишворӣ ба воҳиди маҳсулот истифода аз техника ва технологияи сарфақунанда.

Барои баҳрабардории насли оянда аз сарватҳои барқарорнашаванда бояд оқилона истифода бурд. Об аз сарватҳои дигари табиӣ мебошад. Дар хоҷагии деҳот ва корхонаҳои саноатӣ об зиёд сарф мешавад. Корхонаҳо нисбат ба аҳолии шаҳрҳои калон оби ошомиданиро бештар «хўрда» истодаанд. Об сарвати табиӣ барқароршаванда аст.

Заминҳои ҳосилхези хоҷагии деҳот, растани ва ҳайвоноти мавриди ниёзи аҳоли (моҳӣ, ҳайвонҳои ёбӣ) ва ҳавое, ки барои инсон зарур аст, низ ба сарватҳои табиӣ адошаванда ва барқароршаванда мансубанд. Дар шаҳрҳои мисли Тошканд, Фарғона, Навоӣ ва ҳудуди баъзе ноҳияҳои таркиби ҳаво эҳтиёҷи аҳолиро қонеъ нагардонда истодааст. Ҳол он ки манбаи кислород тўли даҳҳо сол барқарор мешавад. Замини ҳосилдор аз он ҳам суғтар барқарор мешавад.

Шароити кишварамон барои расонда додани маҳсулоти хоҷагии деҳот мусоид аст. Он агроиклими сарвати табиӣ адонашаванда мебошад. **Энергияи офтоб** сарвати адонашавандаи мамлакатамон аст. Ба энергияи электрикӣ табдил додани гармии офтоб ояндаи дурахшон дорад.

1. Шароит ва сарватҳои табиӣ ба рушди иқтисодиёти миллий чӣ аҳамият доранд?
2. Кадом навъҳои сарвати табииро медонед?
3. Аҳамияти сарватҳои табиӣ чӣ хел арзёбӣ мегарданд?
4. Аз харита ёбед, ки барои истихроҷи сарватҳои табиӣ дар кучои кишварамон шароити мусоид мавҷуд аст?

Дарси 6-ум

АҲАМИЯТИ ШАРОИТ ВА САРВАТҲОИ ТАБИӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ МИЛӢ

1. Дар ҳудуди Ўзбекистон кадом минтақаҳои табиӣ мавҷуданд?
2. Доир ба қанданиҳои фойданокӣ Ўзбекистон чӣ қарор медиҳад?

Бино ба шароити табиӣ ва аҳамияташон дар ҳоҷагӣ ҳудуди Ўзбекистонро ба биёбон, талу теппа ва чарогоҳҳо метавон ҷудо кард.

Дар Ўзбекистон мавзёҳои 400 метр баланд аз сатҳи баҳр **минтақаи биёбон** махсуб меёбанд.

Ин ҷойҳо барои чарогоҳанд, аммо сарвати хӯрокии биёбон хеле кам аст. Барои парвариши як гўсфанд 2 - 3 гектар чарогоҳ лозим аст. Биноан, дар биёбонҳои Ўзбекистон метавон то 10 млн. сар гўсфанд парвариш кард. Вале самарайи биёбонҳо, дар ҳисоби ҳар гектар, назар ба заминҳои оби 100 маротиба кам аст.

Дар минтақаҳои биёбон нафт, газ, олтингўгирд барин захираи сарватҳои табиӣ мавҷуданд (расми 6). Мисол, захираи газ аз 2 триллион метри мукааб зиёд аст. Дар Сурхондарё ва Қизилқум қони фосфорит мавҷуд. Олтингўгирд, қонҳои намаки натрий ва магний барои саноати кимиё ашёи хоми муҳиманд. Ашёи хоми сохтмон – регу шағал низ бисёр аст.

Қисмати аз сатҳи баҳр 400 – 1200 метр баланди ҷумҳурӣ **минтақаи талу теппа** махсуб меёбад.

Иқлими талу теппаҳо нисбат ба иқлими биёбон мўътадилтар аст. Анвои растанӣ зиёд ва хокашон аз пўсидагиҳо боянд. Ин ҷойҳо, асосан, обикоранд, дар ҷойҳои аз сатҳи баҳр 1000 метр баланд усули лалмикорӣ роҳандозӣ мешавад. Аз он ки замини адирҳо барои деҳқонӣ мусоид аст, одамон аз қадим дар ҳамин ҷойҳо деҳқонӣ карда, сатҳи он ва олами растаниву ҳайвоноташро тағйир додаанд.

Расми 6. Канданиҳои ғойданоки ҳудуди Ўзбекистон.

Дар Ўзбекистон **минтақаи кўҳӣ дар** баландӣ, яъне 1200 м. аз сатҳи баҳр ҷой гирифтаанд.

Тобистони кўҳҳо нисбатан кўтоҳ буда, борон бисёр меборад. Хокаш пур аз пўсидагиҳост. Дар кўҳҳо ривоч, роба, зира, ҳулбўйи кўҳӣ, дар баландтар хуч, зирк барин гиёҳу буттаҳо, дар болотар аз онҳо бодом, писта, дўлона, заранг, себ, чормағз, нок, олуҷа барин дарахтони ёбӣ мерўянд. Бодому пистаро мечинанд. Дар натиҷаи бо дарахтони ёбӣ пайванд кардани дарахтони мевадори хонагӣ аҳамияти хоҷагии кўҳҳо торафт афзун мегардад.

Аз иқлими давоии минтақаи кўҳӣ ва табиати зебою нотакрори он барои муолиҷа ва истироҳат истифода мебаранд.

Кўҳҳо канданиҳои ғойданоки зиёд доранд. Дар кўҳҳои атрофи Оҳангарон конҳои гили ба оташ тобовар, ангишти сиёҳи хокистарранг, маъдани мисс ва конҳои тилло мавҷуданд. Дар кўҳҳои Нурато конҳои мармар (Ғозғон) ва волфрам ҳаст.

Дар камари кўҳҳои баланд ва баландии кўҳҳои паст **минтақаҳои чарогоҳ** мавҷуданд.

Дар ин минтақаҳо ҳаво бештар хунук буда, сатҳи замин барфпӯш аст. Тобистони кўҳ кўтоҳу сербориш мебошад. Ҷойҳои мусоиди кўҳҳо барои чарогоҳ истифода бурда мешаванд.

Об – сарвати табиӣ. Барои хоҷагии деҳот, саноат ва аҳолии Ўзбекистон барфи кўҳҳо манбаи обанд. Кўҳҳо сарчашмаи ҳамаи дарёҳои кишваранд.

Тўли 3 – 4 моҳ 70 – 95 фоизи оби солонаи дарёҳо ба фасли баҳор ва аввали тобистон рост меояд. Оби дарёҳо дар **обанборҳо** чамъ шуда, давоми сол сарфақорона истифода мешаванд.

Барои наолудани обҳои раван обҳои мавриди истифодаи саноат ва хоҷагиҳои маишию коммуналӣ тоза карда мешаванд. Об дар Ўзбекистон, баробари сарвати табиӣ будан, арзиши милли низ ба шумор меравад. Дарёҳо, ба ҷуз манбаи обёрӣ, манбаи нерӯи барқ низ мебошанд.

Аз НБО-е, ки дар дарёҳо бунёд гардидаанд, соли 5 млрд. кВт с. энергия ҳосил мешавад. Дар кишварамон, барои барпо кардани обанбори сунъӣ, дарёҳоро баста НБО месозанд.

Сарватҳои замин. Майдони умумии Ўзбекистон 44,4 млн. гектар мебошад. Ними онро майдонҳои хоҷагии деҳот ташкил медиҳанд.

Ҳарчанд сарвати замини кишварамон зиёд аст, аз он моҳирона бояд истифода бурд. Вагарна заминҳо ба биёбон табдил меёбанд. Заҳбур канда, гурезонидани обҳои зеризаминӣ, обшӯй кардани заминҳо ва киштгардон дар роҳи беҳбуди қор чорабиниҳои муҳими мелиоративӣ ва агротехникӣ ба шумор мераванд.

1. Аҳамияти дар иқтисодиёти Ўзбекистон доштаи шароити табииро фаҳмонда диҳед.
2. Дар харитаи бематн қанданиҳои ғоиданоки кишварамонро ранг кунед.
3. Ба ноҳиятон тибқи нақшаи зерин таърифи географӣ диҳед: а) хусусиятҳои мавқеи географӣ; б) заминҳоеро, ки метавон барои деҳқонӣ ва қорводорӣ истифода бурд; в) Пешомади азхудкунии заминҳои иловагӣ; г) Ему хошоки мавҷуда то қучо ба ниёзҳои қорводорӣ қавобгўянд? д) Барои ҳифзи сарватҳои табиӣ ва истифодаи дуруст аз онҳо чӣ чорабиниҳо андешида мешаванд?

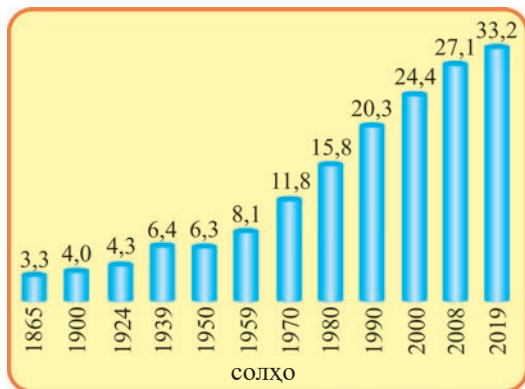

Шароити сарватҳои табиӣ имкон медиҳанд, ки Ўзбекистон дар оянда давлати бузург шавад. Аммо ин сарватҳо танҳо тавассути меҳнати ақлию ҷисмонӣ эҳтиёҷи одамон ва рушди ҷамъиятро таъмин карда метавонанд. Барои ташкили меҳнати миллионҳо нафар бояд саршумори аҳоли ва таркиби ҷойгиршавии он дар мамлакат ба ҳисоб гирифта шавад. Ўзбекистон яке аз мамлакатҳои тақрор истеҳсолкунандаи (захираҳои меҳнат) омили аҳоли ва инсон мебошад. Аҳолии Ўзбекистон дар соли 2019 аз 33,2 млн. зиёд шуд (расми 7).

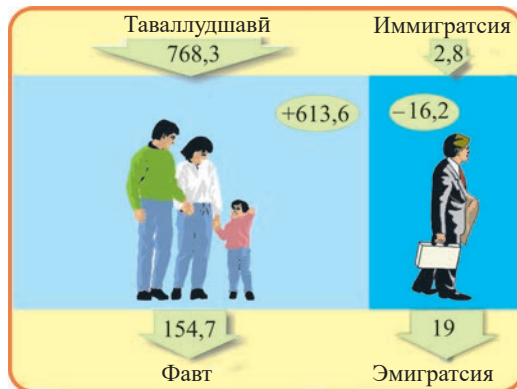
Бино ба маълумоти бунёди аҳолишиносии СММ (с. 2018) Ўзбекистон дар ҷаҳон, аз рӯйи саршумори аҳоли, дар ҷойи 44- ум қарор дошт. Аҳоли, аз ҳисоби зиёд будани теъдоди таваллудшудагон нисбат ба шумораи фавтидагон, зиёд мешавад. Инро афзоишҳои табиӣ меноманд. Аҳоли аз ҳисоби муҳоҷиршавӣ низ меафзояд, ки инро афзоиши механикӣ меноманд (расми 8).

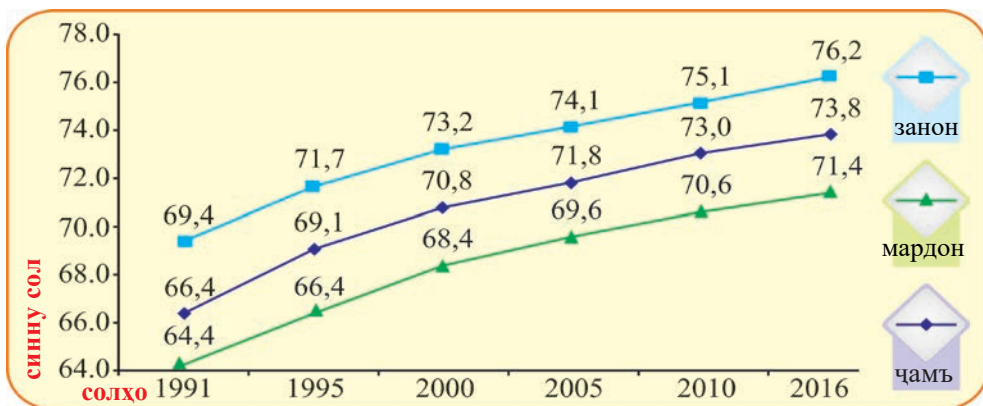
Муҳоҷиршавӣ маънои кўчиданро дорад. Муҳоҷиршавӣ ба кўчиши дохилию берунӣ тақсим мешавад. Дар дохили як мамлакат аз манзили ба дигар манзил кўчиданро муҳоҷиршавии дохилӣ меноманд. Аз мамлакате кўчида рафтани (эмигрантсия) ё ба мамлакате омадани (иммигрантсия) – ро муҳоҷиршавии берунӣ меноманд.

Расми 7. Афзоиши аҳолии Ўзбекистон (млн.).

Расми 8. Афзоиши табиӣ ва механикӣ аҳоли (с. 2018 ҳазор нафар)

Расми 9. Бардавонии умри аҳолии Ўзбекистон (синну сол).

Тўли солҳои истиқлолият дар мамлакатамон нишондиҳандаҳои таваллуду фавт низ тағйир ёфанд. Агар дар соли 1991 723, 4 ҳазор кўдак ба дунё омада бошад, соли 2001 ин нишондиҳанда 513 ҳазор нафарро ташкил дод. Дарга, ба сабаби беҳ шудани вазъи зиндагӣ, зоиш зиёд шуд ва соли 2017 716 ҳазор нафар кўдак ба дунё омад. Ҳоло аҳолии Ўзбекистон сола беш аз ним миллион нафар меафзояд. Ҳулоса, метавон гуфт, ки агар дар даҳсолаи аввал шумораи зоиш тамоюли камшавӣ дошт, дар даҳсолаи дуюм ва давраҳои баъдӣ зоиш зиёд гардид. Суръати баланди афзоиши табиӣи аҳоли дар зичии аҳоли (шумораи аҳоли дар ҳудуди 1 км. кв.) низ ифода меёбад. Агар 1 аср қабл зичии аҳолии мамлакат дар ҳар як км. квадратӣ 10–11 нафарро ташкил дода бошад, имрӯз ин нишондиҳанда аз 70 нафар зиёд аст. Бардавонии умр нишонаи беҳ шудани сифати зиндагии аҳоли мебошад. Ин нишондиҳанда соли 2016 дар мамлакатамон 73, 8 - ро ташкил додааст (расми 9).

Нишондиҳандаҳои давомияти умр солҳои охир тамоюли зиёдшавӣ дошт. Масалан, соли 1991 ин нишондиҳанда 66,4 солро ташкил карда бошад, соли 2000 - ум 70,8, соли 2010 - ум 73,0 - ро ташкил дод.

Аз солҳои аввали истиқлолият дар соҳаи тибби кишварамон низ ислохотҳо оғоз ёфтанд. Бисёр қонун, фармон, қарор ва барномаҳои аз ҷониби давлатамон қабулшуда, ба амал татбиқ мегарданд. Ин аст, ки дар ҷумҳурӣ дараҷаи фавт, аз ҷумла нишондиҳандаҳои фавти кўдакону модарон коҳиш ёфт ва ин ба давомияти умри аҳолии ҷумҳурӣ бетаъсир намонд.

1. Бо истифода аз чадвали якуми қисми илова зич ё тунук ҷойгиршавии аҳолиро дар вилоятҳо муайян намуда, сабабашро фаҳмонед.
2. Омили инсон чист? Таъсиргузориҳои онро ба рушди иқтисодиёт ва ҷойгиршавӣ аз кучо метавон донист?
3. Ниёзи ба омили инсон доштаи иқтисодиёт чӣ хел қонё гардонда мешавад?

ТАРКИБИ АҲОЛИИ ЎЗБЕКИСТОН

Захираҳои меҳнатӣ. Ҳамаи аҳоли лаёқати корӣ доранд. Мардони аз 16 то 60-сола, занони аз 16 то 55-сола ба меҳнат коршояманд. Дар баъзе соҳаҳои истеҳсолот аз синни 40-у 50 ба нафақа мебароянд. Шахсони синну соли нафақа ҳуқуқи кор қарданро доранд. Хонандагоне, ки синни 15-ро пур қардаанд, дар вақтҳои холи, метавонанд кор кунанд.

Ба меҳнат коршоямон беш аз нимаи аҳолии мамлакатро ташкил медиҳанд. Қисми асосии ба меҳнат коршоямон дар саноат, ҳоҷагии деҳот ва соҳтмон кор мекунанд. Онҳо қанданиҳои ғоиданок, мошин, хӯрокворӣ ва молҳои саноатӣ истеҳсол менамоянд, пахта, ғалла, картошка, ангур мепарваранд, биноҳо месозанд, яъне сарвати моддӣ меофаранд. Маҳсули меҳнати ходимони илм, маориф, фарҳанг ва тиб дигархелтар аст. Меҳнати онҳо низ зарури ғоиданок мебошад (расми 10).

Ғаёлияти меҳнати одамон ба ду соҳа: соҳаи истеҳсолгарони неъматӣ моддӣ ва истеҳсолнақунандагони неъматӣ моддӣ тақсим мешавад.

Бо рушди илму техника нақш ва теъдоди онҳо, ки неъматӣ моддӣ истеҳсол намекунанд, меафзояд. Барои ин, қабл аз ҳама, бояд дар соҳаи истеҳсолот самаранокии меҳнат зиёд гардад. Танҳо ҳамон сурат як қисми аҳолии ба меҳнат қодир метавонанд ба соҳаҳои ғайриистеҳсолӣ гузаранд. Дар баробари шумора ва малакаи коршоямон қамолоти маънавии онҳо низ аҳамияти муҳим қасб менамояд.

Таркиби ҷинсии аҳоли. Ба таркиби аҳоли аз рӯи ҷинс ва синну

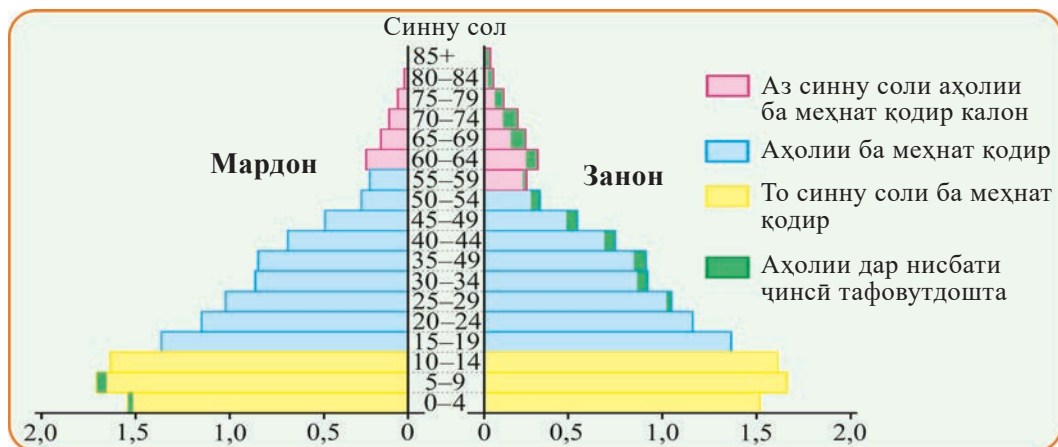
ТАҚСИМШАВИИ АҲОЛИИ БО КОР БАНД БИНО БА СОҶАҲОИ ИҚТИСОДИЁТ

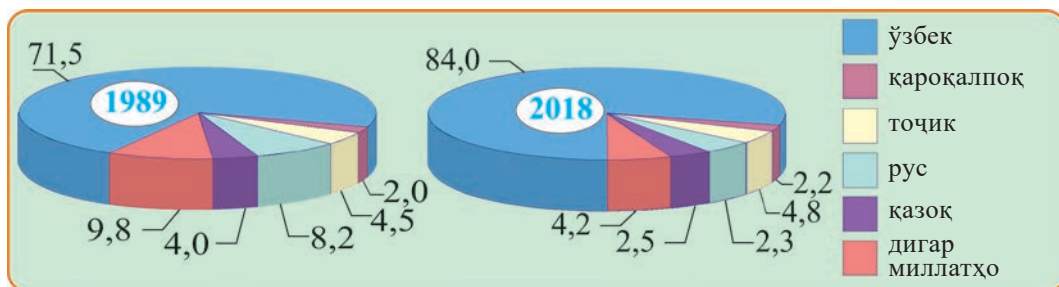
Расми 10. Бино ба соҳаҳои иқтисодиёт тақсимшавии аҳолии бо кор банд (соли 2017).

сол қаробат чустан аҳамияти калон дорад (расми 11). Зеро тақрор истеҳсол кардани аҳоли ва омили инсон ба ҳамин ҷиҳатҳо вобаста аст. Бар асари Ҷанги дуҷуми ҷаҳон солҳои 1945 – 1960 дар таркиби аҳолии Ўзбекистон теъдоди мардон аз занон кам буд. Бо гузашти солҳо ин тафовут кам шуд. Соли 1959 занон 52 фоиз, мардон 48 фоизро ташкил доданд. Ҳоло дар таркиби аҳоли теъдоди занону мардон қариб, ки баробар шудааст.

Дар даҳсолаҳои охир дар таркиби миллии аҳоли, зоиш ва саршумори намояндагони миллатҳои гуногун низ, бо назардошти муҳочиршавӣ, дигаргуниҳои назаррас рӯй доданд (расми 12). Соли 1989-ум ўзбекон

Расми 11. Таркиби синну сол ва ҷинси аҳоли (млн. нафар).

Расми 12. Таркиби миллии аҳоли (ба ҳисоби фоиз)

71,5 фоизро ташкил карда бошанд, соли 2017-ум ин нишондиҳанда ба 84 фоиз расид. Ҳамчунин, дар мамлакат теъдоди қароқалпоқу тоҷикон низ зиёд шуд.

Ҳамоҳанг бо таркиби милли, таркиби динӣ низ гуногун аст. Қисми асосии онро мусалмонон ташкил медиҳанд.

1. Фаъолияти одамони соҳаи истеҳсолот аз фаъолияти одамони истеҳсолнакунанда чӣ фарқ дорад?
2. Таркиби миллии аҳолиро аз расми 12 -ум таҳлил кунед. Муайян кунед, ки дар саҳми вакилони миллатҳои гуногун чӣ дигаргуниҳо рӯй медиҳанд?
3. Пирамидаи синну сол ва ҷинси аҳолиро таҳлил намоед. Сабаби аввал зиёд будани теъдоди мардон, дертар зиёд шудани занонро шарҳ диҳед.

Дарси 9-ум

МАНЗИЛҲОИ АҲОЛИНИШИН

Бар асари шароити табиӣ, машғулоти одамон ва сабабҳои гуногуни иҷтимоӣ таърихӣ пунктҳои аҳолинишини шаҳр, шаҳрак, деҳа ва овул ташаккул ёфтаанд.

Дар мамлакатамон **119-то шаҳр, 1071- то шаҳрак** ва **беш аз 11 ҳазор деҳаю овул ҳаст** (соли 2019).

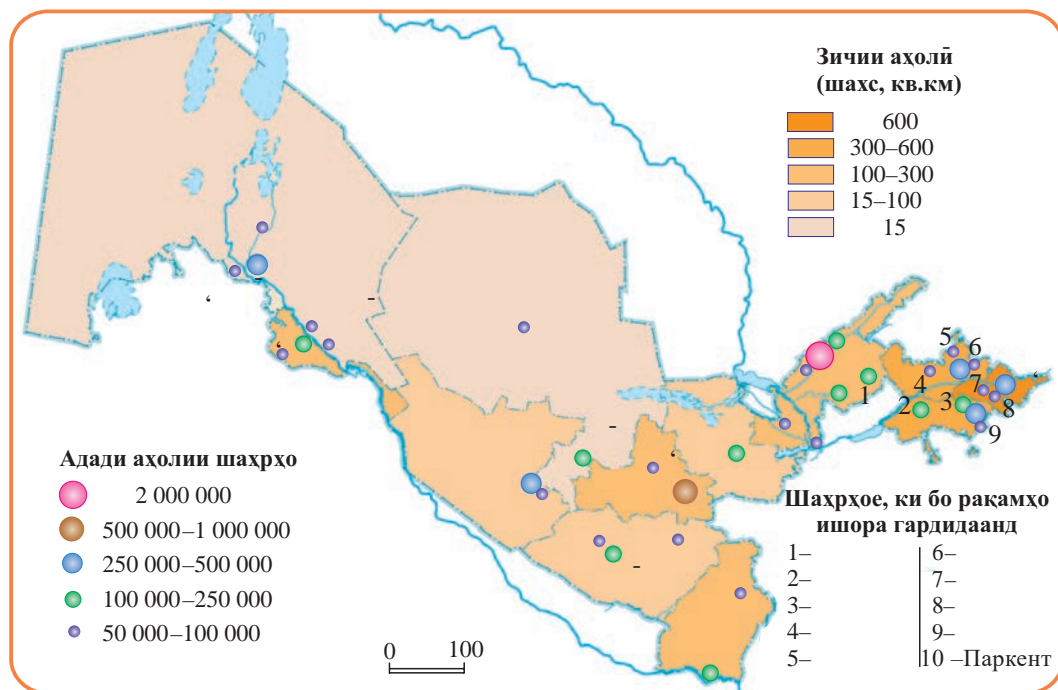
Пунктҳои аҳолинишин – шаҳрҳои Самарқанд, Қўқанд, Бухоро, Хева ва Тошқанд, баъди пайдо шудани ҳунармандӣ ва савдою тичорат ба вучуд омадаанд. Онҳо аз шаҳрҳои қадимитарини дунёанд. Дар ибтидои асри XX дар Ўзбекистон қариб 20 шаҳр буд. Онҳо дар соҳили рӯду дарёҳо ва роҳҳои қорвонгузар ташаккул ёфтаанд. Сайёҳи

араб Ибни Батута зебоии шаҳрҳои асрҳои миёнаи моро мавриди тасвир қарор дода, аз онҳо завқ бурдааст: «Мо саҳроро убур карда ба Хоразм расидем. Ин шаҳри калону муҳим, зебо ва бузурги туркиён буда, бозорҳои аҷиб, кўчаҳои фароҳ, иморатҳои муҳташам ва мазеъҳои хуррам дорад. Дар шаҳр ҳаёт меҷўшад, аҳолиаш чунон зиёд аст, ки баҳри пурҷўшро ба ёд меорад.» Ибни Батута ба сайри Самарқанд идома дода, онро чунин тасвир менамояд: «Самарқанд аз шаҳрҳои бузургу зебост. Ин воҳа дар соҳили дарёи ал-Қассирин воқеъ аст. Дар соҳили дарё сарою биноҳои бузург қад рост кардаанд, ки онҳо аз маҳорати баланди аҳолии Самарқанд дарак медиҳанд».

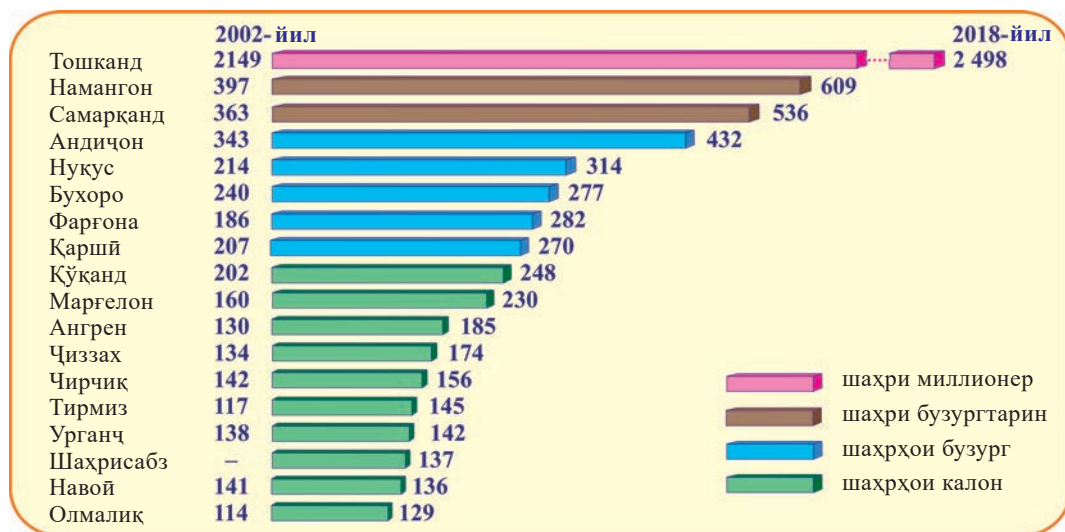
Ҳоло дар шаҳрҳои қадимӣ намунаҳои меъмории даврҳои гуногун бо биноҳои серошёна ва кўчаҳои фароҳи замонавӣ ҳамоҳанганд.

Шаҳрҳо бо назардошти саршумори аҳоли ба шаҳрҳои калон (аҳолиаш беш аз 100 ҳазор нафар), шаҳрҳои бузург (беш аз 250 ҳазор нафар аҳоли), бузургтарин (беш аз 500 ҳазор) ва шаҳрҳои миллионер тақсим мешаванд (расмҳои 13–14).

Онҳо якҷанд вазифахоро (функсияҳо) иҷро мекунанд. Ин гуна

Расми 13. Шаҳрҳои Ўзбекистон.

Расми 14. Шаҳрҳои аҳолиашон аз 100 ҳазор нафар зиёд (ҳазор нафар).

шаҳрҳоро шаҳрҳои сервизиға меноманд. Масалан, Тошканд – пойтахти мамлакат, шаҳри саноатӣ, нақлиётӣ ва маркази таърихию фарҳангист. Шаҳрҳои сервизиға зуд ривоч меёбанд, дар шафати онҳо шаҳрҳои ҳамроҳ ба вучуд омада, агломератсияҳоро ташкил медҳанд. Шаҳри Тошканд дар мамлакатамон агломератсияи бузургтарин аст. Шартҳои мақоми шаҳрро гирифтани пунктҳои аҳолинишин дар ҳамаи мамлакатҳо яқсон нест.

Дар Ўзбекистон барои мақоми шаҳрро гирифтани пунктҳои аҳолинишин аҳолии он бояд 7 ҳазор нафар ва бештар аз он бошад, ҳамчунин аз 2/3 қисми бошандагони онро бояд коргару хидматчиён ва аъзои оилаи онҳо ташкил диҳад.

Ҳамчунин, дар ин маврид тарзи зиндагии шаҳр низ ба назар гирифта мешавад (расми 15).

Шаҳракҳо дар ҷойҳои ташаккул меёбанд, ки саноат дар ҳоли ривочёбист. Шаҳракҳои Искандар, Кегейли, Улуғбек, Ғозгон, Зомин аз ин ҷумлаанд. Аҳолии ин гуна шаҳракҳо дар шабакаҳои муайян хидмат мекунанд (шаҳраки кончиён, нафтчиён ...). Шаҳрҳои нав (Ангрен, Бекобод, Олмалик, Чирчик, Навой, Учқудук, Таҳиатош, Зарафшон ...) дар ҷойҳои бунёд гардидаанд, ки обу канданиҳои ғоиданок доранд. Шаҳраки Тоқчиён (вил. Сурхондарё) дар пойгоҳи кони ангишт ба вучуд омадааст. Шаҳракҳои

Расми 15. Соҳаҳои ифодакунандаи тарзи зиндагии шаҳр.

Янгийул, Гулистон, Янгиер дар пойгоҳи аз худ кардани заминҳои нав ва саноати азнавкоркарди ашёи хом қад рост кардаанд.

Барои рушди пунктҳои аҳолинишин ба ҷиҳатҳои зерин эътибор дода мешавад:

- * ҳангоми ба нақшагирии шаҳрҳо фосилаи байни ҷойи зист ва ҷойи кори одамон набояд аз 4 – 5 км дур бошад;

- * аз нав сохтани шаҳрҳои қадимӣ тибқи талаботи замон;

- * Дар шаҳрҳои бузург дигар насохтан ва кўчондани корхонаҳое, ки сабаби афзудани аҳоли ва коҳиш ёфтани вазъи экологӣ мегарданд. Пунктҳои *аҳолинишини деҳа*. Манзилҳое, ки бошандагонаш, асосан, бо корҳои хочагии деҳот машғуланд, маҳсулоти хочагии қишлоқро аз нав кор мекунанд ва дигар амалҳои ба деҳот хосро анҷом медиҳанд, пунктҳои аҳолинишин маҳсуб меёбанд.

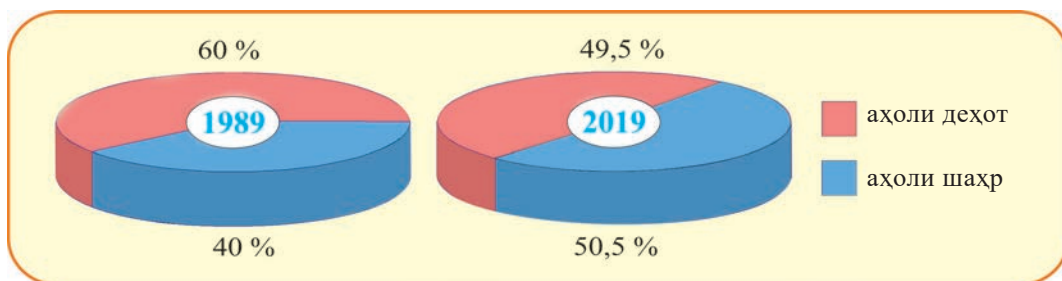
Тақсимшавии пунктҳои мазкур бино ба саршумори аҳоли:

Пунктҳои бузурги аҳолинишин – теъдоди аҳолиашон беш аз 5 ҳ. нафар;

Пунктҳои калони аҳолинишин – аҳолиашон аз 3 то 5 ҳ.

Пунктҳои миёнаи аҳолинишин – аҳолиаш аз 1 то 3 ҳ.

Пункти хурди аҳолинишин – теъдоди аҳолиаш то ҳазор нафар. Бино ба сабабҳои табиӣ, иқтисодӣ ва таърихӣ деҳаҳои мамлакатамон зиёд буда, ба якдигар наздик ҷойгир шудаанд. Ба сабаби суръати афзоиши аҳоли теъдоди мавзёҳои аҳолинишин зиёд, майдонашон васеъ мегардад. Дар деҳаҳои калон муассисаҳои таълимӣ, маданияу маишӣ ва бемористонҳо

Расми 16. Тағйирёбии саҳми аҳолии шаҳру деҳот.

бо суръат бунёд мегарданд. Онҳо бо гази табиӣ, оби ошомиданӣ ва барқ муттасил таъминанд. Ин аст, ки тарзи ҳаёти деҳот ба тарзи ҳаёти шаҳр наздик мешавад.

Дар навбати худ, доман паҳн кардани пунктҳои аҳолинишин сабаби кам шудани заминҳои қорам мегардад. Биноан, муайян кардан ва тағйир додани сарҳади пунктҳои аҳолинишин аз ҷониби мақомоти ҳокимияти ноҳия, тибқи лоиҳаҳои банақшагирӣ, сохтан ва сохти замини дохилихоҷагии онҳо, ба амал татбиқ мегардад.

Дар деҳот, ба туфайли рушди соҳибкорӣ ва тичорати хурд, корхонаҳои зиёди саноатӣ бунёд мегарданд. Бино ба омилҳои болоӣ, ҳоло ба бисёр пунктҳои аҳолинишин мақоми шаҳрак дода шудааст. Ин аст, ки беш аз ними аҳолии ҷумҳурии аграрие, ки то истиқлолият 60 фоизи аҳолиаш дар деҳот мезист, ҳоло дар шаҳрҳо зиндагӣ мекунад (расми 16).

1. Дар Ўзбекистон кадом омилҳо ба ташаккулёбии шаҳрҳо бештар таъсир мерасонанд?
2. Бо истифода аз харита:
 - а) қонҳои қандани фойданок;
 - б) навъи нақлиёт;
 - в) номи шаҳракҳоеро, ки дар асоси истеҳсолоти хоҷагии деҳот таркиб ёфтаанд, дар дафтарадон нависед.
3. Шаҳри шумо ё ҳамсояшаратон кадом вазифахоро (функсия) иҷро мекунад?
4. Пунктҳои аҳолинишин чанд навъанд?
5. Ба паҳншавӣ ва зичии географӣ иртибот доштани шугли аҳолиро бо мисолҳо фаҳмонед.

БОБИ III. СОХТИ ТАРКИБИИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

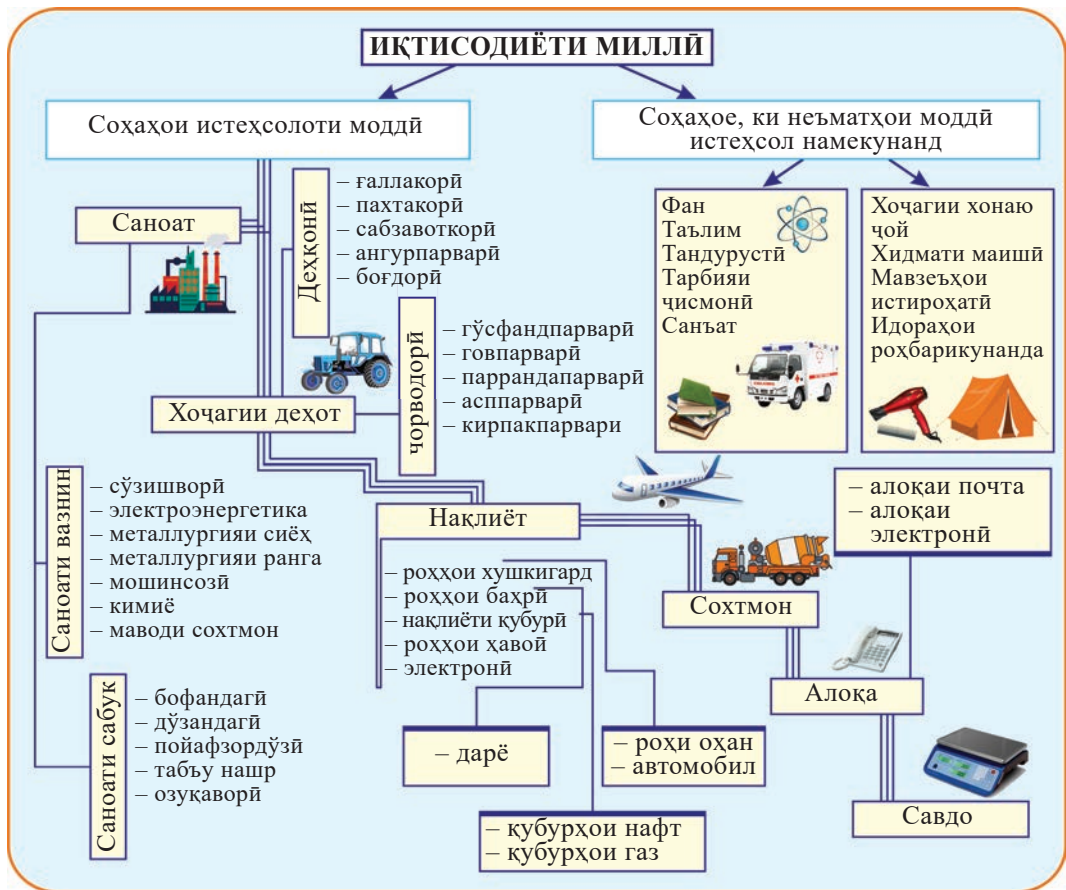
Дарси 10-ум

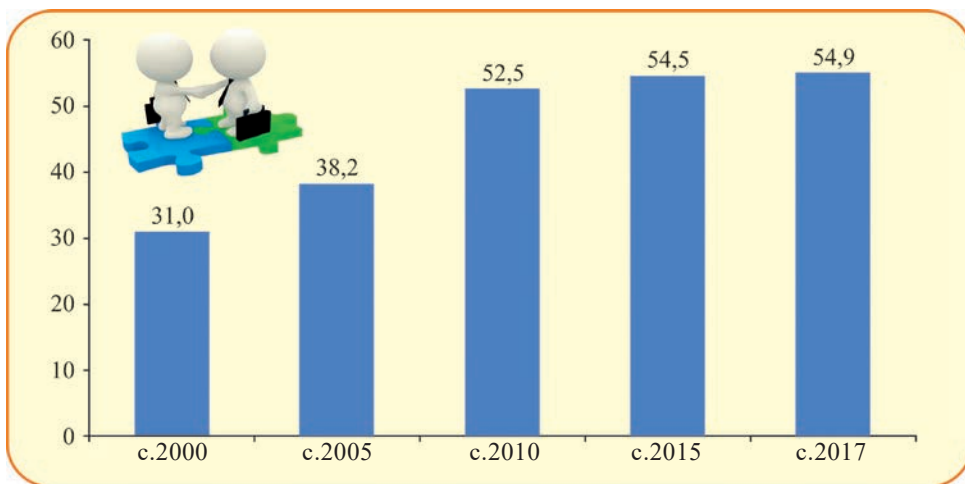
СОХТИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛИИ ЎЗБЕКИСТОН

Рӯзи 1 сентябри соли 1991 дар харитаи сиёсии ҷаҳон давлати нави мустақил – Ҷумҳурии Ўзбекистон пайдо шуд. Шурӯъ аз ин рӯз он роҳи тараққиёти «ба худ хосу мувофиқ» - ро интихоб намуд. Ба худ хосии ин роҳ дар панҷ тамоюли рушди иқтисодии мамлакат ифода ёфтааст.

Тамоюлҳои рушди иқтисодии Ўзбекистон: 1. Бартари иқтисодиёт

Расми 17. Соҳти иқтисодиёти миллии Ўзбекистон.

Расми 18. Саҳми тичорати хурд дар маҳсулоти яклухти дохилӣ.

ба сиёсат. 2. Давлат – ташаббускори ислоҳотҳо. 3. Волоияти қонун дар ҳамаи соҳаҳо. 4. Ба амал татбиқ намудани сиёсати иҷтимоии пурзӯр. 5. Зина ба зина гузаштан ба муносибатҳои бозаргонӣ.

Иқтисоди бозор сохти иқтисодиёти Ўзбекистонро қуллан тағйир медиҳад. Дар мамлакате, ки дар гузаштаи наздик хоҷагии деҳоти пешрафта дошт, саҳми саноат, хусусан саноати вазнин зиёд мегардад. Аз солҳои аввали истиқлолият ба барҳам додани якҷаҳокимии пахта эътибор дода шуд. Саноат, аз ҳисоби автомобилсозӣ, истеҳсоли техникаи компутерӣ, телефонҳои мобилӣ, маҳсулоти электротехникаи гуногуни маишӣ, бисёрсоҳавӣ гашт. Дар мамлакатамон, баъди қабули *Стратегияи амалиёт бино ба панҷ самти рушди устувори Ҷумҳурии Ўзбекистон дар солҳои 2017 - 2021* таркиби иқтисодиёти милли ба зинаи нави тақомул баромад. Аз ҷумла, дар самти сеюми Стратегияи амалиёт, ки «Рушди иқтисодиёт ва либераликунонӣ» ном дорад, вазифаи таъмини мутаносибӣ ва барқарорӣ иқтисодиёти милли, дар таркиби он афзун гардондани саҳми соҳаи хидматрасонӣ ва тичорати хурду соҳибкорӣ гузошта шудааст. Ин аст, ки дар мамлакатамон саҳми саноат, пеш аз ҳама саҳми саноати вазнин торафт меафзояд. Дар натиҷаи чунин дигаргуниҳо, *дар таркиби маҳсулоти умумии дохилӣ саҳми саноат беш аз 30,6 фоизро ташкил медиҳад* (с. 2018). Ҳол он ки ин нишондиҳанда соли 2000–ум аз 14, 2 фоиз иборат буд. Ҳоло иқтисодиёти мамлакатамон: саноат, хоҷагии деҳот, нақлиёт, сохтмон, алоқа, савдо, илм, таълим, тандурустӣ барин соҳаҳои ба ҳам вобастаро муттаҳид месозад (расми 17).

Рушди босуръати саноати вазнин, хусусан мошинсозӣ, ба аз

нав таҷҳизонидани хоҷагии деҳоту саноати хурукворӣ бо мошину механизмҳои самарабахш, таҳким бахшидани иқтисодии мудифоии давлат имкон дод. Муҳимаш, мамлакат аз тобеияти техникӣ раҳо ёфт. Шартҳои дигари зина ба зина ба иқтисоди бозор гузаштани мамлакат рушди тижорати хурд ва соҳибдорӣ мебошад. Дар натиҷаи дастгирии ҳамаҷониба ва рушди бештари тижорати хурд, саҳми он ба маҳсулоти умумии дохилӣ муттасил меафзояд (расми 18).

Хоҷагии деҳоти Ўзбекистон то истиқлолият, асосан, бо роҳи **экстенсивӣ** ривож ёфт.

Хоҷагидорӣи экстенсивӣ – усули истеҳсолотро, ба ҷойи он ки аз дастовардҳои илму техника ва имкониятҳои механизатсияи замонавӣ истифода шавад, аз ҳисоби азхудкунии босуръати сарватҳои табиӣ ривож додан аст.

Дар усули хоҷагидорӣи экстенсивӣ сӯзишворӣ, омили инсон, хусусан об, бисёр саф мегардад. Зиёд сарф шудани об яке аз сабабҳои рӯй додани фоҷеаи Арал мебошад. Истифодаи нодуруст аз замин сабаби олуида шудани табиат ва камҳосилии он гардид. Пас, роҳи экстенсивӣ, ҳарчанд тараққиётро як муддат таъмин менамояд, оқибатҳои номатлуб низ доштааст. Биноан, давлатамон ҷонибдори усули хоҷагидорӣи интенсивист.

Хоҷагидорӣи интенсивӣ – усули тез ҷорӣ кардани дастовардҳои илму техника ба иқтисодиёт, сарфакорона, бепартов, истифода бурдани ашёи хом ва сарватҳои табиӣ аст.

Дар асоси усули хоҷагидорӣи интенсивӣ ва технологияи замонавӣ бо давлатҳои хориҷӣ корхонаҳои муштарак ташкил дода мешаванд.

Рушди иқтисодиёти миллии Ўзбекистон бо роҳи интенсивӣ имкон медиҳад, ки ҳосилнокии меҳнат, сифати маҳсулот ва самаранокии истеҳсолот ҷавобгӯии андозаҳои ҷаҳон бошанд.

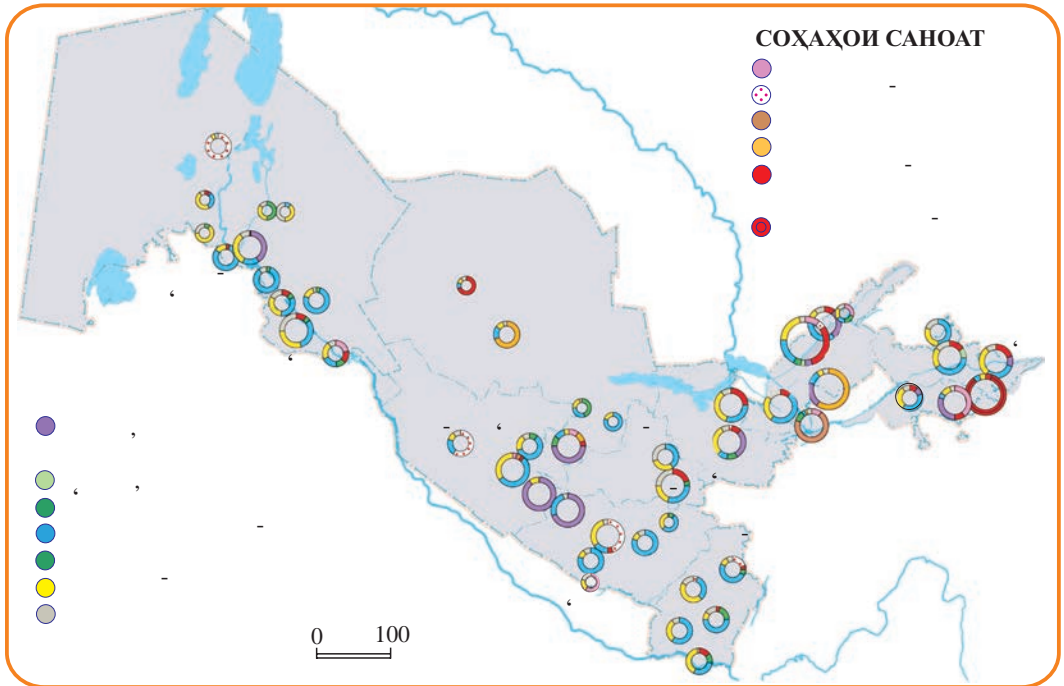
1. Интенсивикунони истеҳсолот чӣ маъно дорад?
2. Роҳи экстенсивӣ ба қучо мебарад?
3. Қадом соҳаҳо неъматҳои моддӣ истеҳсол наменамоянд?

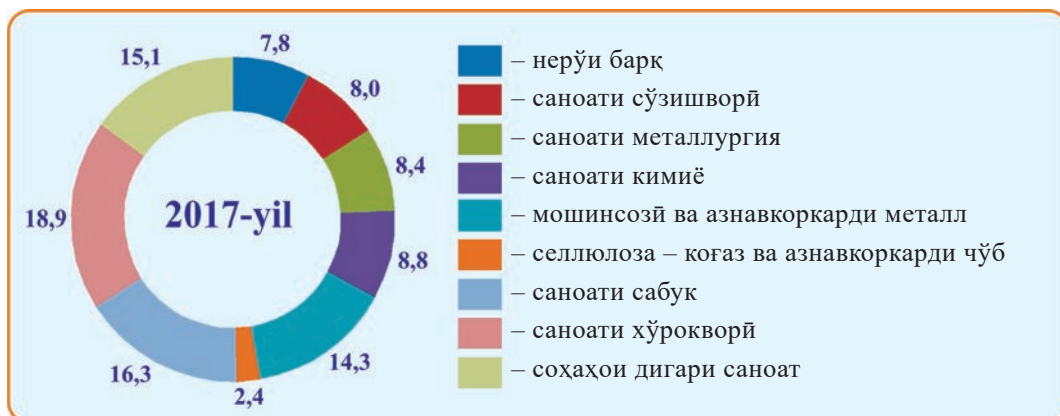
Ўзбекистон, агар то истиклолият, асосан, ба пахтакорӣ ва қароқўли-парварӣ ихтисосонида шуда буд, ҳоло иқтисодиёташ дорои садҳо соҳаҳои ихтисосонидашудаанд (расми 19).

Саноат – соҳаи муҳими иқтисодиёт неъматҳои моддӣ истеҳсол менамояд. Дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт тараққиёти техника ба саноат вобаста аст. Рушди саноат сабаби пайдоиши пунктҳои нави аҳолинишин ва роҳҳои нақлиёт аст. Хоҷагии деҳот, сохтмон, савдо ривҷ меёбад, бо рушди саноат истифода аз табиат низ қуллан тағйир меёбад.

Мисли дигар соҳаҳои иқтисодиёт саноат низ аз корхонаҳои гуногун (завод, кон, истеҳсоли барқӣ...) иборат аст. Аксарияти корхонаҳои саноатӣ мулкҳои давлатӣ буданд, имрӯз онҳо хусусӣ қунонида мешаванд. Корхонаҳои хусусии саноатӣ бино ба талабу пешниҳодоти муносибати бозорӣ қор мекунанд. Ин чараён ба суръати рушди саноат низ то ҳоле таъсир мерасонад. Ҳоло дар саноати Ўзбекистон истеҳсоли газ, металлургияи

Расми 19. Гиреҳҳои муҳими саноатӣ.

Расми 20. Таркиби истеҳсоли маҳсулоти соҳаҳои саноат (ба ҳисоби фоиз).

ранга, мошинсозӣ ва коркарди металл, саноати сабуку хӯрокворӣ пешсафанд (расми 20).

Чанд омил сабаби ҷойгузинии саноат, хоҷагии деҳот ва нақлиёт мегарданд. Аз муҳимтаринашон кашфиёти илму техника аст: бо истифода аз энергия ва навҳои нави ашёи хом, ҷараёнҳои нави технологӣ, воситаҳои нави нақлиёт, тамоюлҳои ҷойгирсозии истеҳсолот низ такмил меёбад. Корхонаҳо бино ба истифодабарӣ аз ашёи хом, сӯзишворӣ, энергетика, об ва ҳатто қувваи корӣ дар сифатҳои гуруҳбандӣ мешаванд, ки ашёи хом, энергия, об ва меҳнатро бисёр талаб мекунад.

Дар доираи корхонаи таҷдори ба ҳар кадоми онҳо хос даҳҳо корхонаи хурди истеҳсолӣ вобаста карда мешаванд. Инро шакли комбинатии истеҳсолот меноманд.

Ҳаҷми корхонаҳо як хел нест. Масалан, аксарияти корхонаҳои дӯзандагӣ агар дар як хона ғунҷанд, ҳудуди корхонаҳои мисли комбинати азнаворкарди нафт ва металлургия ба майдони шаҳрҳои миёна баробар аст. Дар давраи тараққиёти техника марказонидани истеҳсолот ҳосилнокии меҳнатро зиёд мегардонад.

Марказонидани истеҳсолот – дар корхонаҳои бузург муттаҳидшавии истеҳсолот аст.

Аммо ташаккул додани истеҳсолот дар ин шакл, ки бесобиқа нест, имрӯз сабаби пайдоиши мушкилиҳои зиёди иҷтимоию экологӣ мегардад.

Қариб ними аҳолии кишвари мо дар деҳот зиндагӣ мекунад. Барои бо қор таъмин кардани аҳоли хубӣ дошт, ки корхонаҳо бештар дар деҳаҳо сохта шаванд. Ин аст, ки ба ҷойи комбинатҳои бузург, ба

сохтани корхонаҳои миёнаи иқтисодии хурд эътибор дода мешавад. Аз ин рӯ, *ихтисосонидан*, яъне шакли ташаккул додани коркарди як навъи маҳсулот ба вучуд меояд. Дар корхонаҳои ихтисосонидашуда аз малакаи коргарон беҳтар истифода бурда шуда, ба коркарди маҳсулот маблағи зиёд сарф намегардад, меҳнат самарабахш мешавад. Ин гуна корхона бо корхонаҳои, ки ба он ашёи хом, деталл, қисмҳои мошин... расонда медиҳанд, алоқаҳои кооперативиро барқарор менамояд.

Кооперативикунонӣ (ҳамкорӣ) – шакли истеҳсолиест, ки дар омода кардани маҳсулоти тайёр якчанд корхона иштирок менамояд.

Ихтисосонидан ва кооперативонӣ самаранокии меҳнати иҷтимоиро зиёд мекунад. Барои ба истеҳсолот ҷорӣ кардани дастовардҳои илму техника иттиҳодияҳои илмиву истеҳсоли ташкил дода мешаванд. Дар ин ҳолат институтҳои тадқиқоти илмие, ки навъҳои нави мошину мавдро (материал) меофаранд, бо корхонаҳои, ки чунин маҳсулотҳоро истеҳсол менамоянд, муттаҳид мешаванд. Дар баробари ин, дар байни соҳаҳои гуногун робитаҳои истеҳсоли пурзӯр мегардад. Аз соҳаҳои, ки ҷараёни истеҳсолот ба ҳам пайваस्ताаст, маҷмӯи байни-соҳавӣ таркиб меёбад.

Маҷмӯъ – шакли муҳими истеҳсолот аст, ки ба самаранокии иқтисодиёт нигаронида шудааст.

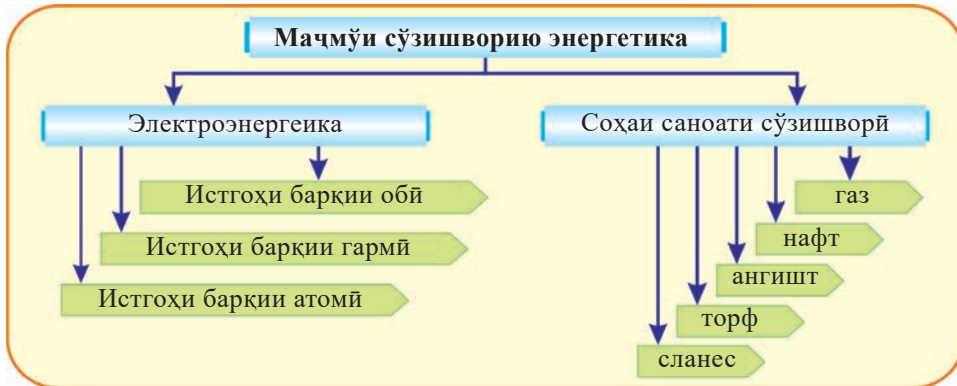
Соҳаи муҳиму пештози истеҳсолот номи маҷмӯи байнисоҳавиро мегирад. Ҳоло дар иқтисодиёти мо якчанд маҷмӯи байнисоҳавӣ ташаккул ёфтаанд. Дертар бо анҳо шинос мешавед.

1. Васеъшавии истеҳсолотро шарҳ диҳед.
2. Ихтисосонидан ва кооперативонидани истеҳсолот, яъне чӣ? Корхонаҳои ихтисосонидашуда чӣ афзалиятҳо доранд?
3. Дар тӯли солҳои истиқлолият чаро ба бунёди корхонаҳои хурду миёна эътибор дода шуд?

Ба ин маҷмӯъ сузишворӣ (истихроҷи сӯзишворӣ ва коркарди он) ва саноати электроэнергетика дохил мешавад (расми 21). Истеҳсоли нерӯи барқ ва истифодаи он омили муҳими баланд бардоштани иқтисодиёт мебошад. Олимон дар роҳи васеъ истифода бурдан аз энергияи офтоб, бод ва дигар манбаъҳо, ки адонашавандаанд, кӯшишҳо анҷом медиҳанд.

Расми 21. Таркиби маҷмӯи сӯзишворию энергетика.

Ба сарватҳои энергетикӣ **сӯзишвориҳо** (ангишт, нафт, торф, сланес, ҳезум) ва сарвати гидроэнергия (энергияи оби дарёе, ки аз болооб меафтад) дохил мешаванд. Сарватҳои сӯзишворӣ барои ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёти мамлакат манбаи асосии энергияанд. Барои муқоиса намудани саҳми навъҳои гуногуни сӯзишворӣ онҳо ба сӯзишворию шартӣ табдил дода мешаванд..

Сӯзишворию шартӣ энергияест (7 млн. кал), ки аз сӯختани 1 кг ангиштсанг ҳосил мешавад. Дараҷаи коэффитсиенти гармии он ба 1 баробар аст. Яъне гармие, ки аз сӯختани дигар сӯзишвориҳо ҳосил мегардад, қиёсан ба коэффитсиенти гармии 1 кг ангиштсанг баробар аст. (расми 22).

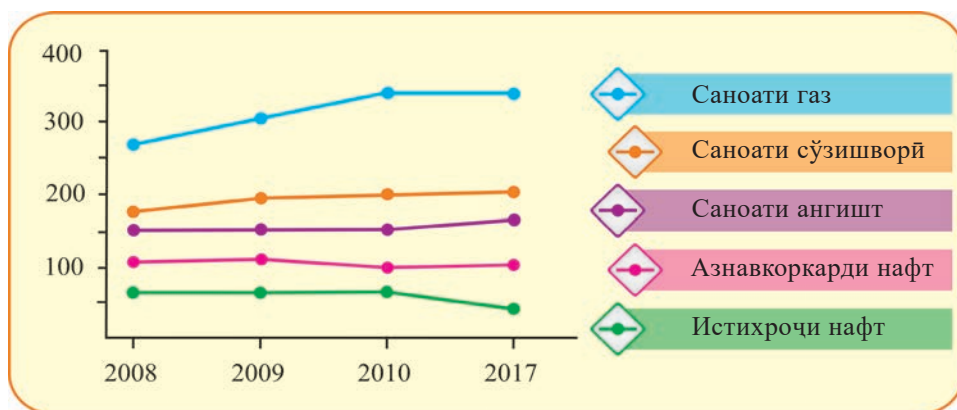
Сӯзишвориҳои (торф, сланес, ангишти сиёҳи хокистарранг) гармияшон (калория) кам беҳтар аст, ки дар ҷойи истихроҷашон истифода бурда шаванд. Зеро, вақте ба масофаҳои дур бурда мешаванд, арзиши аслиашон зиёд мегардад. Қимати сарватҳои сӯзишворӣ ба ҷуз калорияи онҳо, ба

Навъи сўзишворӣ	Гармие, ки аз сўхтани 1 кг сўзишворӣ ҳосил мешавад		Коэффитсиенти гармӣ
	Бо чоул	Бо калория	
Гази табиӣ	$4,4 \cdot 10^7$	$10,6 \cdot 10^6$	1,5
Нафт	$4,4 \cdot 10^7$	$10,6 \cdot 10^6$	1,5
Ангиштсанг	$2,9 \cdot 10^7$	$7,0 \cdot 10^6$	1,0
Ангишти сиёҳи хокистарранг	$1,3 \cdot 10^7$	$3,1 \cdot 10^6$	0,45
Сланеси сўзанда	$1,8 \cdot 10^7$	$2,1 \cdot 10^6$	0,30
Торф	$1,4 \cdot 10^7$	$3,4 \cdot 10^6$	0,48
Ҳезуми хушк	$1,0 \cdot 10^7$	$2,4 \cdot 10^6$	0,34

Расми 22. Гармии сўзишворихои гуногун.

имконияти истифодабарӣ ва хароҷоти истихроҷ низ вобаста аст. Нафту газ сўзишворихои камхарҷтаринанд, зеро истихроҷ ва бо кубурҳо интиқол додани онҳо ба ҷойи даркорӣ арзон меафтад (расми 23).

Истихроҷи сўзишворихои гуногун ва энергияи истехсолнамуда (даромад) ва нисбати истифодаи онҳо дар истехсолот (ҳаҷкунӣ) баланси сўзишворию энкретика номида мешавад.

Расми 23. Суръати харчи сўзишворӣ (нисбати соли 1995 ба ҳисоби фоиз).

1. Кадом навъҳои асосии сарватҳои энергетикиро медонед?
2. Баланси сўзишворию энергетикаро шарҳ диҳед.
3. Дар баланси сўзишворию энергетикаи Ўзбекистон чӣ дигаргунӣҳо рӯй медиҳад? Сабаби ин дар чист?

Аз дарси 11-ум саҳми саноати сўзишвориро дар маҳсулоти умумии саноат пайдо кунед.

Саноати газ. Чавонтарин соҳаи саноати сўзишворӣ – саноати газ солҳои охир зуд ривоч меёбад. Газ навъи арзони сўзишворист. Он дар саноату ҳаёти маишӣ истифода бурда мешавад. Газ, ҳамчунин, ашёи хоми пурбаҳои кимиёвист. Нисбат ба дигар сўзишвориҳо газ ҳаворо камтар олула месозад.

Гази мамлакатамон нисбат ба ангишту нафт бештар аст. Конҳои газу нафт дар шафати ҳам ҷойгир шудаанд. Қисми ками газ (гази ҳамроҳ) бо нафт якҷо истихроҷ карда мешавад, аммо қисми асосии газ аз конҳои газ ба даст меояд. Дар миёнаҳои асри гузашта даставвал аз гази ҳамроҳе, ки дар конҳои нафти вилояти Фарғона дучор меомад, дар саноат ва ҳаёти маишӣ истифода бурда шуд. Ҳамон вақт дар Ўзбекистон соли 9 млн. метри мукааб гази табиӣ истихроҷ мегардид. Ҳоло ин нишондиҳанда қариб 60 млн. метри мукаабро ташкил медиҳад. Ба туфайли истифода аз гази табиӣ дар баланси сўзишвории мамлакат тағйироти ҷиддӣ рӯй дод.

Бино ба маълумотҳои созмони мамлакатҳои нафтфуруш – СМН Ўзбекистон дар рейтинги газистихроҷкунандаҳо дар ҷойи чорум қарор дорад (расми 24).

№	Мамлакат	Соле млрд метри мукааб	Саҳми он %	№	Мамлакат	Соле млрд метри мукааб	Саҳми он %
1	ИМА	751,063	20,66	10	Туркманистон	81,765	2,25
2	Русия	642,242	17,66	13	АМА	61,084	1,68
3	Эрон	226,905	6,24	14	Ўзбекистон	57,700	1,59
4	Қатар	182,830	5,03	15	Австралия	56,293	1,55
5	Канада	174,051	4,79	16	Нидерландия	50,543	1,39
6	Хитой	136,628	3,76	18	Британияи Кабир	43,022	1,18
8	Арабистони Саудӣ	110,860	3,05	22	Мексика	41,227	1,13
	Манбаъ: СМН, с. 2017.			26	Ҳиндустон	31,139	0,86

Расми 24. Ҷойгоҳи Ўзбекистон дар байни мамлакатҳое, ки газ истихроҷ менамоянд.

Дергар, дар натиҷаи пайдо шудани конҳои газ дар ҳудуди вилоятҳои Бухоро, Сурхондарё, Қашқадарё ва Ҷумҳурии Қароқалпоқистон Ўзбекистон ба содирот кардани газ сар кард. (расми 25). Ба сабаби он ки газ тавассути қубурҳо интиқол мебад, хароҷоташ нисбат ба дигар сӯзишворихо кам аст. Кубурҳои газ дарозтар мешаванд. Нахустин қубурҳои газ дар водии Фарғона сохта шуда буданд. Аз он ки рӯзҳои сарди Ўзбекистон каманд, газ дар зимистон бештар истифода бурда мешавад. Дар шаҳрҳои газро зиёд истифодабаранда – Тошканду Фарғонаю Андиҷон газҳои тобистон дар анборҳои зеризаминӣ захиракардари зимистон истифода мебаранд. Газ дар баробари сӯзишвории хушсифат будан, ашёи хоми пурбаҳои саноати кимиё низ мебошад. Талаби ба газ доштаи саноати кимиё, истгоҳҳои барқии гармӣ ва хоҷагии маишӣ торафт зиёд мешавад. Биноан, роҳҳои нави исихроҷи газ ҷуста мешаванд, имкониятҳои газинтиқолдиҳии қубурҳои газ всеъ мегарданд.

Саноати нафт. Бе нафт иқтисодиёти муосирро наметавон пеш бурд. Нафт дар шакли хом истифода бурда мешавад. Аз он баъди коркард сӯзишворихо гуногун – маҳсулоти кимиёвӣ гирифта мешавад. Хароҷоти истихроҷи нафт назар ба истихроҷи ангишт, ба ҳисоби миёна, 4 баробар кам аст. Истифодаи васеи нафт дар иқтисодиёти миллии имкон медиҳад, ки маблағи зиёд сарфа гардад.

Барои гирифтани воҳиди маҳсулот (бигирем, истихроҷи 1 т. нафт) дар пул ифода ёфтани ҳамаи хароҷотро арзиши аслии маҳсулот меноманд.

Арзиши аслии нафт на ба умқи кон, балки ба миқдори нафти дар он буда вобаста аст. Фаввора усули арзонтарини истихроҷи нафт буда, дар ин ҳолат нафт бо фишори дарунии кон зада мебарояд. Вақте фишор кам шавад, бо усулҳои гуногун зиёд мекунад. Усули истихроҷи он бо кӯмаки насосҳо всеъ паҳн шудааст. Тавассути қубурҳо интиқол додани он низ арзону (нисбат ба интиқол тавассути роҳи оҳан 4 баробар арзон) беҳавф аст. Нафт тавассути қубур ба истеъмолгарон муттасил интиқол дода мешавад. Ба воситаҳои нақлиёти гуногун бор кардан ва фурувордани он маблағи зиёдро талаб мекунад. Пештар нафт дар ҷойи истихроҷгардидааш аз нав коркард мешуд. Ҳоло маҳсулоти саноати нафт ба ҷойи зарурӣ, баъди интиқол дода шудан, аз нав кор карда мешавад.

Расми 25. Корхонаи азнав-коркарди гази Муборак

Расми 26. Минтақаҳои нафти газдор.

Вагарна, барои навъҳои гуногуни нафтро интиқол додан, кубур ва харочоти зиёд лозим мешавад.

Дар натиҷаи корҳои геологӣ ҷустуҷӯӣ дар кишварамон конҳои зиёди нафту газ ёфт шуда истодааст (расми 26). Мисол, соли 1992 дар вилояти Намангон кони нафти Мингбулоқ ёфт шуд.

Бо назардошти афзудани эҳтиёҷ ба нафт, дар вилояти Бухоро заводе сохта шуд, ки соле 5 млн. тонна нафтро аз нав кор мекунад. Он аз соли 1997 ба кор сар кард. Ҳоло беш аз 50 хели маҳсулоти нафтро истеҳсол менамояд.

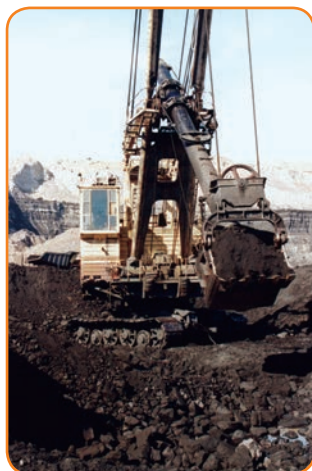

Нафти камчин ба Ўзбекистон воридот карда мешавад. Имрӯз корхонаҳои азнавкоркарди нафт соле тавони азнавкоркарди 11 млн. тонна нафтро доранд.

Дар муқоиса бо мамлакатҳои рушдёфта, дар таркиби истеъмоли энергия саҳми маҳсулоти нафт дар мо бештар аст. Бояд оянда дар баланси сӯзишворӣ энергетика саҳми маҳсулоти нафт камтар шавад. Барои ин автомобил ва тракторҳоро бояд бо технологияҳои нави каммасраф ҷиҳозонем. Ин кори бисе мураккаб ва маблағталаб аст. Бинбобарин, то даҳсолаҳои наздик саҳми нафт дар баланс барқарор хоҳад монд.

1. Аввалин конҳои гази ба кор шурӯъкардари дар дафтар қайд намоед.
2. Аз харита ёбед, ки газ тавассути кубур аз кадом кон ба кадом шаҳрҳо интиқол меёбад.
3. Аз харита конҳои нафтро ёбед.
4. Қойғиркунии корхонаҳои азнавкоркарди нафту газ чӣ умумият доранд?

Расми 27. Истихроҷи ангишт бо усули кушод дар кони Ангрэн.

Саноати мазкур якчанд конро дар бар мегирад. Захираи ангишти онҳо 2 млрд. тоннаро ташкил медиҳад. Ангиштро даставвал соли 1950-ум аз кони Ангрэн берун овардаанд. Кони мазкур ба сатҳи замин наздик аст. Дар он 9/10 қисми ангиштро бо усули кушод истихроҷ менамоянд (расми 27).

Ангишти бо усули кушод истихроҷнамудаи ҳар шахтёр аз усули дар шахта истихроҷгардида 6 баробар зиёд аст. Ба ҷуз ин, ҳавза ҳар қадар калон бошад, хароҷот ҳамон қадар кам мешавад. Сифати ангишти сиёҳи хокистарии Ангрэн паст аст. Бо вучуди ин, захирааш аз дигар конҳои мамлакат зиёд буда, ба сатҳи замин наздик аст. Истихроҷи он босуръат идома дорад. Қисми асосии ангишт дар ИБГ-и назди кон қор фармуда мешавад. Як қисмаш ба газ табдил меёбад. Дар таркиби нафт аз элементҳои нодир бештар

гилмоя ҳаст, истифода аз онҳо дар ҷараёни истихроҷ ба самаранокии кон меафзояд. Вале усули кушоди истихроҷи ангишт оқибатҳои номатлуб дорад: партовҳои майдонҳои калони заминро банд мекунанд, аз дуду дудайи он хоҷагии деҳот зарар мебаронад.

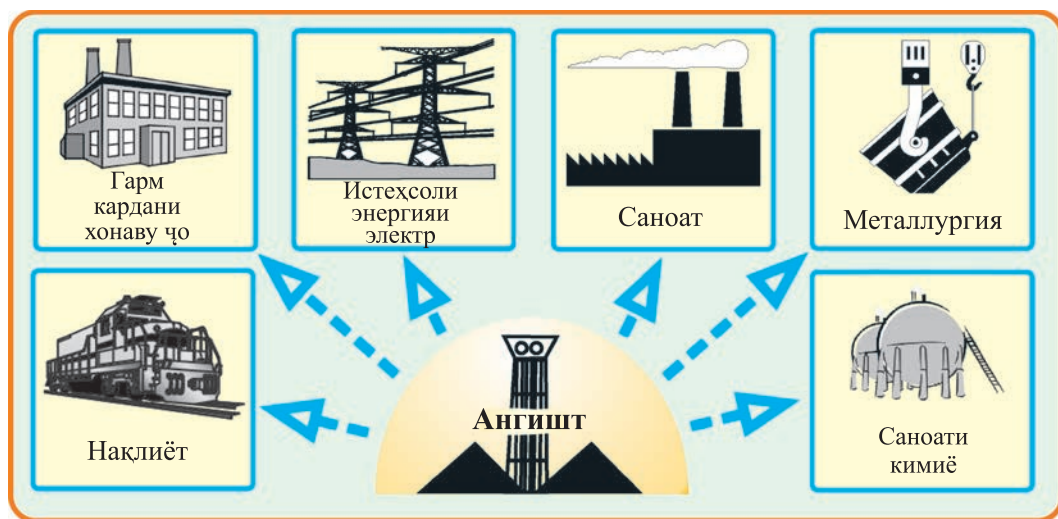
Барои пешгирии оқибатҳои нохуш майдонҳои зарардида **рекултиватсия**, яъне аз нав барқарор карда мешаванд, баландиҳои аз партовҳои шахта ҳосилшударо бо растаниҳои фаро мегиранд ва дигар ҷораҳо андешида мешаванд.

Соли 1950-ум дар ноҳияи Сарисийё кони ангишти Шарғун ба қор шурӯъ карда буд. Ангиштсанги босифати кони мазкур бо усули шахта истихроҷ карда мешавад. Ангишти майдаи онро дар ҷояш брекети мекунанд.

Таҳти фишор ё омехтаи моддаи часпанда саҳт кардани хокаи ангиштро **брекет** меноманд.

Ангишт аз болои кӯҳҳо ба дарозии 17 км. тавассути роҳи симии кашидашуда ба роҳи оҳан интиқол дода мешавад. Аз конҳои Ангрэн,

Расми 28. Истифодаи ангишт дар иқтисодиёти миллӣ.

Шарғун ва Бойсун соле қариб 4 млн. тонна ангишт истихроҷ мегардад. Аммо ин миқдор ниёзи Ўзбекистонро ба ангишт қонеъ гардонда наметавонад. Зеро рушди металлургия ва кимиё барин соҳаҳои саноат эҳтиёҷи ба ангишт доштаро зиёд мегардонад (расми 28).

Бад-ин тариқ, мо донистем, ки захираҳои асосии ангишти Ўзбекистон дар конҳои Ангрен, Шарғун ва Бойсун ҷой гирифтаанд. Аз маълумоти дигаре низ доир ба саноати ангишт хабардор шавед. 97, 4 Ҷоизи ангишти конҳои кишвари мо ангишти сиёҳи хокистарранг буда, боқимондаш ангиштсанг аст. Бештар (90 - 95 %) бо усули кушод истихроҷ кардани ангишт ба саноати ангишти кишвари мо хос аст. Солҳое, ки (1961) саноати газ ташаккул меёфт, дар генераторҳои гази зеризаминии кони ангишти Ангрен истиғоҳи «Еростигаз», ки бо кӯмаки ҳавои баландфишор ангиштро ба газ табдил медиҳад, ба кор шурӯъ карда буд. Ҳоло як қисми ангишти сиёҳи хокистарӣ ба газ табдил меёбад. Бад - ин тариқ, аҳамияти ангиште, ки бо усули кушод истихроҷ карда мешавад, зиёд мегардад.

1. Конҳои ангишт, нафт ва газ дар қучоҳо ҷойгир шудаанд?
2. Таркиби саноати сӯзишворӣ дар оянда чӣ хел тағйир меёбад?
3. Хусусиятҳои кони ангишти Шарғуну Ангренро шарҳ диҳед.

Аз дарси 11-ум ҳиссаи электроэнергетикаро дар маҳсулоти умумии саноат муайян намоед.

Барои рушди босуръати иқтисодиёти миллӣ, бояд истеҳсоли нерӯи барқ нисбат ба дигар соҳаҳо ривоч ёбад.

Дар мамлакат қариб 90 % нерӯи барқ дар истгоҳҳои барқии гармӣ (ИБГ) истеҳсол карда мешавад..

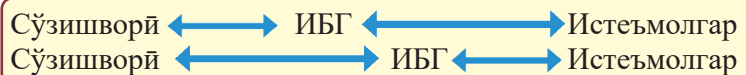
Ўзбекистон Сирдарё, Тошканд, Ангрен, Янги Ангрен, Навой, Тахиятош, Талимарчон барин ИБГ – ҳо дорад (расми 29). ИБГ– ҳо тез ва арзон сохта мешаванд. Барои иқтисодиёт паст будани арзиши аслии нерӯи барқ муҳим аст. Арзиши аслии нерӯи барқ ба хароҷоти истихроҷи сӯзишворӣ ва кашондани он вобаста аст. Ин аст, ки дар интиҳоби ҷой барои сохтани истгоҳи барқӣ

Расми 29. Истгоҳҳои барқӣ ва хатҳои интиқоли барқии Ўзбекистон.

хароҷоте, ки ба кашондани сӯзишворӣ ва интиқоли нерӯи барқ масраф мегардад, ба ҳисоб гирифта мешавад.

Агар хароҷоти кашондани сӯзишворӣ аз хароҷоти интиқоли барқ зиёд бошад, бояд истгоҳи нерӯи барқро ба манбаи сӯзишворӣ наздик, агар интиқоли нерӯи барқ қимат афтад, онро бояд ба истеъмолгарон наздик бунёд кард (ба нақша нигаред).

Бо рушди илму техника фосилаи интиқоли барқ сол аз сол дароз мешавад. Тавассути сим интиқол ёфтани нерӯи барқ яке аз афзалиятҳои он аст. Истифодаи нерӯи барқ дар ҳамаи ҷабҳаҳои иқтисодиёт афзалияти дуҷуми он аст. Истифодаи васеъ аз сӯзишвории маҳаллӣ бартарии сеюм, ниҳоят афзалияти чорумаш имконияти истеҳсол кардани он дар истгоҳҳои барқии муқтадир мебошад.

Чойгирсозии ИБГ-ҳои Ангрэн ва Янги Ангрэн дар наздикии қони ангишт ифодагрии чист?

Дар ҷойҳои серистеъмол истгоҳҳои барқӣ бо назардошти кашондани сӯзишворӣ аз дигар ҷойҳо сохта мешаванд. ИБГ-ҳои бузург вилоятҳои низ бо барқ таъмин менамоянд. Танҳо ИБГ-и Сирдарё соҳаи 13 млрд кВтс нерӯи барқ медиҳад. Ба истифода додани блоки якуми дорои 800 МВ -и Талимарҷон дар шабака ба сифати яке аз лоиҳаҳои бузург эътироф гардид (расми 30).

Расми 30. ИБГ-и Талимарҷон.

Ақсарияти ИБГ-ҳо дар як вақт баробари нерӯи барқ энергияи гармӣ низ истеҳсол менамоянд.

Истгоҳи барқӣ, ки дар як вақт энергияи гармӣ истеҳсол мекунад, маркази барқии гармӣ (МБГ) номида мешавад.

Дар ҷараёни истеҳсоли нерӯи барқ оби гарми дар онҳо ҳосилшуда барои гарм кардани гармхонаҳо, биноҳо ва дигар ҷойҳо истифода бурда мешавад. Аммо оби гарм дар масофаи дуртар аз 20 км хунук мешавад. Биноан, ИБГ-ҳо дар назди корхонаҳо ва шаҳрҳои бузург сохта мешаванд. Дар Ўзбекистон ИБГ-ҳои Фарғона, Муборак ва Тошканд мавҷуданд. Истгоҳҳои барқии обӣ аз маҷрои табиӣ об нерӯ мегиранд. Арзиши ас-

лии нерӯи барқе, ки НБО-ҳо истеҳсол менамоянд, арзон аст (аз ИБГ-и иқтидори нерӯяшон баробар 4 маротиба арзон). НБО-ҳои дар дарёҳои кӯҳӣ бунёдгардида нерӯи барқи арзонтаринро истеҳсол менамоянд. Дар Ўзбекистон, ба сабаби набудани сӯзишвории зарурӣ, аввал НБО-ҳо сохта шудаанд. Дар мамлакат НБО-и нахустин соли 1926 дар канали Бӯзсув сохта шуд. Дар НБО-ҳои бунёдгардидаи Хишрав, Туямӯйин, Фарҳод, Хўҷакент дар рушди саноати мамлакат нақши муҳим доштаанд. НБО-ҳо, баробари нерӯи барқ истеҳсол намудан, ба обҳои заминҳо, таъмини хочагиҳо бо об ва рушди моҳипарварӣ имконият фароҳам меоваранд. Дар дарёҳои обашон тез НБО-ҳоро метавон ба ҳам наздик бунёд кард. Дар натиҷа мисли иншоотҳои энергетикӣ Чирчиқ – Бӯзсув каскади (зина) НБО-ҳо ташаккул меёбад. Ин каскад бино ба шумораи (19 -то) НБО-ҳо дар ҷаҳон яке аз ҷойҳои аввалинро ишғол менамояд (расми 31).

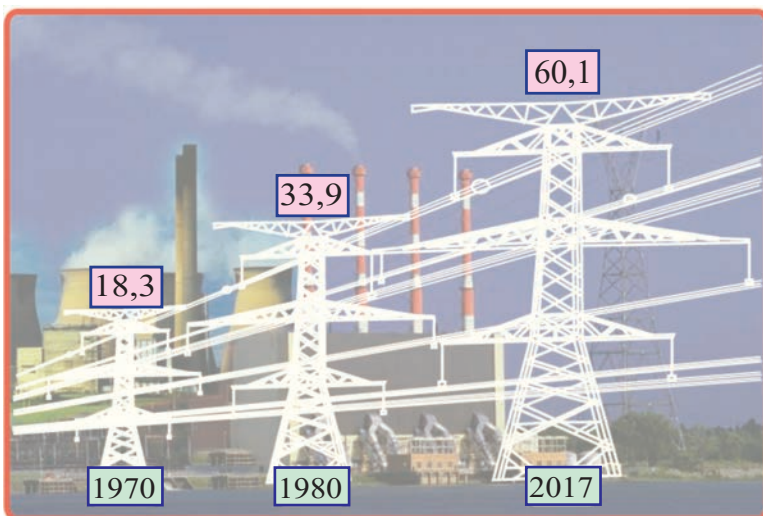
Миқдори умумии истгоҳҳои барқии гармӣ ва обӣ дар Ўзбекистон 37-ро ташкил медиҳад. Дар истгоҳҳои барқии обӣ соле қариб 60 млрд КВ с. нерӯи барқ ҳосил мешавад. (расми 32).

Роҳҳои замонавии ҳосил кардани нерӯи барқ. Дар мамлакатҳои гуногуни дунё, бо назардошти мавқеи географӣ ва шароити табиӣ нерӯи барқ, дар баробари усулҳои анъанавӣ, бо усулҳои ғайрианъанавӣ низ ҳосил карда мешавад. Истгоҳҳои барқии атомӣ (ИБА), энергияи боду офтоб ва энергияи аз лапиши оби баҳр ҳосилшаванда аз он ҷумла аст.

Сол аз сол зиёд шудани саршумори аҳоли дар мамлакат ва эҳтиёҷ ба нерӯи барқ дарёфти роҳи ноанъанавӣ ҳосил кардани нерӯи барқро тақозо дорад. Бино ба маълумотҳо, имрӯз Ўзбекистон ба 69 млрд КВ с. нерӯи барқ ниёз дорад. Дар боло ёдрас гардид, ки қисми асосии нерӯи барқ дар истгоҳҳои

Расми 31. Каскади гидроэнергетикии Чирчиқ – Бӯзсув

Расми 32. Афзоиши истеҳсоли нерӯи барқ (млрд КВ с.)

барқии гармӣ ҳосил карда мешавад. Барои ин соле 16,5 млрд. метри мукааб газ, 86 ҳазор тонна мазут ва 2,3 млн. тонна ангишт масраф мегардад (с. 2018). Оянда ба сабаби рушди иқтисодиёт, афзоиши саршумори аҳоли ва болоравии сатҳи зиндагӣ талаб ба нерӯи барқ зиёд хоҳад шуд. Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон Шавкат Мирзиёев вақте оиди истеҳсоли нерӯи барқ ҳарф зад, изҳор дошт, ки: «Дар ин соҳа агар истифода аз гази табиӣ ва ангиштро давом диҳем, шояд рӯзе захираҳояшон тамом шаванд. Ин дар назди насли оянда хатои набахшиданӣ ва ҷиноят аст».

Аз ин рӯ, дар таърихи Ўзбекистон нахустин бор дар ҳудуди мамлакат ИБА сохта мешавад. ИБА маҷмӯи бузургест, ки асосан, ба истеҳсоли нерӯи барқ пешбинӣ шуда, реактори ядро ва дигар сохторҳоро дар бар дорад. Дар ИБА барои нерӯи барқ ҳосил намудан, аз унсури радиоактивии фаъол – атомҳои уран истифода бурда мешавад. 1 кг. уран (сӯзишвории урани шартӣ) гармии аз 2,5 тонна ангишти сӯхта ҳосилшударо медиҳад. Бино ба маълумоти Агентии байналхалқии нерӯи атом, ҳоло дар 31 мамлақати дунё ИБА фаъолият доранд.

Аз ин рӯ, дар Ўзбекистон, барои ба мақсадҳои осоишта истифода бурдан, сохтмони истгоҳи барқии атомӣ оғоз ёфт. Ба мувофиқа расида шуд, ки бо ҳамкориҳои иттиҳодияи «Росатом» истгоҳи барқии атомӣ бунёд мегардад. Маҷмӯи мазкур аз 2 блоки энергетикӣ иборат буда, иқтидори ҳар кадом 1 ҳазору 200 мегаватро ташкил хоҳад дод. Барои истгоҳи барқии атом блоки энергетикӣ бехатартарин ва замонавитарини дунё интихоб шудааст. Дар назар дошта шудааст, ки он то соли 2028 ба истифода дода мешавад.

Баъди бунёди истгоҳи барқии атомӣ соле 3,7 миллиард метри мукааб гази табиӣ сарфа мегардад. Ин манбаъ аз нав коркард шуда, аз он маҳсулоти гаронбаҳои нафтау кимиё истеҳсол карда мешавад.

Нерӯи атом аз ҷиҳати экологӣ тоза аст. Ин гуна истгоҳҳо бӯйи зараровари газ ҳосил намеkunанд. Дар натиҷа ҳаҷми паҳншавии бӯйи газе, ки аз сӯхтани гази табиӣ ҳосил мешавад, соле ба 3 миллион тона коҳиш меёбад. Дар роҳи пайдо ва аз худ кардани манбаҳои нави энергия корҳои илмию тадқиқотӣ анҷом дода мешаванд. Ин аст, ки дар ноҳияи Паркенти вилояти Тошканд иншооти «Физика -Офтоб», ки аз нерӯи Афтоб истифода мебарад, ғаболият дорад.

Дараҷаи баланди электриконидаан – ба вучуд овардани низоми энергетикӣ мебошад. Ба туфайли низоми энергетикӣ, сарфи назар аз фасли сол ва шабу рӯз, истеъмолгарон бо нерӯи барқ муттасил таъмин карда мешаванд.

Аз як марказ идора кардани ноқилҳои баландшиддати истгоҳҳои барқии гуногун *низоми энергетикӣ* номида мешавад.

Дар Ўзбекистон ҳамаи истгоҳҳои барқӣ муттаҳид гардида, низоми ягонаи энергетикиро ташкил додаанд.

Воридоту содироти байнидавлатии нерӯи барқ тавассути низоми ягонаи энергетикии Ўзбекистон ба амал татбиқ карда мешавад. Ўзбекистон нерӯи зиёдагии барқро ба Тоҷикистон, Қазоқистон ва Афғонистон содир мекунад.

1. Ном ва мавқеи ҷойгиршавии 5-то ИБГ, ки бо гази табиӣ кор меkunанд, гуфта диҳед.
2. Чиро «арзиши асли»-и маҳсулот мегӯянд? Сабаби як хел набудани арзиши аслии нерӯи барқе, ки дар ҷойҳои мухталифи Ўзбекистон истеҳсол карда мешавад, дар чист?
3. Низоми энергетикӣ чист? Фоидаи иқтисодии онро шарҳ диҳед.
4. Гуфта диҳед, ки нерӯи барқи ҷароғи хонаатон дар кадом истгоҳи барқӣ истеҳсол карда мешавад.

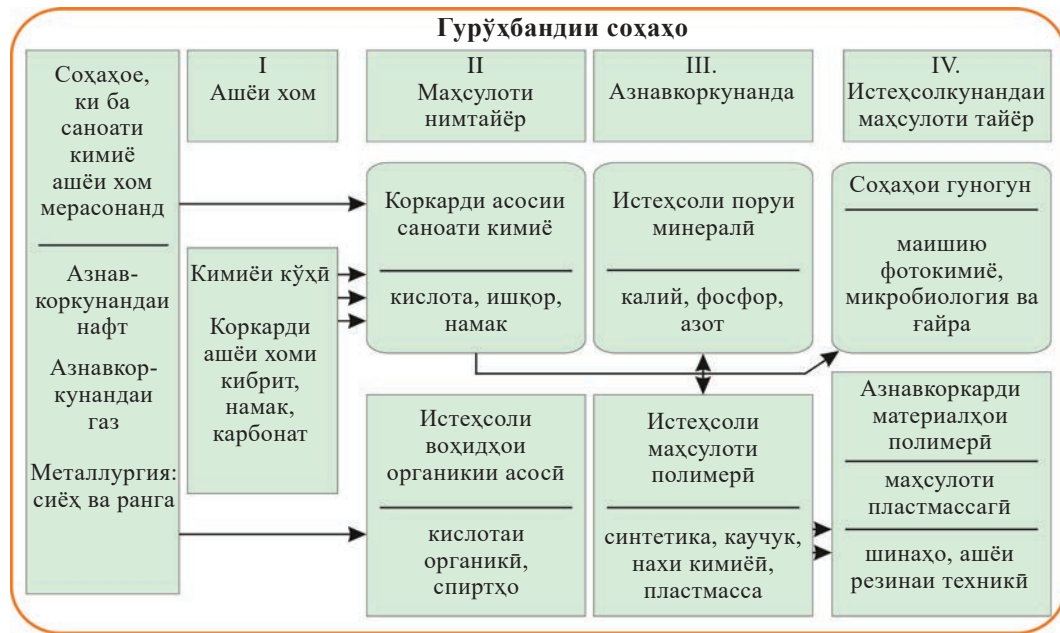

Аз дарси 11-ум ҳиссаи саноати кимиё ва нафту кимиёро дар маҳсулоти умумии саноат муайян намоед.

Саноати кимиёи Ўзбекистон соли 1932, вақте кони кибрити (олтингӯгирд) Шўрсув ба қор шурӯъ кард, ташаққул ёфтааст. Маҳсулоти он бештар ба мошинсозӣ (пластмасса, оина), саноати бофандагӣ (нах, рангҳо), хоҷагии деҳот (поруҳо, химикатҳои захрнок), нақлиёт (сӯзишвориҳои мотор, равшанҳои молиданӣ, каучуки синтетикӣ), сохтмон (пленкаи часпанда, оина, пластик) қор фармуда мешуд.

Дар таркиби саноати кимиё ҳиссаи қорқарди поруҳои минералӣ ҷойгоҳи худро дорад. Ҳамчунин, барои зараркунандагони хоҷагии деҳот дефолиантҳо истеҳсол қарда мешавад. Он, баробари таъмини соҳаҳо бо ашёи хому материалҳо, аз дигар соҳаҳо энергия, таҷҳизот ва воситаҳои нақлиётро мегирад. Саноати кимиё партовҳои газ, ашёи хоми саноати пахта ва металлургияи рангаро аз нав қор мекунад. Пас, саноати кимиё дар робитаи дуҷонибаи байнисоҳавӣ қарор дошта, ба рушду ҷойгузинии бисёр соҳаҳо таъсир мерасонад (расми 33).

Расми 33. Таркиби саноати кимиё.

Саноати кимиё *материалҳои сунъие* меофарад, ки сифаташон аз маҳсулоти табиӣ баланд аст. Ба туфайли чунин материалҳо ҳам меҳнати одамон, ҳам ашёи хом сарфа мегардад.

Масалан, дар истеҳсоли капрон, назар ба тайёр кардани абрешими табиӣ, 20 баробар кам меҳнат сарф мешавад. Ҳамчунин, ба туфайли саноати кимиё заминаи комбинатикунонии истеҳсолот ба вучуд меояд. Чунончи, ҳам ҳосил кардани энергия аз ашёи хоми сӯзишворӣ – ангишт, нафт, ҳам маҳсулоти кимиё – бензин, парафин гирифтани ба дараҷаи комбинатҳои энергетикаю кимиё бардошта шуд.

Комбинатикунонӣ – дар як корхона муттаҳидшавии якчанд корхонаҳои истеҳсолии ба соҳаҳои гуногун тааллуқдоштаест, ки ҷараёни технологияи саноатиашон ба якдигар вобаста аст.

Пойгоҳи ашёи хоми саноати кимиё бою рангин аст. Он аз канданиҳои гуногуни фойданок, партовҳои истеҳсолот, ҷўб, об, ҳатто аз ҳаво истифода мебарад. Аз он ки имконияти васеи истифодабарӣ аз ашёҳои хоми гуногунро доранд, корхонаҳои саноати кимиёро дар ҳама ҷо сохтан мумкин. Вале ба сабаби энергияю обро зиёд талаб кардани корхонаҳои кимиёвӣ ва таъсири номатлубашон ба табиат, онҳоро дар ҳама ҷо сохтан мувофиқи матлаб нест.

Корхонаи бузурги саноати кимиё – комбинати барқу кимиёи Чирчиқ соли 1940 ба кор шурӯъ кардааст. Комбинати мазкур аввал аз азоти таркиби ҳаво тавассути нерӯи барқ поруи азотдор истеҳсол мекард. Вақте гази табиӣи Бухоро тавассути кубур ба Чирчиқ интиқол дода шуд, комбинат онро ба сифати ашёи хом истифода бурд. Ин ба зиёд шудани маҳсулот ва коҳиш ёфтани нархи аслии он мусоидат намуд. Дар комбинат, ба ҷуз поруи азотдор, хлориди магний (моддае, ки барои резондани барги пахта истифода мешавад), пластмасса ва маҳсулоти синтезӣ барои гирифтани нах истеҳсол карда мешавад.

Заводҳои аз гази табиӣ поруи азотдор ва нахи кимиёвӣ истеҳсолкунанда дар шаҳрҳои Фарғонаю Навой низ сохта шуданд. Соли 1946 дар Қўқанд, соли 1957 дар Самарқанд заводи суперфосфат ба кор даромад. Соли 1988 дар Қизилқум комбинати фосфорит ба кор оғоз кард. Дар он 2,7 миллион тонна концентрати фосфорит истеҳсол гардид. Ҳамчунин, тўли солҳои истиқлолият дар Қашқадарё заводи поруи калийдори Дехқонобод, дар Қароқалпоқистон заводи содаи Қўнғирот ба истифода дода шуд.

Дар мамлакатамон кони намак низ зиёд аст. Конҳои Хўҷаикон, Борсақелмас, Бойбичакон ва Оққалъа дорои 90 миллиард тонна ашёи хоманд. Дар

Олмалик заводе, ки аммофоси баландсифат истеҳсол мекунад, бунёд гардид. Дар Ангрен корхонаҳои кимиёвӣ резина истеҳсол менамоянд. Заводи Муборак кибрити таркиби газро ҷудо мекунад. Аз партови корхонаҳои металлургияи ранга кислотаи сульфат мегиранд. Дар заводи резинаи Поп кафш, қубурҳои резинӣ, ҳамчунин барои мошину механизмҳо қисмҳои гуногуни резинӣ истеҳсол мегардад. Дар заводи Қиззах плёнкаи полиэтиленӣ ва қубурҳои пластмассагин омода карда мешаванд. Минералҳои истихроҷшудае, мисли кибрит, марганес, барий, талк, оҳаксанг эҳтиёҷи соҳаҳои гуногуни саноати кимиёро қонеъ мегардонанд. Ба заводҳои, ки саноати локу ранг, наху бофтаҳои сунъӣ (Фарғона), чарму пашми сунъӣ истеҳсол менамоянд, эътибор дода шуд.

Расми 34. Маҷмӯи кимиёи Шўртангаз.

Тибқи қарор дар бораи чораҳои рушди босуръати саноати кимиё дар солҳои 2018 – 2030 пешбинӣ шудааст, ки истеҳсоли маҳсулоти кимиё 4,5 баробар афзоиш меёбад.

Корхонаҳои гидролиз солҳои 50-уми асри гузашта барпо шудаанд. Дар заводҳои биокимиёи Янгийўл ва гидролизи Андичон ашёи хомӣ асосӣ – аз пасмондаи пунбадонаю шолӣ спирти техникаи этилӣ, фурфурол, туршии озуқа (хамиртуруш) барин маҳсулотҳо истеҳсол гардидаанд. Шурӯъ аз солҳои 90-ум ин заводҳо аз ғалла спирти этилӣ баровардаанд. Дар натиҷа пеши роҳи воридоти спирт ба соҳаи хӯроқворӣ, тиб, атриёт ва ғ. гирифта шуд.

Дар Ўзбекистон ба ҷойи сӯзишворӣ ва ашёи хом истифода бурдани гази табиӣ самарабахш аст. Истеҳсоли нахи кимиёвӣ аз гази табиӣ назар ба нахи Русия 40 – 50 фоиз арзон меафтад. Газе, ки аз қонҳои Газлӣ, Муборак, Учқир, Одамтош, Шўртан гирифта мешавад, бо конденсатнокии баланди худ фарқ мекунад (расми 34). Конденсати газ асоси синтези органикист. Аз ҳар тоннаи он метавон 50 кг каучуки сунъӣ, 150 кг массаи пластикӣ, 150 кг нахи сунъӣ, 100 кг моддаи рӯшноибархш, 400 кг сӯзишвории мотор гирифт.

1. Робитаи байнисоҳавии саноати кимиёро дар модел ифода кунед.
2. Омилҳои ҷойгиркунии корхонаҳои кимиёвӣ кадомҳоянд?
3. Корхонаи саноатии вилоятатон аз кадом ашёи хом истифода мебарад?
4. Дар харитаи бематн шаҳрҳоро, ки корхонаҳои саноатӣ доранд, муайян намоед.

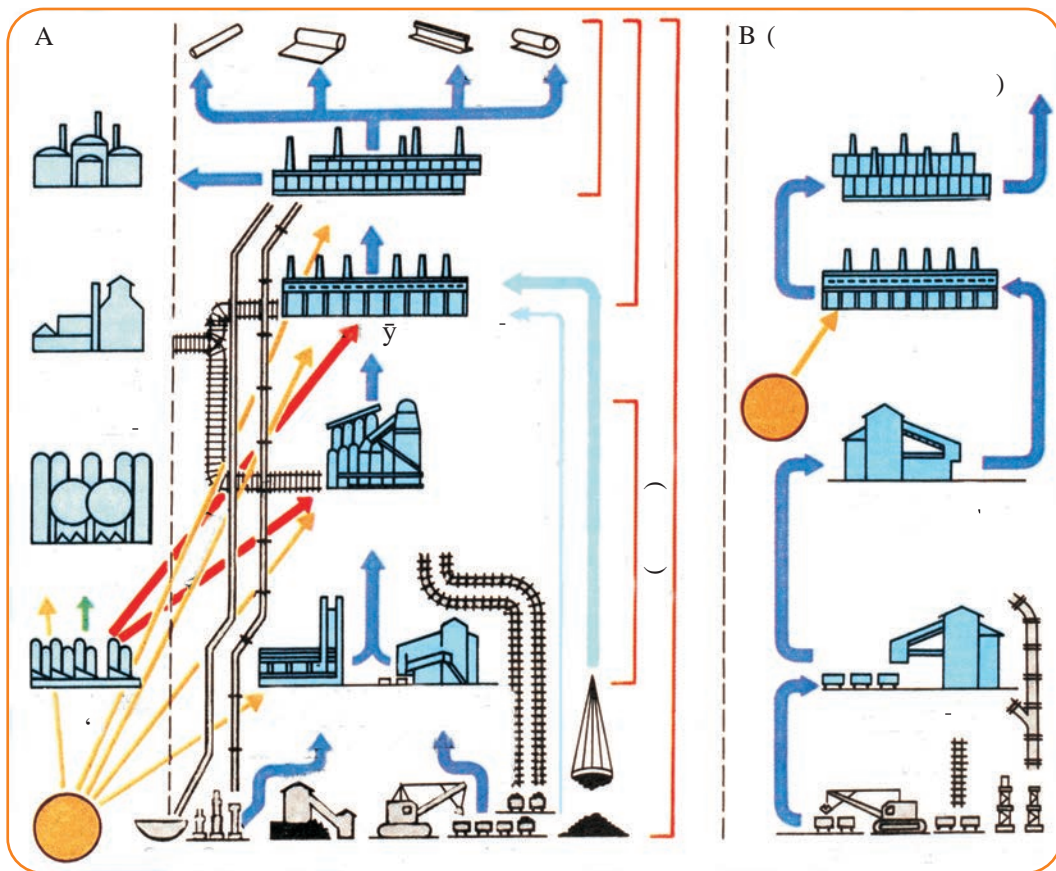
Аз дарси 11-ум ҳиссаи металлургияи сиӒро дар маҳсулоти умумии саноат муайян намоед.

Маҷмӯи металлургия ду соҳа: металлургияи сиӒ ва рангаро дар бар мегирад.

Металлургияи сиӒ – истихроҷи маъдани оҳан, об кардани чўяну пўлод, истеҳсоли прокат ва феррохўлаҳоро дар бар мегирад.

Барои металлургияи муосир, қабл аз ҳама, коркарди металл дар комбинатҳои металлургӣ хос аст (расми 35).

Расми 35. Схекаи сеҳҳои комбинати металлургӣ.

Дар металлургия сахми комбинатҳое, ки пайваста бо коркарди ашѐи хом машѓуланд, калон аст. Зеро дар комбинатҳо дар як ваќт аз маъдани оҳан дар печҳои домна чўян гудохта мешавад, аз чўяну оҳанпораҳои обшуда дар печҳои пўлодгудозӣ (мартен, конвертер, электр) пўлод гудохта мешавад ва аз пўлод махсулоти тайѐр – прокат гирифта мешавад. Тараќиѐти илму техника, технологияи бепартов гудохтани металл, усулҳои наву самарабахши ҳосил намудани металлро қорӣ менамояд, ки ин ба афзудани пўлоди хушсифат ва навъҳои прокат мусоидат менамояд. Усули навтарини гирифтани металл, бе домна, яъне, бе гудохтани маъдан чудо карда гирифтани металл мебошад.

Дар металлургияи сиѐх истеҳсолот пайгириона марказонида мешавад.

Расми 36. Заводи металлургӣ.

Комбинатҳои металлургӣ сўзишворӣ ва ашѐи хомро бисѐр қор мефамоянд. Биноан, онҳо дар наздикии базаҳои ашѐи хому сўзишворӣ, гоҳо дар байни онҳо сохта мешаванд. Ин шартҳои муҳими қойғирсозии қорхонаи металлургӣ (комбинат) мебошад.

Дар ин маврид манбаъҳои об, нерӯи барқ, гази табиӣ ва имкониятҳои хифзи табиат ба назар гирифта мешаванд. Қорхонаи якуми металлургӣ – заводи металлургии Беқобод соли 1946 қор сар кардааст (расми 36). Дар завод истеҳсоли пўлоду прокат меафзояд. Соли 1950 119 ҳазор тонна пўлод гудохта шуда, 76 ҳазор тонна прокати тайѐр ба даст омада бошад, ҳоло ин нишондиҳанда ба маротиб афзудааст. Вале махсулоти завод эҳтиѐҷи ба металл доштаи мамлақатро қонѐ намекунад. Биноан, аз давлатҳои ҳамсоя метали зиѐд ворид мегардад. Дар айни замон талаб ба махсулоти воридотӣ: пўлоди электротехникӣ, тунука (лист), прокатҳои гуногунпрофил, сим, махсулоти чўяни меафзояд. Агар аз хориҷ овардани чунин махсулоти барои иқтисодиѐт зарур давом кунад, хароҷот зиѐд шуда, рақобатпазирии онҳо паст мешавад. Ин ба бехатарӣ ва манфиатҳои иқтисодии мамлақат таъсири номатлуб дорад.

Зеро, ҳоло татбиқи қорабиниҳои инноватсионие, ки рушди соҳаи металлургияи сиѐхро таъмин менамоянд, ба талаби давр табдил меѐбад.

Дар чунин шароит самтҳои асосии инноватсия баланд бардоштани самаранокии истеҳсолии соҳа, афзудани ассортименти маҳсулот, сифатнокӣ ва вусъат додани ҳаҷми он маҳсуб меёбад. Барои ин, бояд дар заводҳои хурду калони Ўзбекистон бобати омода кардани пӯлод аз печҳои барқии пурсамар истифода шавад, ҷаббиҳои соҳа аз рӯйи схемаи коркарди пӯлоду прокат роҳандозӣ гардад ва конҳои маъданашон камоҳан кам аз худ карда шаванд. Зиёд гардидани иқтидори агрегатҳои металлургия ба механизатсия ва автоматикунории ҷараёнҳои истеҳсолот, такмилёбии технологияҳо мусоидат менамояд, арзиши аслии маҳсулотро коҳиш дода, самаранокии меҳнатро ба 20 –25 Ҷоиз меафзояд.

Дар ҷараёни рушди металлургияи сиёҳ ба мушкилиҳои дучор меоем, ки ба азхудкунии конҳои маъдани оҳан, интиҳоб ва татбиқи технологияҳои самарабахши азнакоркарди маъдан иртибот доранд. Аз он ки мо захираи кофӣ меҳнат, газ ва барқ дорем, эҳтиёҷ ба маҳсулоти соҳа зиёд аст, ташкил додани иқтидори иловагии истеҳсоли прокат, ки то ҷо металлҳои сиёҳи аз Русия, Қазоқистон ва Украина овардари иваз менамояд, бартариашро собит намуд. Корхонаҳои бузурги саноати дар рушди иқтисодиёт ва бо шуғл фарогирии аҳоли нақши муҳим доранд. Заводи металлургии, ки дар Тошканд бунёд мегардад, аз он ҷумла аст.

Дар назар дошта шудааст, ки корхонаи майдони умумиаш 100 гектар дар тӯли ду сол бунёд мегардад. Ба завод таҷҳизоти пешқадами замонавӣ аз Италия, Олмон, Австрия оварда мешаванд. Дар корхона листҳои металлӣ барои истеҳсоли кузови автомобилҳо, черепитсаҳои гуногуни сохтмонӣ, профнастил, ҳамчунин, барои техникаҳои маишӣ листҳои металлӣ омода карда мешавад. Дар назар дошта шудааст, ки баъди пурра ба кор шурӯъ кардан, корхона соли ба миқдори 500 млн. доллар маҳсулот истеҳсол менамояд ва беш аз 1000 нафар бо шуғл фаро гирифта мешаванд. Пешбинӣ шудааст, ки Донишгоҳи политехникии Турини шаҳри Тошканд, Донишгоҳи давлатии техники Тошканд ба номи Исмоил Каримов ва коллеҷҳои касбу ҳунар барои корхонаи мазкур мутахассис тайёр мекунанд.

1. Қадом корхонаи металлургиро завод ё комбинати пуррасикл меноманд?
2. Фикр кунед: оҳанпораҳои дар ноҳиятон ҷамъшуда ба кучо, тавассути қадом нақлиёт интиқол мегардад. Сипас роҳро, ки оҳанпора пушти сар мегузорад, дар харита муайян намоед.

Аз дарси 11-ум ҳиссаи металлургияи рангаро дар маҳсулоти умумии саноат муайян намоед.

Металлургияи ранга: а) истихроҷи маъданҳои метали ранга; б) афзудан; в) гудохтан; г) истеҳсоли ҳулаҳоро муттаҳид месозад. Металлургияи ранга барои электриконидаани мамлакат, таҳкими иқтисодии муҳофизаи он, рушди техникаи атомӣ, самолётсозӣ, ракетасозӣ, умуман, саноати мошинсозӣ кимиё ба сарҳад аст. Металлургияи ранга ба гурӯҳҳо ҷудо мешавад. Тибқи ин тақсимишавӣ металлургияи ранга ба металлургияи металлҳои вазнин, сабук ва ғ. ҷудо мешавад (расми 37).

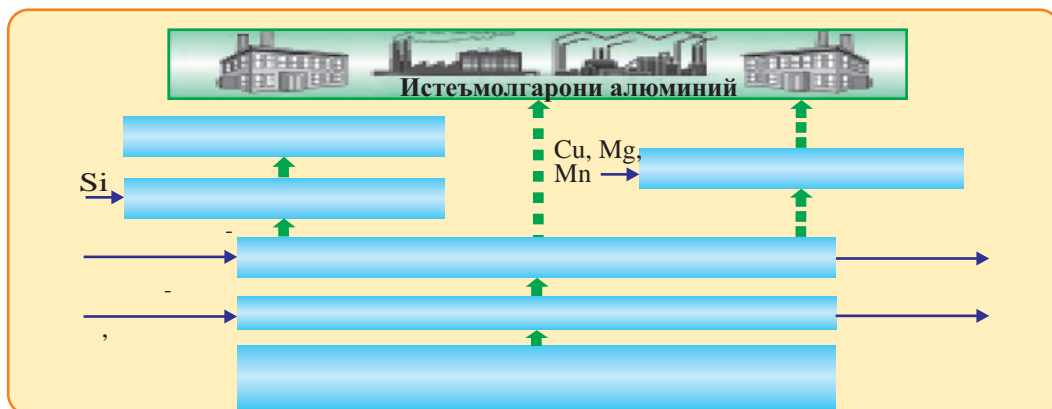
Гурӯҳҳои асосӣ			Дигар гурӯҳҳо	
Металлҳои вазнин	Металлҳои сабук	Металлҳои гаронбаҳо	Металлҳои душворғудоз	Металлҳои нодир
Мис, қалбағӣ, қӯрғошим, никел, рух.	Алюминий, магний, титан.	Тилло, нуқра, платина.	Волфрам, молибден.	Уран, германий ва ғ.

Расми 37. Гурӯҳбандии металлҳои ранга.

Пеш дар мо фақат металлҳои гаронбаҳо истихроҷ мешуданд. Ҳоло истеҳсоли ҳам металлҳои вазнин ва ҳам душворғудоз ба роҳ монда шудаанд. Барои гирифтани онҳо энергияи зиёд сарф мешавад. Ин гуна истеҳсолотро истеҳсолоти энергияталаб меноманд. Дар мамлакатҳои захираи тилло, мис, қӯрғошим, рух, волфрам, молибден ва дигар маъданҳои метали ранга зиёд аст. Беш аз 15 - то кони мис мавҷуд.

Аз харита ҷойи конҳои мисро муайян кунед.

Ҳавзаи саноати кони Ангрэн – Олмалик дар саноати металлургияи ранга аҳамияти алоҳида дорад. Дар таркиби маъдани мис молибден, тилло ва нуқра мавҷуд. Дар ин ҷо заводи мисғудозӣ ва комбинати кону металлургияи Олмалик кор мекунад. Комбинат аз конҳои Қалмоққиркон, Қӯрғошимкон, фабрикаи тозакунии қӯрғошиму рух, истилоҳи барқӣ ва чанд корхонаи ёрирасон иборат аст (расми 38). Шаҳри ободи кончиён – Олмалик дар ҷараёни азхудкунии кон барпо гардидааст.

Расми 38. Истеҳсоли алюминий.

Фабрикаи тозакуни – корхонае, ки аз маъдан омехтаҳои нодаркорро берун мекунад, ё бо зам кардани моддаҳои нав ба сифати он меафзояд.

Истеҳсоли маҳсулоти металлургияи ранга – волфрам ва молибден зуд ривоч меёбад. Ҳарорати гудозиши волфрам хеле баланд – (3370 °C) аст. Элементҳои тафсонандаи печҳои баландҳарорат ва симҳои тафсанди лампочкаҳои барқӣ аз волфрам сохта мешаванд. Заводи ҳулаҳои саҳти душворгудози шаҳри Чирчиқ аз корхонаҳои бисёр муҳим мебошад. Маҳсулоти ин корхона дар электротехника, мошинсозӣ, таҷҳизотсозӣ ва дигар соҳаҳо васеъ истифода мешавад. Металлҳои ранга хусусиятҳои ба худ хос доранд. Баъзеи онҳо (қалбағӣ, кӯрғошим, никел) ба зангзанӣ тобоваранд, баъзеяшон (титан, волфрам) гармиписанданд ё нерӯи барқро хуб мегузаронанд (алюминий, мис, нуқра, тилло). Дар ҳавзаи ангишти Оҳангарон ашёи хоми алюминий – захираи бузурги гили каолин мавҷуд. Дар комбинати Ўрта Чирчиқ шпати плавике омода мегардад, ки дар гирифтани алюминий бо усули электрлиз ба кор меояд.

Тилло – металли нодир, хусусияташро дар рӯйи замин қабри он гум намекунад. Аммо кофташу ёфташ, аз чинҳои кӯҳӣ ҷудо кардани он меҳнату маблағи зиёдро талаб мекунад. Тилло, ба ҷуз зарғарӣ, дар электроника, истеҳсоли компютер, киштиҳои кайҳонӣ, реакторҳои атомӣ истифода бурда мешавад. Танҳо барои пӯшондани девори дарунии реактори атомӣ 16 кг. тилло сарф мешавад. Аз кӯҳҳои байни Самарқанду Бухоро 2000 сол қабл низ тилло гирифтаанд. Дар асрҳои X - XIII саноати кон то ҷое рушд кард. Дар асри XIX империяи Русия,

баъди ғасби Туркистон, конҳоро рӯйи харита овард. Тиллоҷӯйӣ дар ҳамаи самтҳо пурзӯр гардид. Дар миёнаҳои асри XX ба туфайли ҷустуҷӯҳои олимони ўзбек конҳои тиллоии Мурунгов, Чодак, Зарметан, Қўшбулок, Қизиллолма, Марҷонбулок ёфт шуданд. Соли 1969 нахустин сабакаи тилло рехта шуд. Аз он вақт саноати истихроҷи тилло ташаккул ёфт.

Ўзбекистон дар дунё бобати истихроҷи тилло ҷойи ҳафтум, байни давлатҳои ИДМ ҷойи дуумро ишғол менамояд

Маркази бузурги дигари саноати истихроҷи тиллоии Ўзбекистон комбинати металлургияи кӯҳии Навоӣ мебошад. Кони Мурунгов натавонанд дар Ўзбекистон, балки байни конҳои Авросиё кони тиллоии бузургтарин буда, ҳаҷми ҷойи истихроҷи маъдани он 2 X 4 км, уммаш беш аз 400 метрро ташкил медиҳад (расми 39).

Металли пурбаҳои дигар – нуқра баъди тилло меистад. Дар пастиҳои кӯҳии Қурама конҳои бузурги нуқра ёфт шудаанд. Дар наздикиҳои Тошканд нуқраи бисёр ғирифта мешавад. Дар Қизилқум оиди истеҳсоли бештари нуқра чораҳо андешида мешаванд. Ҳоло беш аз 30 кони маъданро ёфтаанд, ки дар таркибашон тиллою нуқра доранд.

Металлҳо дар иқтисодиёт ҷойгоҳи ғуноғун доранд. Мис бо қалбағӣ (биринҷӣ), никел (мелхиор), алюминий (дуралуминий), руҳ (латун) ҳам дар ҳолати холисӣ, ҳам ҳолати ҳўла дар электротехника ва мошинсозӣ васеъ истифода мешавад. Қўрғошим дар истеҳсоли аккумулятор ва кабелҳои барқӣ ба қор меояд. Зарфҳои оҳаниро барои занг назадан бо руҳ – сир мепўшанд. Қалбағиро барои сохтани тунокаи сафед ва подшипникҳо истифода мебаранд. Дар кишвари мо конҳои нуқра, уран, волфрам ва дигар маъданҳои пурбаҳо ҳастанд.

Расми 39. Кони тиллоии Мурунгов.

1. Аз атлас муайян кунед: дар қучои Ўзбекистон кадом металлҳои ранга истихроҷ карда мешаванд.
2. Аҳамияти бунёди комбинатҳое, ки ашёи хоми металлургияи рангаро дар маҷмў қоркард мекунанд, дар қист?
3. Бо истифода аз атлас дар харитаи бематн марказҳои металлургияи рангаро муайян кунед.

Аз дарси 11-ум ҷиссаи мошинсозиро дар маҳсулоти умумии саноат муайян намоед.

Маҷмӯи мошинсозӣ – таҷассумгари соҳаҳои саноатест, ки барои ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт мошину таҷҳизот истеҳсол менамояд, аҳолиро бо ашёи гуногуни истеъмолӣ, мисли телевизору яхдон таъмин месозад.

Мошинсозӣ маҷмӯи устувори иқтисодиёти мамлакат мебошад (расми 40). Зеро соҳаҳои иқтисодиёт бе мошинҳо ривоч ёфта наметавонанд. Барои омода кардани мошини замонавӣ металл, плаstmасса, ранг, резина, газвор ва ҷӯбу тахтаи зиёд лозим аст.

Мошинҳо аз ҳазорон деталл омода мегарданд. Ин миқдор деталлҳоро дар як завод сохтан номусоидиҳои худро дорад. Биноан, дар мошинсозӣ таҳассусикунони деталсозӣ, яъне сохтани баъзе деталлу қисмҳои маҳсулоти тайёр ривоч ёфтааст.

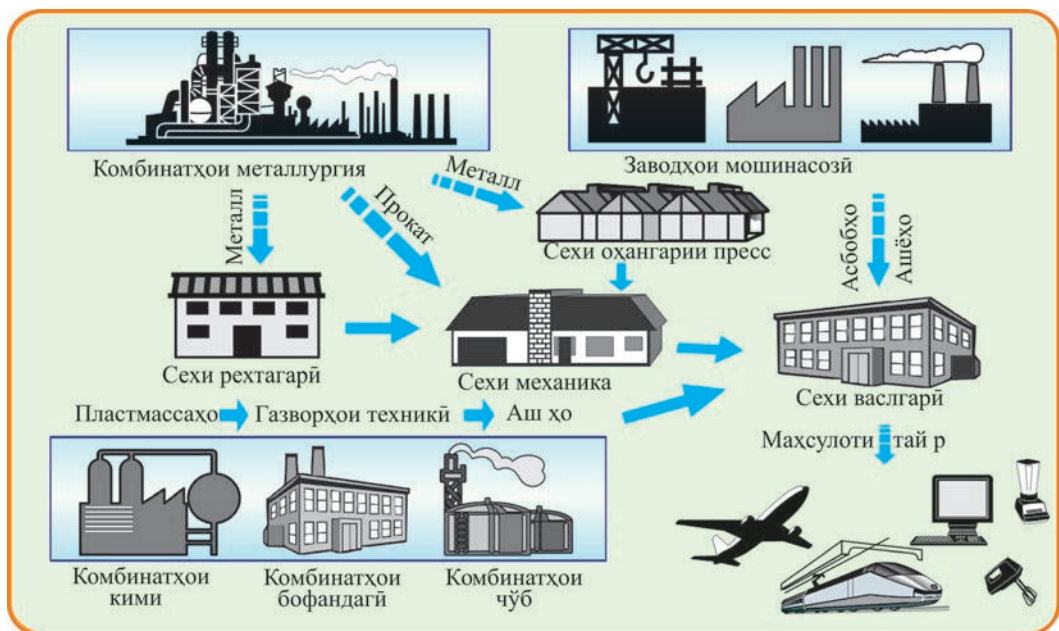
Аз ин рӯ, бисёр заводҳои мошинсозие, ки баъзе деталлҳоро истеҳсол менамоянд, меҳоҳанд бо якдигар ва корхонаҳое, ки металл, плаstmасса, резина ва ҳоказоро расонда медиҳанд, робитаҳои истеҳсолӣ дошта бошанд, яъне тарафдори кооперативикунонианд. Вале чунин истеҳсолот бе нақлиёт тасаввурнопазир аст. Биноан, ҳангоми ҷойгиркунии соҳаҳои мошинсозӣ фосилаи шохроҳҳо ба назар гирифта мешаванд.

Бояд корхонаҳои мошинсозӣ бо коргарони соҳибмалака ва мутахассисони илмию техникӣ таъмин бошанд. Аз ин рӯ, ҳангоми ҷойгиркунии корхонаҳои мошинсозӣ дурию наздикии истеъмолгарон ва пойгоҳи металлургӣ ба ҳисоб гирифта мешавад.

Ашёҳои мошинсозӣ тавассути дастгоҳҳо, ба ивази меҳнати баландмалака сохта мешаванд. Арзиши аслии ҳар мошин, ба

Расми 40. Соҳаҳои маҷмӯи мошинсозӣ.

Расми 41. Таркиби заводи мошинсозӣ.

ҳисоби миёна, аз арзиши аслии ашёи хомӣ бо он сарфшуда – металл садҳо баробар зиёд аст (расми 41).

Соҳаҳои гуногуни мошинсозӣ металлро ба як миқдор истифода намебаранд. Агар барои сохтани як дона машин метали зиёд (ё дигар материал) сарф шавад, ин гуна мошинсозиро мошинсозии металл ё материали зиёд талабкунанда меноманд. Ба ин истеҳсоли таҷҳизоти кону металлургия ва вагонҳои роҳи оҳан мисол шуда метавонад.

Бад-ин тариқ, материали мавриди корбурд, миқдори меҳнати малаканок, шароити ашёи хом ва интиқоли мошинҳои тайёр тақозо доранд, ки заводҳои мошинсозӣ дар ҷойҳои бояд сохта шавад: а) шохроҳҳои нақлиёт; б) кадрҳои малаканок; в) истеъмолгарон; г) корхонаҳои бузурги металлургӣ мавҷуд бошанд.

Парвариш ва азнавкоркарди соҳаҳои анъанавӣ ва таҳассусии иқтисодии Ўзбекистон – пахта, кирми пилла, канаб меҳнати дастиро зиёд талаб мекунад. Ин аст, ки барои механизатсиякунонии соҳаҳои таҳассусии хоҷагии деҳот: заминронӣ, кишту парвариш, ғун доштан ва азнавкоркарди ашёи хом соҳаҳои мошинсозие ба вучуд омаданд, ки машину мошинолот истеҳсол менамоянд.

Заводҳое, мисли «Тошқишлоқмаш», «Ўзбекқишлоқмаш» - и Тошканд ва «Чирчиққишлоқмаш» - и Чирчиқ аз корхонаҳои асосии мошинсозии хоҷагии деҳот ба шумор мераванд.

Ин мошинҳо барои пахтапарварӣ сеялкаҳои трактор, култиваторҳо, таҷҳизоти ғўзапоякашӣ, кўракчинӣ, поруомезӣ, мошинҳои дорупошак ба зараркунандаҳои хоҷагии деҳот истеҳсол менамоянд. Соли 1994 дар корхонаи муштаракӣ Ўзбекистон – Исроил модели нави мошини пахтачинӣ сохта шуд (расми 42).

Мошинҳои истеҳсоли соҳаи мошинсозии ирригатсионӣ, ки барои сохтани обанбору каналҳо, тоза кардани лойи онҳо, ба баландӣ баровардани об истифода мешаванд, низ бино ба эҳтиёчи маҷмӯи агросаноатӣ ба вучуд омадааст. Маркази мошинсозии ирригатсионӣ вилояти Андичон мебошад.

Баробари рушди пахтакорӣ эҳтиёҷ ба трактор ва мошину механизмҳои пахтакашонӣ афзуд. Аз ин рӯ, дар заводи трактори Тошканд – ЗТТ тракторҳои универсалие, ки пахтаро бе халтаю қанор кашонда, худашон аз бордон мерезанд, истеҳсол гардиданд. Дар Тошканд, Андичон, Самарқанд ва Каттакўрғон заводҳои мошине ҷойгир шудаанд, ки барои пахтатозакунӣ ва саноати рағған мошину таҷҳизот истеҳсол менамоянд. Аз он ки иқтисодиёти миллӣ, хоссатан, хоҷагии деҳот ба мошину механизмҳо этиёчи зиёд доранд, корхонаҳое, ки ба онҳо қисмҳои эҳтиётӣ расонда медиҳанд, метавон гуфт, ки дар вилоят сохта шудааст. Заводи «Пахтамаш»-и Самарқанд аз бузургтарин корхонаҳое, ки қисмҳои эҳтиётӣ истеҳсол менамояд.

Мошину таҷҳизоте, ки дар боғдорӣ, ангурпарварӣ ва ползкорӣ истифода мешаванд, дар иттиҳодияи «Ўрта Осиеқишлоқмаш» истеҳсол мегарданд.

Расми 42. Мошини пахтачинӣ.

Дар миёнаҳои асри гузашта саноати электротехникӣ чун соҳаи алоҳида ташаккул ёфт. Беш аз даҳ заводи электротехникӣ кор сар кард. Ба заводи «Алгоритм» – истеҳсолкунандаи МЭҲ асос гузошта шуд. Заводи «Зенит», ки барои МЭҲ элементҳои электротехникӣ, микросхемаҳо, системаҳои аз масофа идорақунӣ

ва дигар маҳсулотҳо истеҳсол менамояд, ба кор пардохт.

Соли 1990 консерн ба иттиҳодияи «Ўзэлтехсаноат» табдил ёфт. Дар таркиби иттиҳодия беш аз 50 корхона фаъолият дорад. Корхонаҳои иттиҳодия бо ҳамкориҳои фирмаҳои Русия, Туркия, Кореяи Чанубӣ, ИМА, Сингапур ва мамлакатҳои дигар беш аз 20 корхонаи муштарак ташкил доданд. Радиоэлектроника ва электротехника аз соҳаи ояндадорест, ки ба суръати рушди маҷмӯи мошинсозии ҷумҳурии меафзояд (расми 43).

Расми 43. Дар корхонаи техникаи маишӣ.

Ҳоло дар соҳаҳои мошинсозӣ қариб 100 ҳазор нафар меҳнат мекунад.

Болоравии саноати бофандагӣ на танҳо ба ашёи хом, балки ба таҷҳизонидани он бо дастгоҳу ускунаҳои замонавӣ низ вобаста аст. Чунин таҷҳизотро иттиҳодияи «Ўзбектўқимачиликмаш» истеҳсол менамояд. Корхонаҳои иттиҳодия дар шаҳрҳои Тошканд, Қўқанд, Қиззах ҷойгир шудаанд.

Мошинсозии кимиё ва нафту кимиё соли 1941 ташкил дода шудааст. Корхонаи бузурги он – заводи «Ўзбеккимёмаш» даставвал барои корхонаҳои саноатии кимиё, микробиология селлюлозаю қоғаз асбобу ускуна истеҳсол мекард. Ҳоло ускунаҳои кимиё, турбокомпрессор, бодбезак ва насосҳо истеҳсол менамояд. Дар заводи «Компрессор»-и Тошканд истгоҳҳои компрессорӣ муштарак истеҳсол карда мешавад. Дар Намангон таҷҳизот барои чоҳҳои нафту газ истеҳсол мегардад. Дар соҳаи мошинсозии хоҷагии коммуналӣ заводи лифтсозии Самарқанд фаъолият дорад. Дар завод лифтҳои мусофиру боркашонӣ, дастгоҳҳои коркарди ҷўб истеҳсол карда мешавад.

Дурнамои корхонаҳои мошинсозӣ ва ҷойгузинии онҳо ба омили инсон вобаста аст. Ба мақсади таъмини аҳолии деҳот бо кор, дар деҳаҳо корхонаҳои хурди ба истеҳсоли қисмҳои мошин ихтисосонидашуда сохта мешаванд.

Дар миёнаҳои асри гузашта корхонаҳои мошинсозии Ўзбекистон танҳо мошинҳои хоҷагии деҳотро истеҳсол карда, барои таъмири онҳо ва

корхонаҳои азнавкоркарди пахта мошину таҷҳизот расонда додаанд. Ҳоло танҳо ними маҷмӯи мошинсозӣ ба маҷмӯи агросаноатӣ вобаста аст.

Солҳои баъдӣ дар мошинсозии Ўзбекистон, баробари рушди соҳаҳои анъанавӣ, соҳаҳои, ки металлро кам, меҳнати зиёд талаб мекунанд, ривоч ёфт. Дар натиҷа мошинсозии бисёрсоҳа ба вучуд омад.

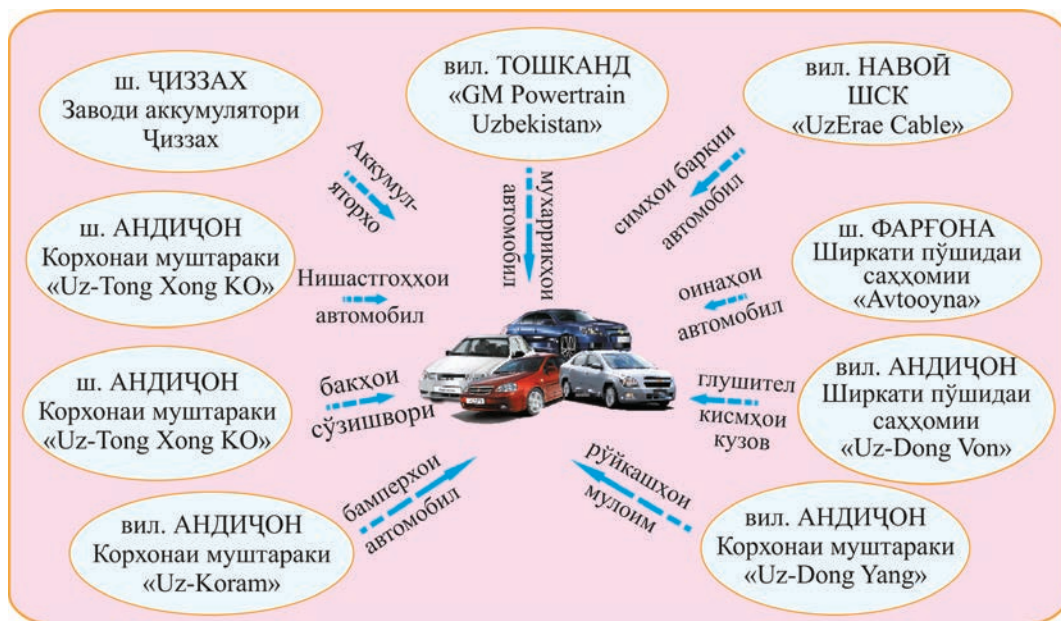
1. Тўли солҳои истиқлолият кадом соҳаҳои мошинсозӣ ривоч ёфтанд?
2. Дар таркиби мошинсозии нақлиётӣ чӣ дигаргунӣҳо рӯй дод?
3. Таҳассусишавӣ ва кооператсиякунонӣ чаро маҳз барои мошинсозӣ муҳиму рӯзмарра аст?
4. Дар Ўзбекистон аввал ба вучуд омадани мошинсозии хоҷагии деҳотро чӣ хел метавон шарҳ дод?
5. Маркази мошинсозии ирригатсионӣ дар қучост?
6. Дар ноҳиятон кадом корхонаҳои мошинсозӣ мавҷуданд?

АВТОМОБИЛСОЗӢ

Дар Ўзбекистон автомобилсозӣ баъди истиқлолият ташаккул ёфт. Соли 1992 Ҷумҳурии Ўзбекистон бо ҳамкориҳои ширкати «DAEWOO»и Кореяи Ҷанубӣ дар шаҳри Асакаи вилояти Андиҷон дар пойгоҳи заводи тележкаҳои пахтакашонӣ заводи автомобилбарории «UZ-Daewoo» (ҳоло «GM Uzbekistan»)ро ба сохтан шурӯъ кард. Соли 1996 нахустин сабуқравҳои тамғаи «Damas», «Tico», «Nexia» аз конвейери завод баромаданд. Ин соҳаи ҷавону ояндадор локомотиви ба худ хоси нафту кимиё, энергетика ва дигар соҳаҳои баландтехнологии иқтисодиёти миллии гардид.

Ширкат ҳамкориҳо бо шарикони корейӣ, италийӣ, ҳулландӣ ва америкӣ ба роҳ монда, истеҳсоли қисмҳои васлкуниро муттасил афзун мегардонад. Солҳои аввал, агар 20 фоизи қисми автобил дар Ўзбекистон омода мегардид, баъди панҷ сол ин нишондиҳанда 60 фоизро ташкил дод. Ҳоло ин нишондиҳанда 85 фоизро ташкил дода, кооператсияи корхонаҳои автомобилсозии дар доираи мамлакат бударо ба дараҷаи баланд бардошт. Имрӯз беш аз 250 корхонаи ҷумҳурӣ маҳсулоти худро ба конвейери заводи автомобилбарории шаҳри Асака интиқол медиҳанд (расм 44). Татбиқи лоиҳаҳои маҳалликунонӣ ба соҳибкорӣ рӯҳи тоза бахшида, ҷойҳои нави корӣ ба вучуд омаданд.

Расми 44. Робитаи заводи автомобили Асака бо дигар корхонаҳо.

Ўзбекистон дар ҷаҳон 28-умин давлати истеҳсолкунандаи автомобил аст. Заводи «GM Uzbekistan» автомобилҳои «Damas», «Nexia», «Lacetti», «Chevrolet», «Spark», «Malibu» истеҳсол менамояд.

Саҳми автомобилсозӣ дар ҳаҷми умумии маҳсулоти дохилии ҷумҳури сол аз сол меафзояд.

Пуرزӯр гардидани рақобатпазирӣ дар бозори ҷаҳонӣ тақозо дорад, ки ширкат технологияҳои замонавӣ ва коркардҳои илмию дизайнсозиро пайгирифта ба амал татбиқ намояд. Тайёр кардани мутахассисони ҷавон, бунёди коллеҷҳои касбу ҳунарии таҳассусӣ, иштирок дар лоиҳаҳои иҷтимоӣ, рақбатноксозии имкониятҳои интеллектуалии коргарон аз вазифаҳои муҳими оянда аст.

Ҳаҷми содирот ва географияи автомобилҳои, ки дар Ўзбекистон истеҳсол мегарданд, вусъат меёбад (расми 45). Танҳо дар Федератсияи Русия беш аз 750 ҳазор автомобилҳои истеҳсоли кишвари мо дар рафтаганд. Ўзбекистон дар фурӯши автомобил ба Чехия, ИМА, Украина, ҳатто Франция пешдастӣ мекунад.

Ба ҷуз автомобилҳои сабуқрав, дар корхонаҳои муштаракӣ бо

корхонаҳои ISUZU- и Чопон ва MAN- и Олмон ташкилдодаи Ўзбекистон истеҳсоли автобус, мошини боркаш ва техникаҳои махсуси гуногун роҳандозӣ гардид (расми 46). Корхонаҳои мазкур двр айни ҳол беш аз 30 намуди воситаҳои нақлиётро истеҳсол менамоянд. Дар ҷараёни коркарди лоиҳа корхонаҳои таъминкунандаи корхонаи муштаракӣ «SamAvto» мӯйян гардиданд. Корхонаҳои муштаракӣ Ўзбекистону Кореяи Ҷанубӣ, ки локу ранг, курсию деталҳо ва ашёи дигар истеҳсол менамоянд, аз он ҷумлаанд. Оянда саҳми истеҳсоли миллий ба автобусҳо 56, мошинҳои боркаш 44 фоизро ташкил хоҳад дод. Ин далели мустаҳкам будани заминаи мошинсозӣ дар мамлакатамон ва ояндаи дурахшон доштани он аст.

Дар Ўзбекистон баробари рушди саноати автомобилсозӣ, дар минтақаҳои гуногун ба бунёди корхонаҳои саноатӣ санги асос гузошта шуд. Аз ҷумла, шуъбаи вилояти хоразмӣи ҷамъияти саҳҳомии «GM Uzbekistan» ва заводи двигателҳои «GM Powertrain Uzbekistan» ба кор даромад.

Шуъбаи вилояти хоразмӣ аз корхонаҳоест, ки дар таркиби автомобилсозии мамлакатамон ба рушди иқтисодиёт саҳми назаррас

Расми 45. Содироти автомобилҳои Ўзбекистон.

ЗАВОДҲИ АВТОМОБИЛСОЗИИ ЎЗБЕКИСТОН

ИМРЎЗ ТЕЪДОДИ КОРХОНАҲОЕ, КИ БАРОИ САНОАТИ АВТОМОБИЛИ ЎЗБЕКИСТОН КИСМҲОИ ЭҲТИЁТӢ ИСТЕҲСОЛ МЕНАМОЯНД, БА **250** АДАД РАСИДААСТ

Расмии 46. Корхонаҳои бузурги автомобилсозии Ўзбекистон.

мегузорад. Шубҳа соле иқтидори истеҳсоли 40 ҳазор адад автомобилро дорад. Автомобилҳои тамғаи «Damas», «Labo», «Orlando» -ро истеҳсол менамояд.

Дар мамлакат соли 2017 дар роҳи саноати автомобил иқдоми наवे гузошта шуд. Байни ширкати «Ўзавтосаноат» ва гурӯҳи «Pejo Citroen»-и Франция дар Ўзбекистон оиди барпо намудани корхонаи муштараке, ки автомобилҳои сабуки тичоратиро истеҳсол менамоянд, созишнома ба имзо расид. Бино бар он корхонаи нав бояд дар минтақаи озоди иқтисодии «Чиззах» бунёд гардад. Завод таҳти брендҳои «Peugeot» ва «Citroen» ба истеҳсоли автомобилҳои сабуки боркаши тичоратӣ ихтисосонида хоҳад шуд. Корхонаи муштарак фаъолиятро бино ба саҳми баробари ду ҷониб ба роҳ менамояд.

Дар корхонаи сохтмонаш пешбинишуда соле 16000 автомобил истеҳсол мегардад. Фурӯши онҳо дар Ўзбекистон ва содироташон ба давлатҳои хориҷии дуру наздик пешбинӣ шудааст.

1. Бо пурра дар мамлакатамон ба роҳ мондани қисмҳои автомобилӣ, ки дар Асака истеҳсол мешаванд, кадом мушкилиҳо ҳал мегарданд?
2. Кадомаш маъқул: омода кардани қисмҳои автомобил дар корхонаҳои хурди сартосарии мамлакат ё истеҳсоли ҳамаи қисмҳо дар шаҳри Асака? Чавобатонро асоснок кунед.

Аз дарси 11-ум ҳиссаи саноати азнавкоркарди чўбро дар маҳсулоти умумии саноат муайян намоед.

Саноати чангал ба соҳаҳои омодакунии чўб ва азнавкоркарди он ҷудо мешавад. Як намуди хунармандӣ будани азнавкоркарди чўб аз қадим маълум аст. Хунармандон бо пардоздихӣ аз чўб ароба, зин, панчара, сандук, дар, гаҳвора, ром сохтаанд, хона бунёд кардаанд. Чўбкорӣ тўли солҳо такмил ёфта, соҳаҳои нав ба нави саноат ба вуҷуд омад (расми 47). Хусусан, ба туфайли азнавкоркарди кимиёвии чўб дар чўбкорӣ гардиши кулӣ ба амал омад.

Эҳтиёҷи солонии ба ашёи хоми чўбу тахта доштаи мамлакат қариб 10 млн. метри мукаабро ташкил медиҳад. Аммо чангалҳои табиӣ, ки манбаи ашёи хоманд, дар мо хеле каманд. Биноан, ҳар сол миллионҳо бех ниҳол шинонда мешаванд, моҳонаи «кабудизоркунӣ» гузаронида мешавад. Бо барпо кардани чангалҳо ва истифодаи оқилона аз сарвати чўб хоҷагии махсуси чангал саруқор дорад. Дар ҷумҳуриамон қариб 100 корхонаи хоҷагии чангал, мамнӯъгоҳ ва боғҳои милли мавҷуданд. Маҳсулоти саноати чангал дар мошинсозӣ, саноати кимиё, саноати сабук, нақлиёт ва сохтмон истифода бурда мешаванд. Дар навбати худ, саноати чангал низ аз дигар соҳаҳо лоқу ранг (барои истеҳсоли мебел), сода, натрий, химикатҳои сафедкунанда (барои тайёр кардани қоғаз) автомобил, трактор, дастгоҳҳо (барои омода ва коркарди чўб) мегирад. Яъне, дар байни саноати чангал ва дигар ҷабҳаҳо робитаҳои доманфарохи байнисоҳавӣ мавҷуданд.

Тўли солҳои истиқлолият дар Тошканду Асака заводи ашёҳои дуредгарӣ, дар заводи таҷҳизоти аз офтоб ҳифзкунандаи Тошканд бошад, сеҳи истеҳсолкунандаи ромҳои пластмассагин кор оғоз кард. Дар Тошканд корхонаи муштараки Ўзбекистону Юнон – заводи гўгирдбарории «O'z Ellas» ба кор пардохт. Камчини ашёи хом дар саноати чўб мушкилӣ эҷод мекунад. Биноан, ба мақсади истифодаи сарфакорона аз чўб саноати селлюлоза низ ривож меёбад.

Селлюлоза – массаи чўби майда ва бо роҳи кимиёвӣ коркардшудаест, ки барои истеҳсоли наҳи сунӣ ва қоғаз ашёи хом маҳсуб меёбад.

Аз дарси 11-ум ҳиссаи саноати масолеҳи сохтмонро дар саноати маҳсулоти умумӣ муайян кунед.

Саноати масолеҳи сохтмон қариб бо ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёти миллии робита дорад. Дар чараёни барпо кардани заводу фабрика, хонаву чой, роҳ ва иншоотҳои ирригатсионӣ талаб ба масолеҳи сохтмонӣ меафзояд.

Сементи барои бинокорӣ бисёр муҳим дар шаҳрҳои Қувасой, Оҳангарон, Ангрен, Навоӣ, Бекобод ва шаҳраки Зафаробод истеҳсол мегардад. Комбинатҳои сементи Оҳангарону Навоӣ аз комбинатҳои бузургтаринанд. Дар пойгоҳи гилмоияи Ангрен сементи сафеди ороишӣ истеҳсол карда мешавад.

Соли 2018 дар Сурхондарё боз як заводи бузурги смент ба қор сар кард. Дар ноҳияи Шеробод заводи сементи аз ҷониби ҷамъияти саҳҳомии «Комбинати металлургияи кӯҳии Олмалик» бунёдгардида ба истифода дода шуд (расми 48). Заводи мазкур дар воҳа бобати рушди саноати сохтмон тибқи талаботи давр, афзун гардидани масолеҳи сохтмонии замонавӣ ва ба содирот баровардани маҳсулоти истеҳсолгардида нақши муҳим дорад.

Дар Шеробод бунёд гардинани ин завод, ки қисми технологияшро ҳамкории туркиягӣ бар ӯҳда доштанд, аҳамияти ба худ хос дорад. Зеро қонҳои дорои 708 миллион тонна ашёи хоми смент, аз ҷумла, 530 тонна оҳаксанг ва 178 миллион тонна хок (глина) маҳз дар ин ҳудуд ҷойгир шудаанд. Бо ба амал татбиқ гардидани ин лоиҳаи инвеститсионӣ дар ин ҷо соли 1,5 млн тонна портландсмент ба баландсифат истеҳсол карда мешавад. Мавқеи географии вилояти Сурхондарё имкон медиҳад,

ки маҳсулоти сементи натавон ба сохтмонҳои кишварамон, балки барои сохтмону бунёдкориҳои васеъмикрои кишварҳои ҳамсоя, аз ҷумла Ҷумҳурии Афғонистон зарур, дар бозори дохилию хориҷӣ харидорони худро пайдо кунанд.

Дар Ўзбекистон мармари нафису суфта бисёр аст. Аз 34 қони мармари кишварамон дар 5 - тоаш мармар истихроҷ карда мешавад.

Расми 48. Заводи сементи Шеробод.

Кони Ғозғон аз ҷиҳати захираю баландсифатӣ яке аз конҳои машҳури ҷаҳон аст. Мармари аз он истихроҷгардида дар аҳди иттифоқи собиқ чун дигар маҳсулотҳо ба Марказ интиқол дода мешуд. Аксарияти истгоҳҳои метрополитени шаҳрҳои Маскаву Санкт–Петербург ва дигар иншоотҳо бо мармари Ғозғон ороиш ёфтаанд. Дар соҳмони Театри опера ва балети ба номи Алишер Навоӣ, меҳмонхонаҳои мисли «Ўзбекистон», «Toshkent Palace», метрополитени Тошканд ва дигар биноҳои мухташамӣ маданияи маишӣ низ мармари ин кон истифода шудааст. Дар кони Орқутсой, ки 74 км дур аз Тошканд, дар шимолу шарқии он ҷойгир шудааст, мармари сиёҳ, сафед ва хокистарранг вомехӯрад. Дар заводҳои мармари Тошканду Ғазалкент ба мармар оро медиҳанд.

Захираи **умумии санҷои** ороиш беш аз 85 млн метри мукааб аст. Онҳо корхонаҳои азнавкоркарди сангро метавонанд тӯли садҳо сол бо ашёи хом таъмин кунанд.

Дар наздикии шаҳри Чирчиқ заводе, ки аз ашёи хоми маҳаллӣ оинаи тиреза истеҳсол менамояд, Ҷаъолият дорад.

Ҷамҷунин, зинаи аввали сохтмони заводи оинае, ки бо иштироки ширкати Хитой дар вилояти Қиззах оғоз ёфта буд, ба анҷом расид (расми 49). Пешбинӣ шудааст, ки завод соли 2019-ум пурра ба кор мебарояд. Бад-ин тариқ, заводи мазкур дар Осиёи Марказӣ ба корхонаи бузургтарини оина табдил хоҳад ёфт.

Оҳану бетон аз масолеҳи асосии сохтмон аст. Дар вилоятҳои Тошканд, Фарғона, Самарқанд ва Бухоро ашёи маводи оҳану бетони омода мегардад. Дар вилоятҳои Хоразм, Бухоро ва Фарғона заводҳои коркарди **силикат блоқҳо** сохта шудаанд. Заводи силикати Қиззах барои хоҷагӣ, шаҳр ва шаҳракҳои Мирзочўл блоқҳои деворӣ, панел, пойдевор, зинапоя ва дигар ашёи силиктӣ тайёр мекунад. Қисмҳои бино, кўпрук, роҳ ва дигар иншоотҳо дар заводҳои махсус тайёр карда мешаванд. Дар бинокорӣ, аз он ки ба иншооти сохтмон кашондани қисмҳои тайёр як андак душвор аст, бобати ҷойгирсозии корхонаҳои истеҳсолӣ аз ду роҳ яке интиҳоб мешавад. Беҳтар аст, корхонаҳои қисмҳои калону вазнин тайёркунандаро дар шаҳрҳои азим ва наздикии ноҳияҳои саноатӣ созанд, ки домани қорҳои сохтмонӣ фарох аст. Ё

Расми 49. Заводи оинаи Қиззах.

Расми 50. Биноҳои қадқашида дар деҳа.

ашёи хом, рост, ба ҷо оварда шавад, ки иншоот бунёд мегардад. Дар ин ҳолат масолеҳи сотмонӣ сарфа мегардад, суръати кор тез мешавад.

Ба шарофати истиклолият дар ҳамаи вилоятҳо корҳои сохтмонӣ беш аз пеш авҷ гирифтанд. Объектҳои нав ба нави иҷтимоӣ, корхонаҳои истеҳсолӣ, роҳҳои автомобилгард ва оҳан сохта шуданд. Дар шаҳру деҳот биноҳои замонавӣ бунёд мегарданд (расми 50).

Хусусан, пойтахти мамлакатамон, ба дараҷаи шинохтанашаванда, зебо шуд.

Дар мамлакатамон аз ҳисоби куллан тағйир додани симои деҳот, сохтани хонаву ҷой тибқи лоиҳаҳои намунавӣ, ташаккул додани инфрасохтори нав ба беҳтар кардани ҳаёти аҳли деҳ эътибори алоҳида дода мешавад. Ба ин мақсад аз соли 2009 дар деҳот ба тарзи инфиродӣ сохтмони маҷмӯи манзилҳои зистие оғоз ёфтанд, ки шароити хуб доранд.

Бино ба лоиҳаҳои намунавӣ дар ҳамаи деҳаю ноҳияҳои кишварамон беш аз 1200 мавзёҳои нави хонаву ҷой барпо гардиданд, беш аз 117, 5 ҳазор хонаҳои инфиродӣ ба истифода супурда шуданд.

Авҷ гирифтани бинокорӣ сабаби афзудани масолеҳи бинокорӣ мегардад.

1. Ба масолеҳи сохтмонӣ, ба сифати ашёи хом, боз чихоро илова мекунед?
2. Фаҳмонда диҳед, ки дар ҷойгирсозии корхонаи масолеҳи сохтмонӣ аз омилҳои шароити табиӣ, ашёи хом, қувваи қорӣ ва нақлиёт кадомаш беаҳамият аст?
3. Дар харитаи сарватҳои табиӣи Ўзбекистон ҷойҳои қонҳои масолеҳи сохтмониро муайян кунед.
4. Дар дафтарадон тарҳи робитаи саноати масолеҳи сохтмониро бо дигар соҳаҳои саноат кашед.

Саноат соҳаи хочагиест, ки ба табиат таъсири калон мерасонад, муҳити атрофро олуида месозад. Зеро саноат чараёнҳои қабули ашёи хом ва азнаворкарди онро то маҳсулоти тайёр дар бар мегирад, ба ин чараён партовҳои саноатӣ ба муҳити атроф низ дохил мешавад. Таъсири соҳаҳои саноат ба муҳити атроф бино ба самтҳои худ фарқ мекунад:

- соҳаҳои, ки атмосфераро олуида месозанд: энергетикаи гармӣ, металлургия, азнаворкарди нафт, истеҳсоли семент;

- соҳаҳои, ки обро олуида месозанд: саноати кимиё, нафту кимиё, азнаворкарди чӯб, ангишт, гӯшту шир;

- соҳаҳои, ки ба олудагӣ ва вайроншавии захираҳои замин таъсир мерасонанд: саноати кӯҳу кон ва истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ. Қулли чорабиниҳои, ки ҳоло ба ҳифзи муҳити атроф нигаронида шудаанд, экологизатсия номида мешаванд.

Баҳисобгирии омилҳои экологӣ бобати ҷойгирсозии корхонаҳои саноатӣ. Одатан, бо назардошти омилҳои ашёи хом, сӯзишворӣ, нақлиёт, энергетика, об ва захираҳои меҳнат корхонаҳои саноатӣ ҷойгир карда мешаванд.

Даҳсолаҳои охир ба қатори онҳо омили муҳимтарин – омили экологӣ низ дохил шуд. Ин омил чунин талабҳо дорад: зарари ба атмосфера ва муҳити атроф доштаи корхонае, ки бунёд хоҳад шуд, пешгӯӣ карда мешавад; дар давоми фаъолияти корхонаи саноатӣ миқдори партовҳои баровардашуда, масъалаи утилизатсияи ин партовҳо ва дар чараёни утилизатсия миқдори зарари расондашуда ба атмосфера, об ва захираҳои замин муайян мегардад. Омилҳои экологӣ барои дар ҳудуди муайяне ҷойгир кардан ё накардани ягон корхонаи саноатӣ асоси бозғайимод хоҳад шуд. Зеро аз нуктаи назари иқтисодӣ ҳарчанд корхонаи саноатӣ ба рушди ҳудуде саҳм мегузорад, аммо аз нигоҳи экологӣ шояд оқибатҳои номатлуб дорад. Пеш аз ҷойгирсозии ҳар як корхонаи саноатӣ дар ин ё он ҷо бояд экспертизаи экологӣ гузаронда шавад.

Бино ба натиҷаҳои экспертизаи экологӣ, агар даромади корхонаи саноатие, ки сохтмонаш пешбинӣ

Расми 51. Саноат ва экология.

Расми 52. Таъсири корхонаҳои саноатӣ ба экология

шудааст, ба барқарор кардани табиати осебдида ва баргараф намудани мушкилиҳои дар давоми фаъолияти корхона эҷодшуда расад, барилова, ба корхона ғоида орад, ба фаъолият бурдани он рухсат дода мешавад. *Таъсири металлургия ба муҳити атроф.* Маҷмӯи металлургия, бо вучуди он ки яке аз соҳаҳои рушдкардаи мамлакат аст, ба муҳити атроф таъсири номатлуб низ дорад. Металлургия ба

ҳамаи қисмҳои таркибии маҷмӯҳои табиӣ таъсир мерасонад. Саноати металлургияи кӯҳӣ қабати хокро хароб карда, сабаби «ғум шудан» - и ландшафтҳо мегардад. Ба тӯфайли саноати мазкур қарерҳои бузӯрг ва ғорҳои зеризаминӣ пайдо мешаванд. Онҳо хатари фуруравӣ ва зилзилаи антропогениро эҷод мекунанд. Бисёр ҷойҳоро партовҳои металлургӣ фаро гирифтаанд.

Оби дар фабрикаҳои тозакунии истифодашударо ба обҳои равои афкандан, сабаби қорношоямии об мегардад. Металлургия миқдори зиёди моддаҳои зарарнокро ба атмосфера мебарорад. Аз ҷумла, қанғи ба металл табдилёфтаи таркиби пасмондаҳои газ (қибрит ва ҳ.) ва дигар элементҳои ҳавфноканд.

Ин ҳама сабаби афзудани оҳан, қӯрғошим, мис ва симоб дар муҳити атроф мегардад. Онҳо дар ҳок, қисми растанию ҳайвонҳо даромехта, ба организми инсон мегузаранд ва онро захролуд месозад.

Металлҳои вазнин иммунитети организми инсонро паст месозанд, сабаби афзудани бемориҳо мегарданд, барои аҳолию табиат хатари қалон эҷод мекунанд.

Барои пешгирии таъсири номатлуби саноати металлургӣ ба муҳити атроф бояд партовҳоро пурра аз нав қоркард кард, онҳоро ба маҳсулоти судбахш (масалан, ба масолеҳи сохтмони шлакдор) табдил дод, партовҳои ба атмосфера ва ҳавзаҳои об барояндаро тоза кард.

1. Ба олуҷашавии атмосфера қадом соҳаи саноат таъсири бештар дорад?
2. Қадом қорхонаи мутааллиқ ба маҷмӯи металлургӣ мушкили экологиро тезутундтар мегардонад? Барои табиатро олуҷа нақардани ин қорхона ҷӣ пешниҳод доред?

Маҷмӯи агросаноатӣ дар Ўзбекистон аз маҷмӯъҳои нахустин ва асосии байнисоҳавист. Он дар пойгоҳи хоҷагии деҳот ташаккул ёфтааст.

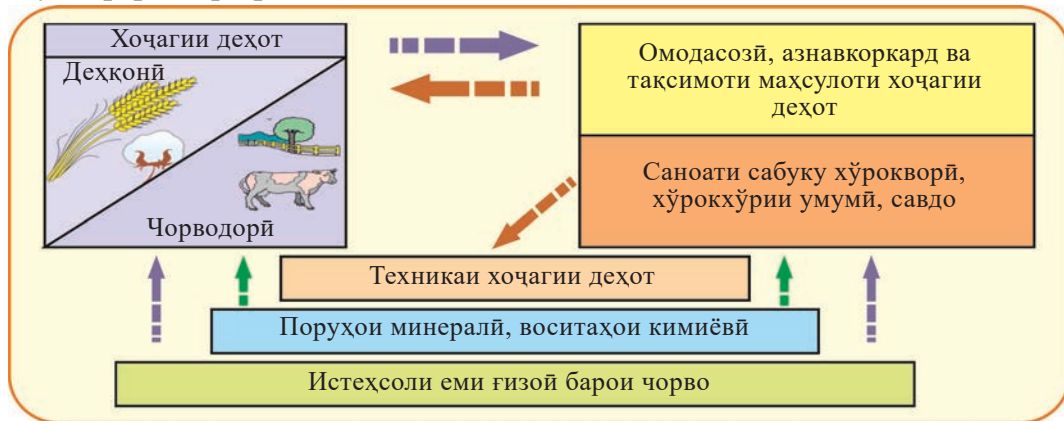

Маҷмӯи агросаноатӣ (МАС) – дар ҷараёни парвариши маҳсулоти хоҷагии деҳот, ҳамоҳангии ҳамаи соҳаҳо, аз рӯёндан то ба истеъмолгар расондани он аст.

Даставвал МАС-ро хоҷагии деҳот ва саноати сабуку хӯрокворие, ки маҳсулоти парваришнамудаи онро аз нав истеҳсол менамоянд, ташкил додаанд. Дертар корхонаҳое, ки барои хоҷагии деҳот механизм истеҳсол менамоянд, онҳоро таъмир мекунанд, ҳамчунин, корхонаҳои поруи минералӣ ва моддаҳои бар зидди зараркунандагони маҳсулоти хоҷагии деҳот истеҳсолкунандаи соҳаҳои саноати кимиё низ шомили МАС мешаванд. Ҳарчанд ин соҳаҳо мутааллиқ ба соҳаи саноати вазнинанд, аммо ба сабаби он ки омили муайянкунандаи миқёс ва самаранокии истеҳсолотанд, дар МАС гурӯҳи якум, хоҷагии деҳот гурӯҳи дуум, соҳаҳои азнаворкарди маҳсулоти хоҷагии деҳот гурӯҳи сеюмро ташкил медиҳанд (расми 53).

Қисми зиёди аҳолии бо иқтисодиёт сарукордошта дар соҳаҳои МАС меҳнат мекунанд. Қисми асосии савдои чаканаро маҳсулоти хоҷагии деҳот ё савдои амволи аз коркарди ин маҳсулот тайёршуда ташкил медиҳад.

Пас, неқўаҳволии халқ, ғайзи дасторхони мо, аз ҳама муҳимаш, бо шуғл фаро гирифтани аҳоли, ба ҳолати МАС вобаста аст.

Расми 53. Таркиби маҷмӯи агросаноатӣ.

Афсӯс, ки дар давраи то истиклолият яккаҳокимии пахта дар Ўзбекистон имкони ҳамоҳанг ривоч ёфтани соҳаҳои хоҷагии деҳотро надод. Дар натиҷа маҳсулоти саноатӣ низ мисли баъзе маҳсулоти хӯрокворӣ аз хориҷ оварда шуд. Ҳоло ба ин носозгорӣ бо ду роҳ хотима мебахшанд.

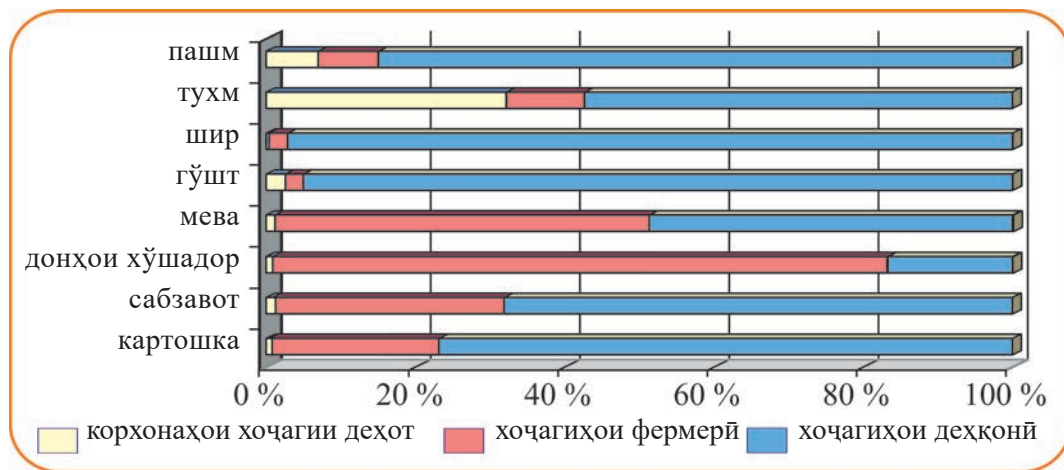
Якум, дар хоҷагии деҳот таркиби майдонҳои кишт куллан дигар карда шуд. Дар натиҷаи татбиқи сиёсати дурандешона оиди оптималикунони майдонҳои кишт ва минтақакунонии зироати хоҷагии деҳот, дар баробари нигоҳ доштани ҳаҷми барқарори маҳсулоти муҳимтарини содиротӣ – пахта, имкони зиёд кардани парвариши дигар маҳсулоти хоҷагии деҳот пайдо шуд. Аз ҷама муҳимаш, барои бо озукворӣ таъмин кардани халқамон, замина фароҳам оварда шуд.

Соли 2017 парвариши ғалла назар ба соли 2000 ду баробар, картошка 4 баробар, сабзавот 4,3 баробар, ангур 2,7 баробар, расондани гӯшту шир 3 баробар, тухм 4,8 баробар афзуд..

Дуюм, шакли мулк нисбат ба замин тағйир ёфт. Пайдост, ки дар давраи то истиклолият деҳқон аз замин маҳрум буд. Ин аст, ки рағбат ба меҳнат суғт гардида, соҳибкорӣ завол ёфт. Ҳоло шаклҳои гуногуни мулкдорӣ, мисли хоҷагии деҳқонӣ, хоҷагии фермерӣ ба вучуд омад ва қисми асосии маҳсулоте, ки дар хоҷагии деҳот истеҳсол мегардад, бар дӯши онҳост (расми 54).

Хоҷагиҳои фермерии бисёрсоҳа, дар баробари парвариши маҳсулоти хоҷагии деҳот, дар азнаворкарди онҳо фаъолияти пурсамар доранд.

Расми 54. Таркиб ва саҳми истеҳсолгарони маҳсулоти хоҷагии деҳот.

Зеро хоҷагии деҳотро бе саноат наметавон ривоч дод. Хоҷагии деҳот аз саноат (воситаҳои истеҳсолот, истеҳсоли порухҳои маъданӣ) оғоз ёфта, бо саноат (азнавкоркарди ашёи хоми расондадода) анҷом меёбад. Робитаи байни ин ду соҳа интегратсияи агросаноатӣ номида шуда, торафт амиқтар мегардад.

1. Кадом омилҳо интегратсияи хоҷагии деҳотро бо саноат тақозо менамоянд?
2. Соҳаҳои асосии таркиби МАС-ро номбар кунед, чаро онҳо асосианд?
3. Корхонаҳои ба МАС дахлдори ноҳияتونро дар дафтаратон қайд намоед.

Дарси 25-ум

ХОҶАГИИ ДЕҲОТ

Аз мавзӯи пешина маълум, ки хоҷагии деҳот гурӯҳи дуҷуми МАС - ро ташкил медиҳад. Дар ду соҳаи муҳими хоҷагии деҳот – деҳқонию чорводорӣ хӯрокворӣ ва ашёи хом барои саноат, ки ба онҳо инсонҳо ҳамеша ниёз доранд, истеҳсол карда мешавад.

Агар ашёи хом дар саноат предмети меҳнат ва мошинҳое, ки бо коркарди онҳо машғуланд воситаи меҳнат маҳсуб ёбанд, дар хоҷагии деҳот ҳам предмети меҳнат ва ҳам воситаи меҳнат замин мебошад. Дар хоҷагии деҳот ҳосилнокӣ аз бисёр ҷиҳат ба ҳолати замин вобаста аст. Бинобарин, чорабиниҳои мелиоратсия гузаронида мешаванд.

Мелиоратсия – маҷмӯи чорабиниҳоро доир ба ҳамворкунӣ, об додан, шӯршӯӣ, ниҳол шинондан, баланд бардоштани ҳосилнокии замин (барои беҳсозии ҳолати он) дар бар мегирад.

Растанию ҳайвонҳо дар доираи қонунҳои табиат рӯйидаву афзоиш меёбанд. Аз ин рӯ, дар хоҷагии деҳот бисёр корҳо мавсимиянд.

Дар мамлакатамон хоҷагии деҳот бо техника хуб таъмин карда шудааст. Корҳои меҳнатталабро дар деҳқонию чорводорӣ мошинҳо анҷом медиҳанд. Бисёр чараёнҳои кор электриконида шудаанд, аз пору ва моддаҳои кимиёвӣ бар зидди зараркунандагони растаниҳо, ҳамчунин, аз воситаҳои мубориза зидди бемориҳои чорво васеъ истифода бурда мешавад. Барилова, навҳои серҳосил ва ба кашондан тобовари картошкаю сабзавотҳо кошта мешаванд. Дар боғдорӣ навҳои меваи созгор ба коркард ва чиндан офарида шуданд. Ин аст, ки дар технологияи парвариш ва омода кардани маҳсулоти хоҷагии деҳот гардиши кулӣ рӯй дод, ҳосилнокии меҳнат зиёд шуд. Ин ҳодисаро «**Инқилоби сабз**» номиданд.

«Инқилоби саз» – дар асоси дастовардҳои илму техника куллан тағйир додани хоҷагии деҳот.

Агар маҳсулоти умумии хоҷагии деҳот аз ҳисоби васеъ кардани майдонҳои кишт ва афзун гардондани саршумори чорво зиёд шавад, инро хоҷагии деҳоти экстенсивӣ меноманд. Баръакс, дар воҳиди майдон маҳсулоти умумии хоҷагии деҳот ба ивази самаранок истифода бурдан аз воситаҳои агротехникӣ афзоиш ёбад ва дар чорводорӣ аз ҳисоби беҳ кардани зоти чорво маҳсулнокии он зиёд шавад, инро хоҷагии кишлоқи интензивӣ меноманд.

Дар натиҷаи аз худ кардани заминҳои бекорхобида ва қорҳои рекултиватсионӣ дар хоҷагии деҳот майдонҳои истифодабаранда зиёд мешаванд. Дар айни ҳол бо ривожёбии саноату нақлиёт ва зиёд гардидани хонаву ҷой заминҳои мавриди истифода кам мешаванд. Риоя накардан ба қоидаҳои истифода аз азал сабаби шӯрзеркунӣ ва биёбоншавии замин гардидааст (расми 55). Бинобарин, заминҳои мавриди истифодаи хоҷагии деҳот каму зиёд шуданашон мумкин. Танҳо заминҳои ба мақсадҳои хоҷагии кишлоқ истифодабаранда заминҳои хоҷагии кишлоқ номида мешаванд. Вазифаи асосӣ дар хоҷагии деҳот – интенсификунони истеҳсолот, яъне афзун гардондани ҳосилнокии замин ва маҳсулдории чорво мебошад. Бо назардошти кам шудани захираҳои обу замин, роҳи ягонаву дурусти ривож додани хоҷагии деҳоти мамлакат – рушди интензивии хоҷагии деҳот, куллан беҳ гардондани ҳолати мелиоративии замин, амиксозии қорҳои селексионӣ, қорӣ кардани агротехнологияҳои пешқадам ва истифодаи оқилона аз об мебошад.

Дар мамлакатамон ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии деҳот зиёд мешавад. Дар баробари рушди босуръату пайгирона, дар ҳаҷми маҳсулоти умумии

Расми 55. Суръати истифодабарӣ аз замин.

дохилӣ тамоюлҳои коҳишёбии ҳиссаи маҳсулоти хоҷагии деҳот мушоҳида мегардад. Ин далели тағйиротҳои мусбати сохтори таркиби иқтисодии мамлакат, аз ҷумҳурии аграрӣ ба давлати саноаташ рушдёфтаи индустриалӣ табдил ёфта истодани он мебошад.

1. Роҳҳои асосии рушди хоҷагии деҳотро баён кунед.
2. Сарватҳои заминии Ўзбекистон дар байни деҳқонӣ ва чорводорӣ чӣ ҳел тақсим мешавад?
3. Дар ноҳияи шумо чӣ гуна чорабиниҳои мелиоративӣ ба амал татбиқ мегарданд?

Дарси 26-ум

ДЕҲҚОҶ

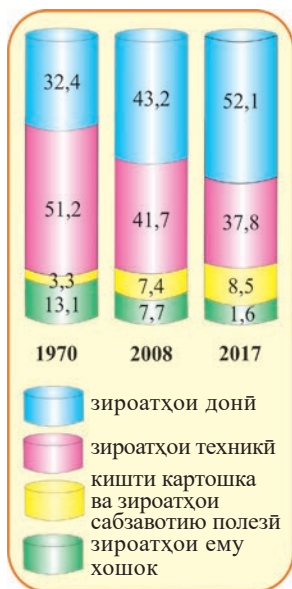
Беш аз нимаи маҳсулоти умумии хоҷагии деҳот аз деҳқонӣ, боқимондааш аз чорводорӣ гирифта мешавад.

Деҳқонӣ қорҳои саҳро, боғдорӣ ва ангурпаварию дар бар мегирад. Кишт, аз рӯйи намудҳо, ба хоҷагиҳои кишти зироати донӣ, кишти техникӣ, ему хошок, сабзавот, картошка ва полезӣ ҷудо мешавад.

Ба ҳосили кишт даври вегетатсияи растаниҳо, равшанӣ, гармӣ ва миқдори умумии намнокӣ таъсир мерасонад. Даври вегетатсия – рӯзҳои аз + 5 дараҷа кам набудани ҳарорати умумӣ дар як шабонарӯз аст. Дар Ўзбекистон деҳқонии обёришаванда ривож ёфтааст. Ҳарчанд майдонҳои обёрикунанда 9,2 фоизи сарвати заминии мамлакатро ташкил медиҳанд, дар хоҷагии деҳот 98,5 фоизи маҳсулоти умумӣ дар ҳамин заминҳо парвариш карда мешавад.

Баробари рушди пахтакорӣ, робитаҳои он бо соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ вусъат ёфта, маҷмӯи пахтакорӣ ба вучуд омад. Киштгардони пахта агар бо беда, ҷуворимаққа ва шолӣ сурат гирад, таркиби соҳа бех, шӯраш кам мегардад, пахта ба касалиҳо тобовар мешавад. Ба туфайли кишти бедаю ҷуворимаққа ба чорво озуқа муҳайё мегардад. Дар айни ҳол ба рушди кишти зироатҳои донӣ низ эътибор дода мешавад. Агар то даври истиқлолият қариб дар 20 фоизи майдони умумӣ зироатҳои донӣ кошта бошанд, ҳоло майдони зироатҳои донӣ беш аз 50 фоизро ташкил медиҳанд. Қисми асосии дон аз гандум, ҷав, шолӣ, ҷуворимаққа

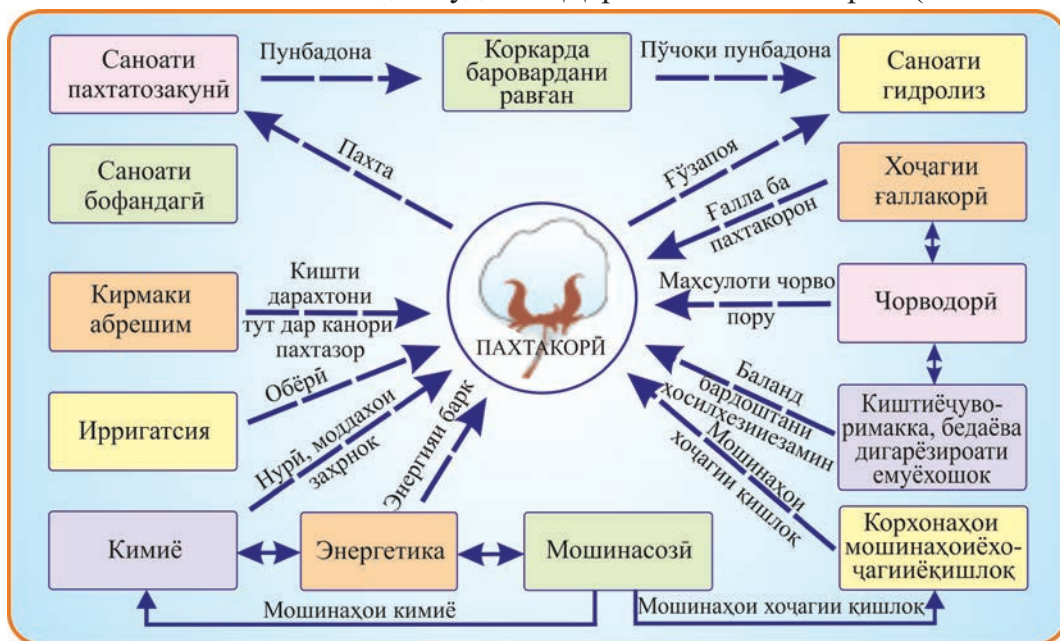

Расми 56. Таркиби майдонҳои кишти хочагии деҳот.

ва ҷуворимаккаи сафед иборат аст. Гандуму ҷав бештар дар заминҳои баҳорикор (лалмӣ) кошта мешаванд. Мулоиму намнок омадани зимистон ва боронҳои баҳорӣ ба гандуми тирамоҳӣ заминаи мусоид фароҳам меоварад. Гандуми тирамоҳӣ нисбат ба гандуми лалмӣ серҳосил аст (расми 58).

Дар парвариши зироатҳои донӣ шӯлиқорӣ низ ҷойгоҳи худро дорад. Даври вегетатсияи шӯлӣ дароз буда, дар заминҳои офтобию сероб хуб мерӯяд. Он аз ҷиҳати ҳосилнокӣ баъди ҷуворимакка меистад.

Шӯлӣ дар Хоразм, Ҷумҳурии Қароқалпоқистон ва вилояти Тошканд, водии Зарафшону Фарғона бисёр кошта мешавад. Ба қор андохтани заминҳои серҳосили бекорхобидаи поёноби дарёи Ому, барои обёрии онҳо истифода аз зихираҳои об имкони ҳар чӣ бештар рӯндани шӯлиро медиҳад. Ҳоло имкони ба хориҷи кишвар содир кардани биринҷ пайдо шудааст. Дар Ўзбекистон таран (ашёи хом

Расми 57. Робитаи пахтақорӣ бо дигар соҳаҳо.

барои ош додани пўст), зағир, кунҷит, махсар, тамоку низ парвариш меёбанд. Сабзавоткорӣ, картошкапарварӣ ва ползкорӣ қариб дар ҳамаи вилоятҳо ривоч ёфтааст. Он дар атрофи шаҳрҳои бузурге, мисли Тошканд, Самарқанд, Андичон майдонҳои калонро фаро гирифтааст. Харбузаҳои ширину хушбӯӣи Ўзбекистон аз қадим машҳур аст. Онҳо дар вилоятҳои Хоразм, Бухоро, Чиззах ва Сирдарё, ҳамчунин Қароқалпоқистон бештар парвариш карда мешаванд. Боғдорию ангурпарварӣ дар шароити табиӣ, тибқи таҷрибаи дар тӯли асрҳо ҳосилшудаи халқ, дар ҳар вилоят ба сифати соҳа ихтисосонида шудааст. Анорҳои Қуваю (вилояти Фарғона) Дашнобод (вилояти Сурхондарё), ангури Андичон, мавизи Самарқанд аз қадим машҳур аст. Дар Олтиариқ ангуру бодирингпарварӣ, дар талу тепаҳои вилояти Фарғона (Ўқчӣ, Риштон, Чимён, Миндон) зардолую шафтолупарварӣ, дар Оккўрғон (Бувайда) анҷирпарварӣ ривоч ёфтааст. Дар вилоятҳои Хоразму Бухоро ва Қароқалпоқистон майдонҳои боғу токзор камтаранд.

Расми 58. Дарави гандум.

Зироати сабзавоту ползӣ ва меваю ангур, нисбат ба кишварҳои дар шимоли мамлакат ҷойгирифта, 60–70 рўз пештар мепазад. Пас, Ўзбекистон дар ин соҳа низ дорои имкониятҳои содиротист. Дар Ўзбекистон бисёр хоҷагиҳои ба боғдорию ангурпарварӣ ихтисосонидашуда мавҷуданд. Аксарияти онҳо маҳсулоти расондаи худро дар ҷояш аз нав кор карда, шарбату консерва омода месозанд. Дар асоси хоҷагиҳое, ки чунин корхонаҳои саноатӣ доранд, иттиҳодияҳои агросаноатӣ ба вучуд меоянд.

1. Аз харита ҷойхоеро, ки шолӣ, канаб, зироати равғанӣ, тамоку мекоранд, ёбед.
2. Аз ноҳия ё вилояте, ки шумо зиндагӣ мекунед, чӣ гуна меваҳо ба дигар вилоятҳои фирстонда мешаванд?
3. Дар ноҳияи шумо кадом соҳаҳо бо пахтакорӣ иртибот доранд?

Соҳаи чорводорӣ хоҷагии деҳот: ба чорвои калони шохдор, гўсфандпарварӣ, кирмакпарварӣ, асппарварӣ ва паррандапарварӣ чудо мешавад. Ба он занбўрпарварӣ, хукпарварӣ ва моҳипарварӣ низ шомил аст.

Аз 2/3 қисми заминҳои хоҷагии деҳот дар чорводорӣ истифода мешаванд. Марғзори бутгазори дашту биёбонҳои мамлакатамон барои шутору гўсфанди қароқўлипарварӣ мусоиданд. Дар минтақаҳои кўхиву наздикўҳи чарогоҳҳои сералаф кам нестанд. Дар ин минтақаҳо гўсфанд, бузи маҳинпашм, барои ширу гўшт чорвои калони шохдор парвариш меёбанд, асппарварӣ низ ривоч ёфтааст.

Чорводорию пахтакорӣ вобастагиҳои зиёд доранд. Инро дар мисоли ему хошоке, ки дар хоҷагиҳои фермерӣ аз пахта (кунчора, шелуха) мегиранд, метавон равшан дид. Киштгардони пахтаю беда ва чуворимакка чорводорӣ гўшту ширро бо озуқа таъмин менамояд. Дар мамлакатамон шумораи умумии бузу гўсфандон беш аз 16 млн. сарро ташкил медиҳад, қисми асосии онҳо гўсфандони қароқўлиянд (расми 59). Гўсфандони қароқўлӣ (ба ҷуз вилоятҳои Тошканд, Андичон, Фарғона, Намангон) дар ҳамаи вилоятҳо парвариш карда мешаванд. Аз онҳо асосан пўст, пашм ва гўшт мегиранд. Бузҳо қариб дар ҳамаи вилоятҳои ҷумҳурӣ барои пашми маҳин парвариш меёбанд (расми 60).

Чорвои калони шохдор низ дар ҳамаи вилоятҳо, ба мақсади аз онҳо гирифтани маҳсулоти гўшту шир, парвариш карда мешавад. Дар мамлакатамон ҷамъ беш аз 9,6 млн чорвои калони шохдор мавҷуд аст.

Аспҳо дар вилоятҳои Самарқанд, Қашқадарё, Хоразм ва Қароқалпоқистон парвариш меёбанд. Шумораи онҳо аз 150 ҳазор сар зиёд аст. Пеш дар иҷрои бисёр амалҳои пахтакорӣ (боркашонӣ, қоркарди ниҳолҳои пахта ва ҳ.) аз аспҳо истифода бурдаанд. Зеро асппарварию пахтакорӣ бо ҳам алоқаманд будаанд. Аз он ки ҳоло ин қорҳоро техникаҳо иҷро мекунанд, имрӯз аспҳо ба мақсади иштирок дар варзишҳои гуногун, истифода дар хоҷагиҳои шахсӣ ва гўшту қимизгирӣ парвариш карда мешаванд. Дар биёбонҳо шутур бонӣ мекунанд. Шутурҳо ҳайвони боркашанд, ҳамчунин, аз онҳо пашму гўшт гирифта мешавад.

Расми 59. Гўсфандони қароқўлӣ.

Кирмакпарварӣ низ яке аз соҳаҳои қадимтарини хоҷагии деҳоти мамлакатамон

Расми 60. Минтақаҳои чорвопарварии васеъпахншудаи Ўзбекистон.

буда, бо пахтакорӣ иртибот дорад. Озукаи кирми пилла – дарахти тутро дар гирди пайколҳои пахта, лаби чўю канал ва роҳҳо мерӯёнд. Дарахтони тут пайколҳои пахтаро аз бодҳои тунд, соҳилҳои чўю каналҳоро аз шусташавӣ ҳимоя мекунад. Пайдост, ки кирми пилла, асосан, дар моҳҳои апрелу май парвариш карда мешавад. Дар ин вақт амалҳои пахтакорӣ кам шуда, қувваи корӣ ба кирмакпарварӣ равона карда мешавад. Паррандапарварӣ дар фермаҳои паррандапарварие, ки стансияҳои инкубаториашон ба расондани гўшту тухм ихтисосонида шудаанд, ташкил дода шудааст.

Дар вилоятҳои Тошканд, Бухоро, Хоразм ва обанбору қўлҳои Ҷумҳурии Қароқалпоқистон моҳӣ парвариш меёбад, ҳамчунин, фермаҳои паррандаи обӣ ташкил дода мешаванд. Дар ҳавзҳои об, соҳили дарёҳо ҳайвонҳои хурди мўйинашон гаронбаҳо – мамнўёгоҳҳои нутрияю ондатра ташкил дода шудаанд.

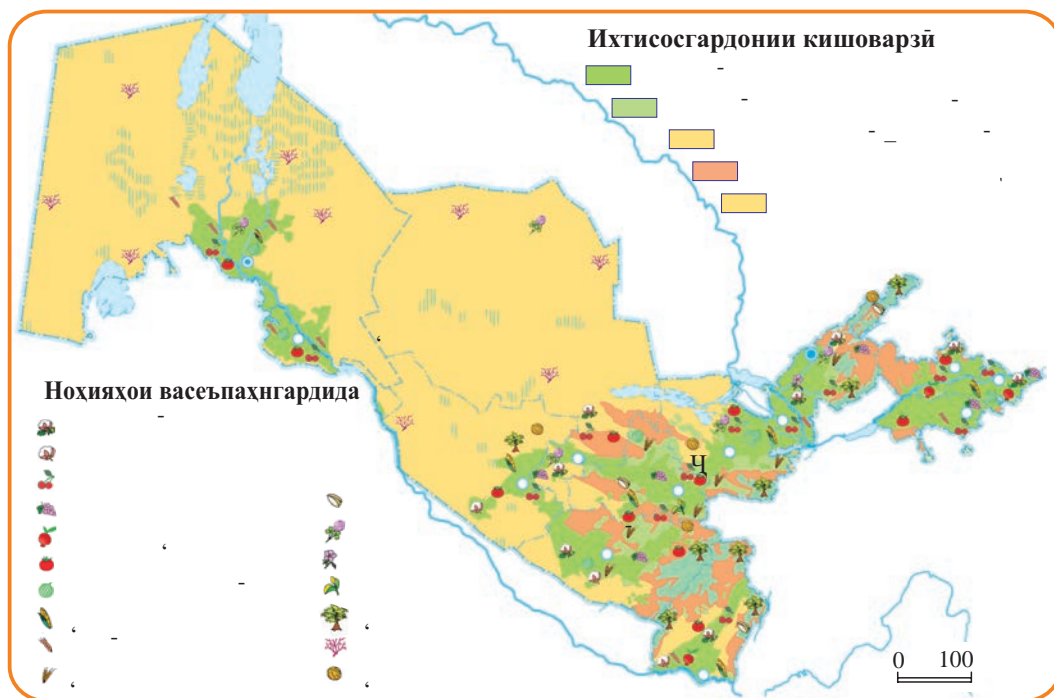

1. Кадом соҳаҳои чорводориро медонед?
2. Дар кадом минтақаҳои Ўзбекистон, асосан, чорвои калони шохдор парвариш карда мешавад?
3. Пиллакорӣ ва паррандапарварӣ дар кучоҳо ривоч меёбанд?
4. Дар ноҳия ва вилояти шумо кадом соҳаи чорвопарварӣ хуб ба роҳ монда шудааст? Сабаби ин дар чист?

Соҳаҳои хоҷагиҳои қишлоқ дар ҳама минтақаҳои мамлакат яксон нест, зеро дар ҷойҳои гуногун эҳтиёҷи аҳолию саноат ва шароити табиӣ як хел нест. Биноан, хоҷагии деҳот низ мисли соҳаҳои саноат ба соҳаҳои муайян ихтисосонида мешавад. Одатан, соҳаи ихтисосонидашудаи хоҷагии деҳот дар робита бо дигар соҳаҳо ривоч меёбад. Ин аст, ки имкони истифодаи оқилона аз шароити табиӣ ва малакаи меҳнати аҳоли пайдо мешавад.

Хоҷагии қишлоқи Ўзбекистон то истиқлолият, бо назардошти таъмини корхонаҳои бофандагии Русия бо пахта, асосан, ба пахтакорӣ ихтисосонида шуда буд. Дигар ҳамаи соҳаҳои хоҷагии деҳот соҳаҳои ёрирасоне буданд, ки ба рушди пахтакорӣ хидмат мекарданд. Ҳоло дар кишварамон ба якҷаҳокимии пахта хотима дода шуд. Ба ҷойи он ба рушди устувори соҳаҳои гуногуни деҳқонӣ, мисли ғалла, картошка, меваҳои сабзавот эътибор дода мешавад (расми 61).

Расми 61. Соҳаҳои деҳқонии Ўзбекистон.

Бино ба минтақаҳо ихтисосонидани хоҷагии деҳот.

Минтақаҳои табиӣи Ўзбекистон аз минтақаҳои табиати бисёр мамлакатҳо фарқ мекунад ва на аз шимол ба ҷануб, балки аз ғарб ба шарқ, яъне аз ҳамворӣ ба самти кӯҳҳо тағйир меёбад. Аз географияи синфи 7-ум ба ёд оред, ки чаро минтақаҳои табиат аз ғарб ба самти шарқ тағйир ёфтабанд. Мутобиқ ба ин, ихтисосонидашавии

Расми 62. Заминҳои обёришаванда.

хоҷагии деҳот низ дар минтақаҳои дашт, адир, кӯҳ, чарогоҳ аз якдигар фарқ мекунад. Пахта танҳо дар заминҳои обикор парвариш меёбад. Мисли ҳамин, қисми зиёди зироатҳои донию ползӣ низ дар майдонҳои обёришаванда парвариш карда мешаванд.

Калонтарин заминҳои обёришаванда воқеъ дар водии Фарғона, Мирзочўл, вилояти Қашқадарё, водии Зарафшон ва Хоразманд (расми 62).

Дар водию воҳаҳо бо пиллакорӣ, ангурпарварӣ, боғдорӣ ва ползкорӣ машғул мешаванд.

Дар биёбонҳо ғўсфанд ва шутурпарварӣ ривоч ёфтааст. Онҳо зимистону баҳор дар даштҳо, тобистон дар кӯҳҳо мечаранд, тирамоҳ боз ба дашт оварда мешаванд.

Истеҳсоли саноатӣ дар ҷойҳои сарчамъ, гирду атрофи шаҳрҳо ва хоҷагии деҳоти атрофи шаҳр таркиб меёбад. Дар ҷунин хоҷагиҳо, барои таъмин кардани аҳолии шаҳр бо маҳсулоти тару тоза сабзавоту мева рӯёнда мешаванд, чорвои калони шохдор, парранда ва моҳӣ парвариш карда мешавад.

1. Сабаби дар як минтақа ба роҳ мондани кори хоҷагии бисёрсоҳаро шарҳ диҳед.
2. Бо истифода аз атлас гуфта диҳед, ки хоҷагии деҳоти дар вилоятатон ихтисосонидашуда бо дигар соҳаҳо чӣ алоқа дорад?
3. Аз рӯйи расми 61-ум минтақаҳоеро, ки маҳсулоти деҳконӣ мерӯёнд, таҳлил намоед ва хулоса бароред.

Аз дарси 11-ум ҳиссаи саноати сабукро дар маҳсулоти умумии саноатӣ муайян намоед.

Мо аз дарси 24 - ум донистем, ки саноати сабуку хурокворӣ ба гурӯҳи сеюми МАС-и Ўзбекистон шомил аст. Он дар асоси пахтакорӣю пиллакорӣ таркиб ёфтааст. Пахтатозакунӣ, бофандагӣ, трикотаж, пойафзор, чармгарӣ ва абрешимбарорӣ аз соҳаҳои муҳими саноати сабук ба ҳисоб мераванд (Расми 63).

Саноати пахтатозакунӣ аз ҷараёнҳои ба якдигар вобастаи корхонаи пахтатозакунӣ, сеҳҳои пахтаушккунӣ ва хочагии нақлиётӣ таркиб меёбад. Аз он ки он нахустин соҳаи коркарди маҳсулоти хочагии қишлоқ аст, корхонаҳои он дар ноҳияҳои пахтакор ҷойгир карда мешаванд. Ҳамчунин, фосилаи роҳҳои оҳану автомобилгард ба назар гирифта мешаванд.

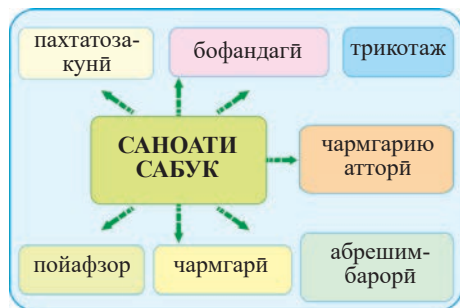
Заводҳои пахтатозакунӣ бештар бо маҷмӯҳои мошинсозӣ, сӯзишворӣю энергетикӣ ва корхонаҳои, мисли бофандагӣ, равшан, либосворӣ дар робитаи истеҳсолианд.

Заводи аввалини пахтатозакунӣ соли 1874 дар Тошканд сохта шудааст. Заводи он давр дар як мавсим тавони то 3 тонна пахта тоза карданро доштааст. Дастгоҳҳои бошад, об ба ҳаракат даровардааст. Аз ин рӯ, корхонаҳои аввалини пахтатозакунӣ дар шаҳрҳои низ ҷағҳи тоза доштаанд. Заводҳои замонавии пахтатозакунӣ дар давоми сол то 100 тонна пахта тоза карда истодаанд.

Ҳоло ба ҷойи корхонаҳои хурду нимхунармандии (210-то) ибтидои асри ХХ беш аз 120 корхонаҳои муқтадирӣ механизатсиякунонидашуда кор мекунанд (расми 64). Баъди истиқлолият бо ҳамкории фирмаҳои Кореяи Ҷанубӣ, Туркия ва дигар кишварҳои хориҷӣ дар Ҷумҳурии Қароқалпоқистон,

вилоятҳои Хоразм, Қашқадарё ва Фарғона корхонаҳои бунёд гардиданд, ки ҷараёни азнавкоркарди пахта то истеҳсоли маҳсулоти тайёри бофандагӣ дар бар мегиранд.

Дар Ўзбекистон бо оғоз ёфтани парвариши зироати лиф(растани дарахтшакл), дар солҳои 30-уми асри ХХ заводҳои канаб арзи ҳастӣ карданд. Дар даҳсолаҳои охир соҳаи,

Расми 63. Соҳаҳои саноати сабук.

Расми 64. Нуктаҳои саноати сабуки Ўзбекистон.

ки ғаёлияташро қатъкарда буд, аз нав ба кор даромад. Канаб барои истеҳсоли халтаю қанор, ресмон, брезент ва Ҳ. ба кор меояд.

Барои бофтани матои абрешимӣ аввал пилла кашида шуда, баъд абрешими хом тайёр карда мешавад. Беҳтар аст, ки пилла дар ҷойи расондааш кашида шавад. Кашондани он ба ҷойи дур қимат меафтад (дар вағони гунҷоишаш 50 тонна метавон ҳамагӣ 4 тонна пилларо ҷо қард). Дар фабрикаи пиллакашӣ, асосан, занон меҳнат мекунанд. Дар ҳар фабрика метавонанд то ҳазор одам меҳнат кунанд. Биноан, фабрикаҳои пиллакашӣ дар шаҳрҳои хурду миёнаи минтақаҳои кирмакпарварӣ ҷойгир карда мешаванд.

Истеҳсоли чарму пойафзор низ соҳаи саноати сабук аст. Дар шаҳрҳои Тошканду Самарқанд чарм истеҳсол карда мешавад. Фабрикаҳои пойафзор дар шаҳрҳои Тошканд, Фарғона, Чирчик, Янгийӯл ва дигар шаҳрҳо ҷойгир шудаанд.

Марказҳои ноҳия ва шаҳрҳое, мисли Гиждувон, Бухоро, Риштон, Ургут, Шаҳрисабз марказҳои кулолгарӣ ва хунармандии бадеӣ,

Расми 65. Корхонаи бофандагӣ.

Хева бошад, маркази гилембофӣ ба шумор меравад. Бофандагӣ дар таркиби саноати сабук соҳаи муҳимтарин маҳсуб меёбад. Дар Ўзбекистон бофтани матоъҳои риштагиву абрешимӣ аз қадим расм буд. Газворҳои мисли атлас, баҳмал, беқасам, алоча тавассути Роҳи бузурги абрешим ба кишварҳои Аврупо ва Шарқи Наздик бароварда шудаанд. Дар ибтидои асри ХХ 30 ҳазор нафар хунарманд бо бофтани матоъ машғул будаанд. Ба ҷуз фаровонии ашёи хом, бо назардошти малакаи таърихии таркибёфтаи аҳоли ва нақлиёт дар шаҳрҳои Тошканд, Фарғона, Андичон ва Бухоро корхонаҳои бофандагӣ бунёд гардиданд. Дар мамлакат соле беш аз 453 млн. метри мураббаъ газвори риштагин истехсол карда мешуд. Аммо агар ба сари аҳоли ҳисоб карда шавад, ин нишондиҳанда 18 метрро ташкил медиҳад. Яъне, аз ними меъёри ба як кас пешбинишуда ҳам кам аст. Ин нисбат ба ашёи хоми фаровон ва имкониятҳои инсон хеле кам буд.

Баъди ба истиқлолият расидан, ба мақсади васеъ ба роҳ мондани истехсоли газвори рақобатпазир дар бозори ҷаҳон бо ИМА, Италия, Покистон, Ҷумҳурии Корея ва дигар мамлакатҳо корхонаҳои муштарак ташкил дода мешаванд (расми 65). Аз ҷумла, бо ҳамкориҳои ИМА дар шаҳри Тошканд корхонаи муштараки риштаресии «Supertekstil», дар Бухорою Самарқанд корхонаҳои муштаракӣ «Afg'on – Vuxoro – Samarqand» ба кор сар карданд. Корхонаҳои саноати бофандагӣ бо таҷҳизоти самарабахши дар хориҷ истехсолгардида ҷиҳозонида мешаванд. Сифати газворҳои нахашон сунъӣ беҳ гардид.

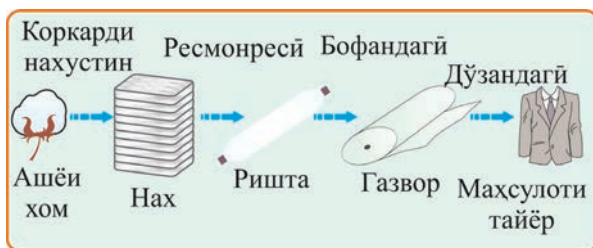

Дар корхонаҳои бофандагӣ газвори риштагин, пашмин, шохӣ ва газворҳои нахашон аз зағир бофта мешаванд.

Ҷараёни газворбофӣ дар фабрикаҳои алоҳидаи ресандагӣ, бофандагӣ ва пардоздиҳанда зина ба зина ба амал татбиқ мегардад (расми 66). Харочоти нақлиёт, бор боркунию борфурорӣ ба арзиши аслии маҳсулоти тайёр илова мегардад. Пас, дар як корхона (комбинат) фароҳам овардани саноати бофандагӣ судбахштар аст. Як қисми ашёи хоми абрешими дар

Ўзбекистон коркардшуда ба кишварҳои хориҷи содирот карда мешавад.

Бад-ин тариқ, корхонаҳои саноати бофандагӣ бо назардошти истеъмолгарон, ашёи хом ва қувваи қорӣ қойгир карда мешаванд.

Расми 66. Робитаҳои саноати бофандагӣ дар доираи соҳа.

1. Аз атласи географияи синфи 8 - ум шахрқоеро, ки корхонаҳои саноати сабук қойгир шудаанд, муайян намоед.
2. Пиллаи дар ноҳиятон танида дар қучо аз нав коркард мешавад?
3. Кам шудани шумораи заводҳои пахтаро чӣ хел шарҳ медиҳед?
4. Дар Ўзбекистон дурнамои рушди саноати болфандагӣ ба чӣ вобаста аст?
5. Дар харитаи бематн марказҳои бофандагии бузургтаринро муайян намоед.

Дарси 30-ум

САНОАТИ ХҶРОКВОРӢ

Аз дарси 11-ум ҳиссаи саноати хӯроквориро дар маҳсулоти умумии саноат муайян намоед.

Ин саноат дар асоси азнавкоркарди маҳсулоти деҳқонӣ чорводорӣ ташаккул ёфтааст. Мавқеи географияи корхонаҳои онро хусусияти ашёи хоми азнавкоркардшуда муайян менамоянд. Агар ашёи хом зуд вайроншаванда, ҳангоми азнавкоркард партоваш зиёд бошад (сабзавот, гӯшт, истеҳсоли консерва, шакар, омодакунии меваю сабзавот), корхона дар қойи парвариш ёфтаи ашёи хом қойгир карда мешавад. Корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ҳоло ба соҳаи истеҳсолоти баландтехнологӣ табдил ёфтаанд. Саноате, ки дар гузашта танҳо ба ашёи хом, хочагии деҳот вобаста буд, ҳоло бо соҳаҳои мошинсозӣ, энергетика ва ашёи хом иртиботи ногустанӣ дорад. Масалан гандум, ҳарчанд ба ивази маблағи кам рӯнда мешавад, аммо бино ба сарфу хароҷоти чараёни ордқашӣю нонтайёркунӣ (ба механизму мошинҳо, сӯзишворӣю энергетика), қимати нон кам, ё зиёд шуданаш мумкин. Дар корхонаҳои саноати орду ярма гандум аз нав қор карда мешавад. Қашондани гандум назар ба қашондани орд қулайтар аст. Аммо ба туфайли паҳлӯи ҳам қойгир шудани майдонҳои

гандум ва манзили зисти истеъмолгарон корхонаҳои азнаворкарди гандум (элеваторҳо) ҳам дар чойи парваришёфтаи гандум ва ҳам дар шаҳрҳои калон вомехӯранд.

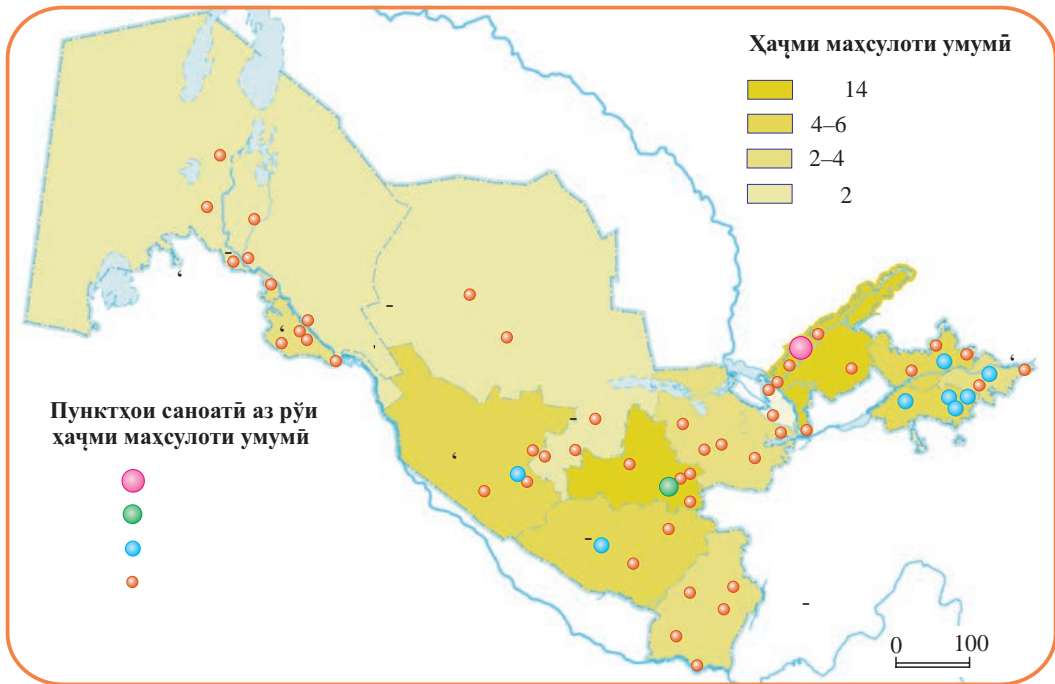
Ўзбекистон аз давлатҳои калони истеҳсолкунандаи рағани растанист. Рағани растанӣ дар мо, асосан, аз пунбадона гирифта мешавад (расми 67).

Ба мавқеи географии корхонаҳои истеҳсолкунандаи рағани растанӣ эътибор гардонем, мебинем, ки онҳо дар наздикии ашёи хом ва ҳудудҳои аҳолиашон зич ҷойгир шудаанд. Соҳаи дигари муҳими саноати хӯрокворӣ корхонаҳои гӯштанд. Ҳоло нақлиёти тезгард ва яхдонҳои махсус имкони тару тоза ба масофаҳои дур расондани гӯшти дода истодаанд. Дар шаҳрҳои Тошканд, Андиҷон, Намангон, Фарғона ва Оҳангарон комбинатҳои гӯшт фаболият доранд. Корхонаҳои, мисли заводи нон, фабрикаҳои макарону қандолот дар пунктҳои калони аҳолинишин сохта мешаванд (расми 68). То ба наздикиҳо фабрикаҳои чойқадоккунии Самарқанд натавоҷ дар кишварамон, балки дар сартосари Осиёи Марказӣ фабрикаҳои ягонаи чунин навъ ба шумор мерафт. Ҳоло чой дар Тошканд низ қадок карда мешавад. Пайдост, қисми асосии аҳолии минтақаи чойи қабуд истеъмол менамояд. Биноан, 80 фоизи чойе, ки дар ин чойҳо қадок карда мешавад, қабуд аст. Дар Тошканд, Фарғона, Самарқанд ва Бухоро заводҳои махсусе ҳастанд, ки оби минералӣ омода мекунанд. Дар Ургут заводи тамоқуно ферментатсия фаболият дорад.

Бад-ин тарик, ривочёбӣ ва ҷойгиршавии саноати хӯрокворӣ бо:

Расми 67. Сехи экстраксияи рағани растанӣ комбинати рағани растанӣ.

Расми 68. Корхонаҳои саноати хӯрокворӣ.

- шумора ва ҷойгиршавии аҳоли, яъне истеъмолгарон;
- ихтисосонидашавии хоҷагии деҳот, яъне манбаи ашёи хом;
- шарту шароити кашондани маҳсулоти тайёр муайян карда мешавад.

Ҳуноғунии ашёи хом ва истеъмоли маҳсулоти хӯрокворӣ имкон медиҳад, ки саноати хӯрокворӣ дар ҳама ҷо доман паҳн кунад. Саноати хӯрокворӣ бо ҳамин хусусияташ аз дигар соҳаҳо фарқ мекунад. Ин саноат дар баъзе ҷойҳо танҳо ниёзҳои маҳаллиро қонеъ гардонад, дар ҷойҳои дигар ба бисёр ноҳияҳои мамлакатамон маҳсулот медиҳад.

- Рушди саноати хӯрокворӣ ба чӣ вобаста аст?
- Тамоюлҳои ҷойгиршавии саноати хӯроквориро бофандагиро муқоиса намоед. Чиҳатҳои ба ҳам монанд ва фарқи онҳоро шарҳ диҳед.
- Пахтаи аз сахроҳо чамъовардашуда ба заводҳои пахта супурда мешавад. Пахта дар он ҷо, баъди коркард, ба наху пунбадона ҷудо карда мешавад. Нах ба корхонаҳои саноатӣ интиқол ва содирот карда мешавад. Пунбадона ба корхонаи хӯрокворӣ (комбинати равған) интиқол мегардад. Бигӯед, сохтани заводи пахта дар кучо судбахштар аст?

Дар ҷараёни омӯхтани географияи саноатӣ донистед, ки корхонаҳои саноатӣ байни якдигар робитаи наздик доштаанд.

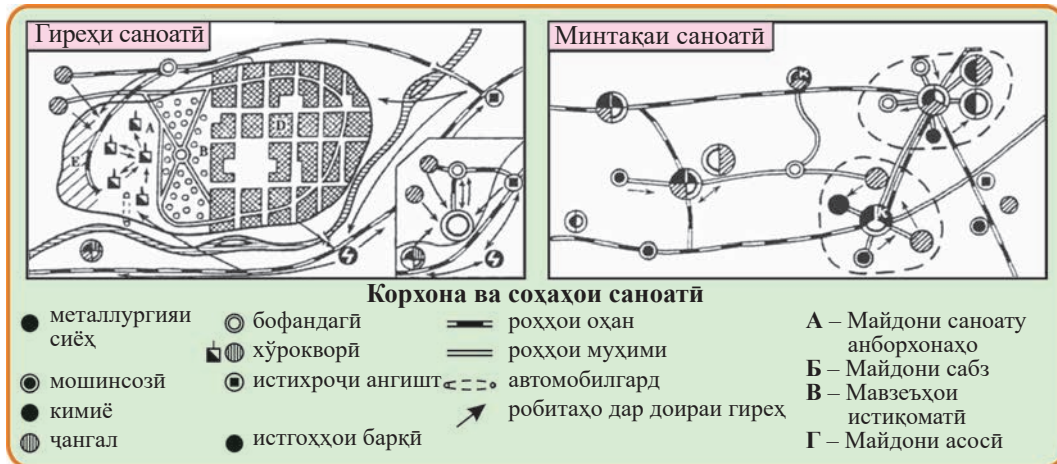
Дар натиҷаи ба якдигар наздик ҷойгиркардани корхонаҳое, ки ҷараёни истеҳсолот ба якдигар вобаста кардааст ва бунёди онҳо дар як шаҳр ё шаҳраҳои дар шафати ҳам қарордошта, гиреҳҳои саноатӣ ба вуҷуд меоянд (расми 69).

Корхонаҳои таркиби маркази саноатӣ аз соҳаҳои нақлиёти ягона, манбаҳои обу энергия дар яқоягӣ истифода мебаранд (баъзан ашёи хом низ умумист), қувваҳои кориро ба истеҳсолот бештар ҷалб мекунанд. Ин ҳама ба афзудани самаранокии меҳнат, сарфаи маблағ ва ихтисор гардидани майдони корхонаҳо мусоидат менамояд. Марказҳои саноатӣ – шакли беҳтарини ҷойгирсозии корхонаҳои саноатианд.

Ҳудуди дар як ҷо фароҳам омадани пункт, марказ ва гиреҳҳои саноатино минтақаи саноатӣ меноманд.

Калонию хурдии минтақаҳои саноатӣ як хел нест. Хусусан, Ангрэн – Олмалик, Тошканд – Чирчиқ минтақаҳои калони саноатианд. Пас, шаҳраки корхонааш кам пункти саноатӣ ба шумор меравад. Шаҳреро, ки якчанд корхона дораду аммо ҷараёни истеҳсолиашон байни ҳам иртиботе надорад, ҳамчунин, манбаи таъминоти обу энергияшон умумияте надорад, **маркази саноатӣ** меноманд.

Расми 69. Шаклҳои ҷойгирсозии истеҳсолоти саноатӣ.

Бино бар сабаби зина ба зина ба иқтисодиёти бозор гузаштан, дар навбати аввал эътибор додан ба рушди тичорати хурду миёна, дар мамлакатамон шаклҳои ҳудудии ташкили саноат, мисли минтақаи озодаи иқтисодӣ, минтақаи хурди саноатӣ ба вучуд омаданд.

Имрӯз дар мамлакатамон 14 -то минтақаи иқтисодии озода фаъолият дорад. Дар минтақаҳои иқтисодии озодаи «Навой», «Ангрен», «Ҷиззах», «Ургут», «Ғиждувон», «Қўқанд» ва «Ҳазорасп» 62 -то лоиҳа ба амал татбиқ гардид. Доир ба рушди 7 минтақаи нави иқтисодии озода ба фармасевтика ихтисосонидашуда, мисли «Нуқус – фарм», «Зомин – фарм», «Косонсой – фарм», «Сирдарё – фарм», «Бойсун – фарм», «Бўстонлик – фарм», «Паркент – фарм» корҳо пайгириона бурда мешаванд.

Минтақаи иқтисодии озода – минтақаи махсус ҷудокардаи дороти тартиботи алоҳидаи ҳудуди маъмурияш муайянгардидаест, ки ба мақсади ҷалби сармояи ватаниву хориҷӣ, технологияи ояндадор ва таҷрибаи идоракунии ташкил дода шудааст.

Ба мақсади истифодаи самаранок аз биноҳои ҳоли ё биноҳои истеҳсолие, ки дар ноҳияҳои Тошканд, Ҷумҳурии Қароқалпоқистон ва вилоятҳои бесамар кор мекунанд, рағбатноксозии ташкили корхонаҳои нав, дар пойгоҳи онҳо, минтақаҳои хурди саноатӣ ташкил дода шуд. Шумораи минтақаҳои хурди саноатӣ дар мамлакатамон ба 96 адад расид.

То имрӯз дар минтақаҳои мазкур беш аз ҳазор корхона ташкил дода шудааст. Дар онҳо натавонанд барои бозори дохилӣ, балки берунӣ низ маҳсулоти харидоргири саноати сабуку кимиё, хӯрокворӣ, таҷҳизоти барқӣ, масолеҳи сохтмони замонавӣ, мебел ва дигар маҳсулоти тайёр истеҳсол карда мешавад.

1. Аз омилҳои зерин кадомаш бобати ба вучуд омадани гиреҳи саноатӣ нақши муҳим дорад:
 - корхонаҳои саноатиро дар соҳаи нақлиёти ягона муттаҳид кардан;
 - ба якдигар наздик ҷойгиршавии корхонаҳои ба ҷараёни истеҳсоли бевосита алоқадор;
 - қад рост кардани шаҳракҳо дар атрофи шаҳрҳои калон;
 - умумияти истифодаи корхонаҳо аз обу барқ;
 - ташкил додани ҷараёни истеҳсолот дар асоси технологияи пешқадам.
2. Минтақаҳои иқтисодии озодаи дар кишварамон ташкилдодаро рӯйи харитаи бемаҷмӯр оваред.

Нақлиёт бо кашондани мусофирону борҳо дар сартосари мамлакат ва ҷаҳон ба амикрафти тақсимои географии меҳнат имконият фароҳам меоварад. Он дар таҳкими робитаҳои иқтисодӣ ва фарҳангии байни давлатҳо нақши муҳим дорад. Аз дарсҳои таърих медонем, ки кишварамон аз давлатҳои тамаддунаш қадимист. Маҳз аз ҳудуди кишвари мо гузаштани Роҳи бузурги абрешим, ки рӯзгори Аврупою Осиёро ба ҳам мепайваस्त, ин гуфтаро то ҷое собит менамояд.

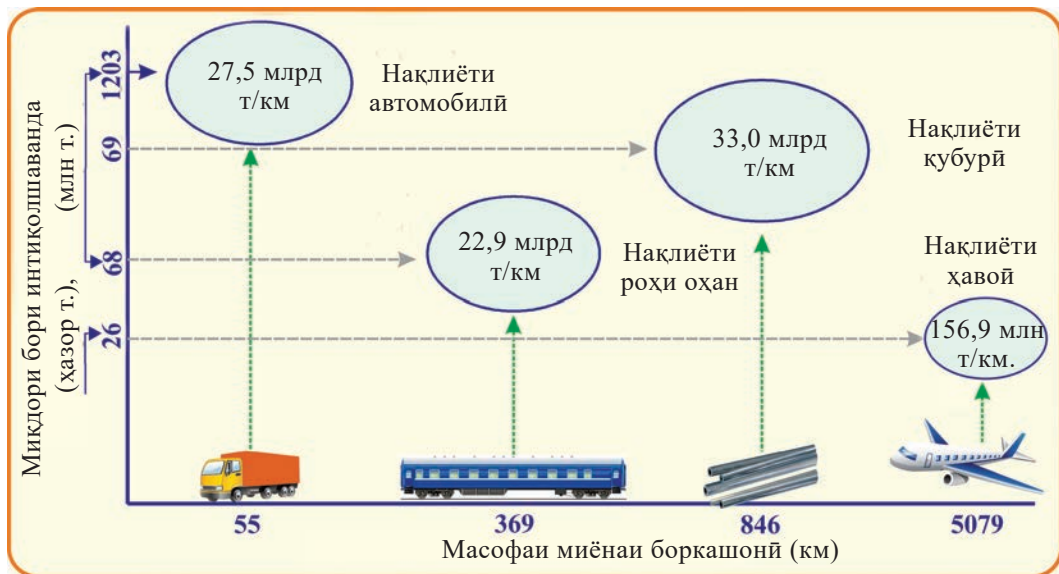

Ўзбекистон дорои нақлиёти хушкӣ (*нақлиёти роҳи оҳан, автомобил), обӣ (дарё), ҳавой, қубурӣ (нақлиёти нафт ва гази табиӣ) ва электронист* (хатҳои ноқили барқ).

Дар кашондани бору мусофир, барои то ба манзили мўайян расидан, лозим меояд, ки аз ду, се, ҳатто чор нави нақлиёт истифода шавад. Бигирем, ба хориҷа сафар карданӣ бошем, то вокзали роҳи оҳан ё аэропорт бо автомобил, сипас то манзили пешбинишуда бо поезд ё

Расми 70. Шабакаҳои асосии нақлиёт ва самтҳои алоқаи Ўзбекистон.

Расми 71. Корҳои анҷомдодаи нақлиёти гуногуни Ўзбекистон дар соли 2017.

самолёт меравем. Дар Ўзбекистон ҳоло аз ҳамаи намудҳои нақлиёт (ба ҷуз нақлиёти обӣ) васеъ истифода бурда мешавад (расми 70).

Ҳамаи намудҳои нақлиёт бино ба робитаҳои байниқадгариҳои чараёни хидматрасонӣ маҷмӯи нақлиётро ташкил медиҳанд. Ҳар як навъи нақлиёт майдони боркашонӣ, борфурӯроӣ, самти ҳаракат, вокзал, аэродром, истгоҳ ва воситаҳои алоқаи ба худ хосро дорад. Барои сохтани роҳи оҳану автомобилгард маблағу вақти зиёд лозим аст. Ба нақлиёти кубурӣ ҳазорҳо тонна қубур сарф мешавад. Аммо нақлиёти (трасса) самти обу ҳаво бо маблағи кам роҳандозӣ мешаванд.

Навъҳои нақлиёт бино ба ҷалби қувваи корӣ низ аз якдигар фарқ мекунанд. Агар бор бо нақлиёти кубурӣ, обӣ ва роҳи оҳан кашонда шавад, хароҷоташ аз хароҷоти бори тавассути нақлиёти автомобилӣ ё ҳавоӣ интиқолдода хеле кам мешавад. Шояд мушоҳида карда бошед, ки вагонҳои зиёди ҷўбу нафтборкардашударо як локомотив мекашад. Ҳамон локомотивро 2 – 3 кас идора мекунанд. Автомобили бузургеро ҳам, ки 125 тонна бор мекашад, ин миқдор одам идора мекунад. Агар садҳо ҳазор тонна борҳои бузургҳаҷм тавассути нақлиёти обӣ (танкер) кашонда шаванд, хароҷот боз ҳам камтар мешавад. Нақлиёти обӣ ҳарчанд суст ҳаракат мекунад, аммо масофаро беист пушти сар мегузорад. Биноан, онҳо бо поезде, ки суръаташ баланд аст дар истгоҳҳо таваққуфкунон ҳаракат мекунад, рақобат карда метавонанд. Имконияти ба соҳибаш,

бевосита, расондани бор тавассути нақлиёти обию роҳи оҳан маҳдудтар аст. Автомобил борро, бевосита, ба ҷойи дилхоҳ мерасонад.

Кори нақлиёт бо назардошти ҳаҷми бор муайян карда мешавад. Ҳаҷми бор миқдори муайяни борест, ки дар вақти муайян ба масофаи муайян интиқол дода мешавад, Онро бо тоннаю километр ифода мекунанд (расми 71).

Навъҳои нақлиёт, бино ба намуди бор, суръати ҳаракат ва ҷи миқдор бор бардошта тавонистани онҳо гуруҳбандӣ мешаванд. Нақлиёт робитаҳои истеҳсолии саноату хоҷагии деҳот, табодули маҳсулот байни минтақаҳои гуногун ва савдои беруниро таъмин менамояд. Барои аз худ намудани минтақаҳои нав аввал роҳҳои нақлиётӣ сохта мешаванд. Ҳаёти шаҳрҳои имрӯза бе нақлиёт тасаввурнопазир аст. Нақлиёт аҳамияти калони мудофиавӣ низ дорад. Дар баробари аҳамияти муҳими иқтисодӣ доштан, барои нақлиёт ба миқдори зиёд нерӯи барқ, сӯзишворӣ, металл ва ҷӯб сарф карда мешавад.

1. Нақлиёт дар ҳаёти мамлакат ҷи нақш дорад? Нақлиёт аз дигар соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ ҷи фарқ дорад?
2. Ба корхонаҳои нақлиётӣ мисолҳо оваред.
3. Атласро кушода роҳҳои оҳан ва аэропортҳои мамлакатро аз назар гузаронед.

Дарси 33-ум

РУШДИ ЗАМОНАВИИ НАҚЛИЁТИ ЎЗБЕКИСТОН

Нақлиёти роҳи оҳан, сарфи назар аз вазъи иқлиму фасли сол, ҳамеша дар ҳаракат аст. Магистралҳои роҳи оҳанро дар самтҳои гуногун метавон сохт.

Магистрал (аз магистралиси латинӣ – асосӣ) – самти асосӣ, шоҳроҳ.

Тӯли солҳои истиқлолият ба сохтмони роҳҳои оҳан эътибор дода шуд ва ҳоло дарозии умумии онҳо аз 7 ҳазор километр зиёд аст. Пеш, барои аз пойтахти мамлакатамон ба вилояти Хоразм ё Сурхондарё рафтан, лозим меомад, ки худуди Туркманистони ҳамсояро убур кунем. Мисли ҳамин, барои ба Фарғона рафтан, аз худуди Тоҷикистон гузашта мешуд. Ин ҳолат дар қашондани мусофиру бор вақту

маблағи зиёдро тақозо дошт. Ҳоло дар мамлакатамон барои ба вучуд овардани низоми ягонаи роҳи оҳан, тезондани рушди минтақаҳои дурдасти Ўзбекистон роҳҳои оҳани Навой – Учкудуқ – Нуқус, Ғузур – Бойсун – Оҳангарон, ки вилоятҳои Сурхондарёю Қашқадарёро ба ҳам мепайванданд, Ангрэн – Поп, ки Тошкандро бо водии Фарғона мепайвандад, сохта шуданд. Аксарияти роҳҳо мамлакатамон ҳамвориҳоро убур мекунанд, аммо маҳз роҳҳои оҳани самти Ангрэн – Поп ва Ғузур – Бойсун – Қумқўрғон аз байни кўҳҳо мегузаранд. Аҳамияти роҳҳои оҳани Ўзбекистон натавон аз кашондани бору мусофирони дохилӣ, балки кашондани борҳои транзитии кишварҳои Осиёву Аврупо низ зиёд мегардад.

Расми 72. Электропоезди «Afrosiyob».

Транзит – истгоҳи байни бор ё мусофирон, ки тавассути вилояту давлат мегузарад.

Роҳҳои оҳан дар кашондани мусофирон нақши муҳим доранд. Дар давоми сол аз роҳи оҳан бештар аз 15 – 20 млн. мусофир истифода мекунанд.

Роҳҳои оҳани Ўзбекистон нисбат ба роҳҳои оҳани давлатҳои ҳамсоя – Қирғизистон, Тоҷикистон, Афғонистон, Туркменистон зиёданд ва аз нигоҳи техникӣ бартарӣ доранд. Даҳсолаҳои охир дар Ўзбекистон ба сохтан ва электриконидани роҳҳои оҳан эътибори ҷиддӣ дода шуд. Дар натиҷаи электриконидани роҳҳои оҳан ва ба кор андохтани электровозҳо суръати гашти поездҳо, имконияти гузаронидани роҳҳо, яъне самаранокӣ афзуд.

Имконияти гузаронидани роҳҳо – миқдори поездҳо, ки дар як шабонарӯз тавассути роҳҳои оҳан имкони гузаштан доранд. Имконияти гузаронидани роҳи оҳанҳои дучониба дар як шабонарӯз ба 150 ҷуфт поезд, дар роҳҳои оҳани яксамта то ба 30 ҷуфт поезд расиданаш мумкин.

Ба тӯфайли ҷиҳозонидани роҳҳои оҳан, бино ба талаботи ҷаҳон, дар хатсайри Тошканд – Самарқанд электропоезди тезгарди замонавӣ

Расми 73. Роҳҳои кӯҳӣ.

«Афросиёб» ба ҳаракат даромад (расми 72). Дар натиҷаи ба истифода супурдани роҳи оҳани тезгарди дар Осиёи Марказӣ ягона, баробари рушди сайёҳӣ, ба тирбандии роҳҳои автомобилгард низ хотима дода шуд. Ҳоло электропоезди «Афросиёб» дар хатсайрҳои Тошканд – Бухоро, «Тошканд – Қарши – Шаҳрисабз» низ рафтуо дорад. Нақлиёти автомобилӣ борҳоро ба истеъмолгар, бевосита (бе такрор боркунӣ ба нақлиёти дигар), мерасонад. Нақлиёти автомобилӣ корхонаҳои саноатӣ ва хоҷагии деҳотро ба нақлиёти магистралӣ мепайвандад, қисми асосии борҳои шахр ва атрофи шахрро мекашонад. Дар масофаҳои дуру миёна (то 100 км) бобати кашондани бору мусофирон назар ба поездҳо автомобил бартариҳои худро дорад. Нақлиёти автомобилӣ, хусусан, дар

минтақаҳои кӯҳии мамлакат аҳамияти калон дорад (расми 73).

Шоҳроҳи соли 1940-ум бунёдгардидаи Катта Ўзбек, ки тавассути вилоятҳои Тошканд, Сирдарё, Қиззах, Самарқанд, Қашқадарё ва Сурхондарё мегузарад, аҳамияти муҳим дорад. Дарозии он беш аз 700 км аст.

Соли 1959 роҳи автомобилгарди Тошканд – Ангрен – Қўқанд (248 км) сохта шуд. Тавассути ин роҳ, ки аз ағбаи Қамчиқи қаторкӯҳи Қурама (дар баландии 2270 км аз сатҳи баҳр) мегузарад, борҳои аз Тошканд ба водии Фарғона интиқолдодашуда назар ба борҳои роҳи оҳан 3 – 4 баробар тезтар расонда мешаванд. Роҳи мазкур васеъ гардонда шуд, дар наздикии ағбаи Қамчиқ ду нақб ба қор даромад (расми 74). Соли 2012 роҳи автомобилгарди Гулистон – Оҳангарон (116 км) ба истифода дода шуд.

Робитаҳои нақлиётию иқтисодии вилоятҳои мамлакат бо Қазоқистону Қирғизистон тавассути Тошканд амалӣ мегарданд. Ба мақсади коҳиш додани ҳаракати нақлиёт дар шахр дар беруни он роҳи ҳалқа сохта

шуд. Он (дарозиаш 64 км) дар Ўзбекистон роҳи ягонаест, ки бо ин мақсад бунёд гардидааст.

Бо ба истиқлолият расидан, эҳтиёҷ ба роҳҳое, ки Ўзбекистонро бо кишварҳои хориҷӣ мепайванданд, зиёд шуд.

Биноан, мамлакатамон ба бунёд ва таъмиру таҷдиди роҳҳои автомобилгарди Андиҷон – Ўш – Эргаштом – Қашқар ва Тирмиз – Ҳирот – Қароҷӣ, ки имкони ба Хитой, Покистон ва уқёнуси Ҳинд баромаданро медиҳанд, саҳми худро мегузорад.

Расми 74. Нақби агбаи Қамчиқ.

Дар нақлиёти обӣ аз роҳҳои обӣ истифода мешавад. Биноан, самти роҳи обӣ, аксар вақт, бо самтҳои зарурӣ мувофиқат намекунад. Ба нақлиёти обӣ сўзишворӣ бисёр сарф намегардад, борҳояшон низ калонҳаҷм нестанд. Аммо ҳаракаташон суст аст. Аз он ки Ўзбекистон дар дохили материк ҷойгир шудааст, нақлиёти обӣ аҳамияти калон надорад.

Дар мо нақлиёти обӣ аз киштиронии дарёи Ому иборат аст. Дар ҷумҳурӣ иттиҳодияҳои «Бандари дарёи Тирмиз», «Флоти дарёи Хоразм», «Флоти дарёи Қароқалпоқистон» ташкил дода шудаанд. Дар флоти дарёии мамлакат қариб 150 теплоход, ҳамчунин, биржаҳо, киштиҳои ёрирасон ва дигар воситаҳои техникӣ мавҷуданд. Борҳо, асосан, дар самтҳои Тирмиз – Хайратон, Шарловуқ – Тўрткўл, Хўчайлӣ – Тўрткўл, Хўчайлӣ – Берунӣ, Қаротов – Тахиатош кашонда мешаванд. Оянда Ўзбекистон низ дар уқёнуси ҷаҳон флоти худро хоҳад дошт. Алҳол қисми муайяни борҳое, ки ба хориҷ баровардаву оварда мешаванд, ба ивази киропулӣ – **фраҳт** киштиҳои дигар давлатҳо мекашонанд.

Фрахт – раҳкирои бор дар роҳи обӣ. Ин ҳақ, бо назардошти гаронии бор, масофаи интиқолдиҳӣ, ҳаҷм, миқдори вақти сарфшуда дар кишти, муайян карда мешавад.

Фурӯши мол тавассути киштиҳои хориҷӣ маблағи зиёдро талаб кардаистодааст. **Нақлиёти ҳавоӣ** аз намуди нақлиётест, ки дар баробари тез ҳаракат кардан, ба релефи ҷой вобастагии зиёд надорад. Бобати расондан ба манзилҳои дур, хусусан хориҷа, ягон нақлиёт нақлиёти ҳавоиро иваз карда наметавонад. Аксарияти борҳои тавассути ин нақлиёт интиқолдиҳанда

Расми 75. Ҳавопаймои тобеи «Ўзбекистон ҳаво йўллари».

(маҳсулоти тезвайроншаванда, почта ва ғ.) таъчилию гаронбаҳоянд. Ҳоло мамлакатамон бо бисёр кишварҳои хориҷӣ тавассути роҳи ҳавоӣ пайваستاаст. Ҳавопаймоҳое, ки дар деворашон навиштаҷоти «Uzbekiston» доранду сурати парчами давлатӣ тасвир ёфтааст, дар фурудгоҳҳои бисёр мамлакатҳо ба чашм мерасанд (расми 75). Нақлиёти ҳавоӣ бобати мусофиркашонӣ (соле 2 млн нафар) ва кашондани борҳои гуногун пураҳамият аст. Дарозии умумии

роҳҳои ҳавоии маҳаллӣ аз 60 ҳазор км зиёд аст. Тошканд ба гиреҳи калонтарини нақлиёти ҳавоии мамлакат табдил ёфтааст.

Тавассути нақлиёти кубурӣ газ ва қисман нафт интиқол меёбад. Дар байни кубурҳои газ трассаҳои Чарқоқ – Бухоро – Самарқанд – Тошканд, Муборак – Тошканд муҳимтаринанд (аз расми 70 онҳоро ёбед). Кубурҳои дар самти Ўзбекистон – Урал (2100 км) ва Маскав (3500 км) хобонда шудаи газ дар ҷаҳон аз дарозтаринҳоянд. Самаранокии кори кубури газ, ба ҷуз диаметри он, ба бо кадом фишор ҳаракат кардани газ ё нафт низ вобаста аст. Дастовардҳои илму техника имкони дар 120 фишори атмосфера интиқол додани газро дода истодааст. Аммо дар нақлиёти кубурии мамлакат алҳол фишор аз 40 атмосфера зиёд нест. Дар шароити Ўзбекистон интиқол додани газу нафт тавассути кубурҳо, назар ба давлатҳои шимолӣ, бартарӣ дорад. Одатан, бар асари сардӣ нафту газ ғафс ва ҳаракаташ дар кубур суст мешавад. Бо печҳои махсус гарм кардани кубурҳо аз ҷорабиниҳоест дар ин самт. Зимистони Ўзбекистон, ки мўътадил аст, ба чунин печҳо ниёз надорад. Ин аст, нархи газ барои истеъмолгар арзон меафтад. Бо ба вучуд омадани низоми барқ дар кишварамон ва пайваст шудани он ба низоми барқи Осиёи Марказӣ намуди нави нақлиёт – нақлиёти электронӣ арзи ҳастӣ кард. Нерӯи барқ тавассути хатҳои барқии баландшиддати байнивилоятиву байнидавлатӣ интиқол меёбад.

1. Бо истифода аз расми 71, муайян намоед, ки тавассути нақлиёти автомобилӣ роҳи оҳан соле чанд миллион тонна бор кашонда мешавад ва масофаи миёнаи боркашонӣ чӣ қадар аст?
2. Гиреҳи нақлиёт чист? Аз харитаи атлас барои гиреҳи нақлиёт мисолҳо оваред.
3. Дар Ўзбекистон кадом намудҳои нақлиёт ривож ёфтааст?
4. Дар харитаи бематн супоришҳоро доир ба мавзӯи нақлиёт иҷро кунед ва роҳҳои оҳани тӯли солҳои истиқлолият бунёдгардида ро муайян намоед.

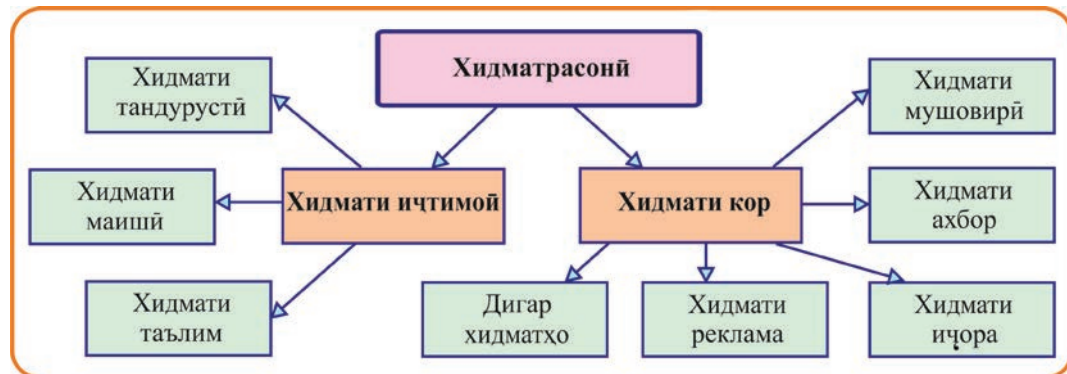

Дар мамлакатамон қариб 60 фоизи хароҷоти бучети давлатӣ ба рушди соҳаи иҷтимоӣ равона карда мешавад. Он соҳаҳоеро дар бар мегирад, ки неъматҳои моддӣ истеҳсол намеkunанд.

Аз дарси 10 ба ёд оред, ки кадом соҳаҳо неъматҳои моддӣ истеҳсол намеkunанд.

Ба он хидмати алоқа низ дохил мешавад. Ин соҳаро хидматрасонӣ низ меноманд. Дар рушди барқарори иқтисодиёт аҳамияти соҳаи хидматрасонӣ торафт меафзояд. Таркиби соҳаи хидматрасонӣ бисе мураккабу гуногун аст (расми 76). Ҳарчанд кулли соҳаҳои иқтисодиёт ниёзи моддию маънавии аҳолиро қонеъ мегардонанд, аммо дар ин бобат соҳаҳои хидматрасонӣ ҷойгоҳи худро доранд. Вазифаи асосии он аз афзун гардондани хидматрасонии маишӣ ба аҳоли ва беҳ кардани сифату намуди он аст. Ба ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт нигаред, мебинед, ки кадрҳои соҳибмалака ҷаъолият доранд. Онҳо дар соҳаи хидмати маишӣ таълим гирифтаанд. Истироҳату муолиҷагирии меҳнаткашон бе хидмати ин соҳа тасаввурнопазир аст. Бо шарофати ин соҳа бемории кадрҳо, яъне гумшавии рӯзҳои корӣ, кам мегардад. Соҳа дар навбати худ ба афзудани самаранокии меҳнати иҷтимоӣ мусоидат менамоянд. Соҳаи хидматрасонии маишӣ аз он ки инсонро рӯҳбаланд месозад, аҳамияти калони иҷтимоӣ дорад.

Дар ҷойгирсозии муассисаҳои хидматрасонӣ чанд омил нақши муҳим доранд.

Расми 76. Таркиби соҳаҳои хидматрасонӣ.

Якум, корхонаву муассисаҳои соҳаи хидматрасонӣ бояд дар ҷойҳои аҳолиашон зич сохта шаванд. Аммо на ҳамаи муассисаҳои хидматрасонӣ дар нуқтаҳои аҳолинишинанд. Ин соҳаи хидматрасонӣ бояд ба миқдори мӯйян талабгор дошта бошад. Масалан, корхонаҳои бузурги ба савдо ихтисосонидашуда дар деҳаҳои аҳолиашон кам самараи диҳон намедиҳанд.

Дуюм, дар ҷойгирсозии муассисаҳои хидматрасонӣ мавсимӣ будани талаб ба хидмат низ таъсири ҷиддӣ мерасонад. Эҳтиёҷ ба баъзе намудҳои хидмат, мисли хидмати коммуналии хонаву ҷой, муассисаҳои таълими томақтабӣ ва таълими миёнаи ҳамагонӣ ва савдо, ҳамаҷӯза аст. Мисли саргарошхона, солони зебоӣ, козургарии кимиёӣ, кинотеатр хидматҳое низ ҳастанд, ки муддати истифодаашон миёна (дар як моҳ чанд бор) аст. Дигар хидматҳое низ ҳастанд, ки аз онҳо соли як маротиба, ҳатто камтар, истифода бурда мешавад. Ба ин харидан ё таъмири ашёҳои муддати истифодаашон дароз, хидмати сӣёҳӣ ва музей дохил мешавад.

Пас, мавсимӣ будани хидматрасонӣ тамоюлҳои **ҷойгирсозии корхонаҳои** хидматрасониرو муайян менамояд.

Корхонаи хидматрасонии ҳаррӯза бояд ба ҷойи кор ё хона наздик бошад. Сифат ва гуногунӣ, барои хидмате, ки ба он дар байни фосолаи дароз мурочиат карда мешавад, муҳим аст. Барои харидани автомобилу телевизор ё даъвати духтур ба муассисаи дурдасте, ки ба ин соҳа ихтисосонида шудааст, низ мурочиат мешавад. Бобати паҳн кардани ахбор ва идора кардани иқтисодиёти мамлакат хидмати алоқа нақши муҳим дорад.

Хидмати алоқа ду навъ аст. Алоқаи почта қабулу тахвилоти гуногуни почта (хат, бандерол, посилка ва ғ.), интиқолдиҳӣ ва расонда доданро дар бар мегирад. Дар кишварамон хидмате шабеҳи почта 2,5 ҳазор сол қабл низ будааст. Дар он замони қосидон фармонҳои подшоҳро ба ноибон ва хабари қалъаҳоро ба пойтахти мамлакат расондаанд. Дуюмаш алоқаи электронӣ мебошад, ки он телефон, телеграф, радио, телевизион, почтаи электрониро дар бар мегирад. Алоқаи телеграф дар кишварамон солҳои 80-уми асри XIX бо сохтмони роҳи оҳан дар як вақт ба вуҷуд омадааст. Нахустин дастгоҳи телеграфӣ 1 аср қабл дар Тошканд кор сар кардааст. Дар ҷумҳуриамон хидмати алоқаи мобилӣ бо суръат ривож меёбад. Ҳоло беш аз 19 млн. нафар аз он истифода мекунанд.

Телеманораи Тошканд, ки соли 1985 ба кор даромада буд, ба рӯйхати Федератсияи байналхалқии манораҳои бузург дароварда шудааст. Он

яке аз даҳ телеманораи баландтарини дунё ба шумор меравад (расми 77). Аҳолии мамлакат бо барномаҳои телевизионии давлативу тичоратӣ ва телевизорҳои рақамӣ таъмин карда шудааст.

Дар байни соҳаҳои хидматрасонӣ хидмати матбаа низ нақши муҳим дорад. Рӯзнома, маҷалла, китобҳои дарсӣ ва бадеӣ дар нашриёту чопхонаҳое, ки корхонаҳои таъбу нашранд, омода карда мешаванд. Чопхонаи нахустин дар миёнаҳои асри XV дар Олмон ташкил дода шудааст. Дар мо бошад дар охири асри XIX кор сар кардааст. Ҳоло дар кишварамон беш аз 120 чопхона фаъолият дорад. Баъди истиқлолият чопхонаҳо куллан аз нав ҷиҳозонида шуданд. Дар онҳо имрӯз матн ва расмҳо дар компютерҳои замонавӣ чидаву чоп мешаванд.

Таълим. Мо медонем, ки рушди устувор ва босуръати иқтисодиёт ба омили инсониртиботи ногузастанӣ дорад. Аммо дар ин бобат дараҷаи маълумот ва маънавияти мутахассисон муҳимтар аст (расми 78). Дар мамлакат қариб 10 ҳазор мактаби миёнаи таълими ҳамагонӣ, бисёр литсейҳои академӣ ва коллеҷҳои касбу ҳунар фаъолият доранд. Солҳои охир дар мамлакатамон, бо назардошти эҳтиёҷ ба мутахассисони маълумоти олимпдор, дари муассисаҳои таълими олии нав, шӯъбаҳои онҳо, ҳамчунин, якҷо бо донишқада ва донишгоҳҳои бонуфузи мамлакатҳои рушдкардаи хориҷӣ дари

Расми 77. Телеманораи Тошканд, ки баландиаш 375 метр аст.

Расми 78. Эътибор ба таълим – эътибор ба оянда.

Расми 79. Дар соҳаи хидматрасонӣ ҳифзи тандурустӣ ҷойгоҳи алоҳида дорад.

муассисаҳои таълимии муштарак кушода мешаванд. Ҳоло дар мамлакатамон дараҷаи саводнокӣ 99,3 фоиз аст, ки аз нишондиҳандаҳои баланди дунёст.

Тандурустӣ. Дар натиҷаи ислоҳоти васеъмиқёсе, ки дар кишварамон амалӣ мегарданд, хусусан ислоҳсозии соҳаи тандурустӣ, дарозумрии шаҳрвандон, ба ҳисоби миёна, дар соли 1990 67 сол бошад, соли 2017-ум 74 солро ташкил дод ва бо ин Ўзбекистон аз қатори мамлакатҳои пешрафта ҷой гирифт.

Ин аст, ки дар соҳаи тандурустӣ аз таҷҳизоти тиббии замонавӣ пурсамар истифода мешавад (расми 79).

Ба тӯфайли чорабиниҳои оиди беҳсозии ҳуҷроҳои аҳолии илова кардани микроэлементҳои зарурӣ ба орду намак, таъмини модарону кӯдакон бо доруҳои сервитамин имрӯз 92 фоизи бачаҳои мо дар ҷаҳорҷӯбаи андозаҳои Созмони ҳифзи тандурустии ҷаҳон, ривоч меёбанд.

1. Ривочёбии соҳаҳои тандурустӣ ба чӣ вобаста аст?
2. Бо истифода аз мавзӯҳои муассисаҳои таълими миёна, олий, миёнаи махсус, ҳифзи тандурустӣ ва маданияти атласи синфи 8, ба ҷойгиршавии онҳо дар вилоятҳо нигоҳи таҳлилий афканед.
3. Дар дафтарадон намудҳои хидмат ё истеҳсолоти ба хидматрасонӣ алоқадори маҳали зистатонро қайд намоед.
4. Супоришҳои ба мавзӯи соҳаи хидматрасонӣ дахлдори харитаи бемаҷро иҷро намоед.
5. Ба фикри шумо, кадом ҷиҳати хидматрасонӣ қаноатбахш аст/ кадомаш ғайриқаноатбахш?
6. Бо матн ошно гардида, ҷадвали зеринро дар дафтарадон кашед ва пур кунед:

т/р	Ҳамаи намудҳои хидмат	Дар ноҳияи шумо мавҷуданд
1		

Солҳои охир дар байни соҳаҳои хидматрасонӣ хидмати рекреатсия ривоч меёбад. Хидмати рекреатсия бобати барқарор намудани энергияе, ки дар чараёни меҳнат сарф шудааст, нақши муҳим дорад.

Омилҳое, ки барои рушди рекреатсия заруранд:

- маблағи боқимонда аз ниёзҳои рӯзмарра;
- захираҳои рекреатсия;
- мавҷуд будани хоҷагии рекреатсия.

Захираҳои рекреатсия ду навъанд : рекреатсияи табиӣ ва рекреатсияи маданияту таърихӣ. Ба захираҳои рекреатсияи табиӣ шаршара, ғор, чашма ва мавзёҳои хушманзараи кӯҳ, ки дар заминаи шароит ва сарватҳои табиӣ ба вучуд омадаанд, дохил мешаванд. Дар вазъи тағйирёбии шароити табиӣ ва тангии инфрасохтор эҳтиёҷи мардум ба истироҳат кардан дар оғӯши кӯҳ ва истироҳатгоҳҳои махсус бештар мегардад. Дар гармои тобистон аҳолие, ки дар ҳамвориҳо зиндагӣ меунанд, роҳи кӯҳхоро пеш мегиранд. Кӯҳхоямон бо ҳавои мўътадил, дунёи аҷоибӣ растанию ҳайвонот ва чашмаҳои давоияшон, ба сифати минтақаи табию рекреатсионӣ, хориҷиёро низ ҷалб месозанд.

Дар ҷойҳои зебоманзар ва табиаташон шифобахши кӯҳҳо истироҳатгоҳ ва муолиҷагоҳҳо мавҷуданд. Масканҳои давоӣ ва истироҳатии «Чимён» -и вилояти Тошканд, «Шоҳимардон», «Чодак», «Нанай», «Кувасой», «Боғи шамол», «Чортоқ» -и вилояти Фарғона, «Ситораи Моҳи Хоса» -и вилояти Бухоро, «Мироқи» -и Қашқадарё ва ғ. дар хориҷа ҳам машҳуранд.

Бояд гуфт, ки шаҳрҳои қадимӣ, мақбараҳо, қалъаҳо, биноҳои меъмории музейҳои сарвати маданияту мамлақати моанд.

Ёдгориҳои меъмурии таърихиамон, ки бо шахомату нақшҳои ҳайратангези худ дили миллионҳо нафарро тасхир намудаанд, сайёҳони ҷаҳонро ба кишварамон меҳонанд. Минтақаҳое, ки дар заминаи чунин объектҳои таърихӣ маданияту маданӣ ба вучуд омадаанд, асосан, дар шаҳрҳои, мисли Самарқанд, Бухоро, Хева, Шаҳрисабз, Тошканд, Қўқанд ҷойгир шудаанд (расми 80). Таассуф, аз 36 ҳазор обидаи таърихӣ аҷдоди мо бунёдкарда, ҳамагӣ 7 ҳазорашон ҳифз шудаанд. Боқимондашон аз ҷониби мустамликадорон бо роҳҳои гуногун хароб карда шудаанд. Ҳоло онҳо, ба ивази маблағи зиёд бошад ҳам, таъмир карда мешаванд. Зеро сайёҳӣ (туризм) ба яке аз соҳаҳои рушдкардатарини иқтисоди дунё

Расми 80. Марказҳои сайёҳии бузургтарини Ўзбекистон.

табдил ёфтааст. Рушди фарогири он барои бисёр мамлакатҳо манбаи даромад аст.

Бино ба маълумоти СММ аз ташкилоти сайёҳии ҷаҳон, соли 2015 дар сартосари ҷаҳон 1,184 млрд. сайёҳ ба қайд гирифта шудааст, соли 2016 бошад, ин нишондиҳанда ба 1,235 млрд. нафар, яъне ба 3,9 фоиз афзудааст. Дар соли 2015 қимати хидматрасониҳои содиротӣ ба сайёҳон 1,5 триллион доллари ИМА -ро ташкил додааст. Дар солҳои 2016 – 2017 низ тафовутҳои зиёде ба ин рақамҳо ворид шудаанд. Биноан, бисёр давлатҳои дунё доир ба рушди ҳар чӣ бештари соҳа, тибқи андозаҳои ҷаҳонӣ роҳандозӣ кардани инфрасохтори дахлдор ва афзудани миқдори сайёҳон чорабиниҳои зиёде меандешанд. Соли 2015 бобати қабули бештари меҳмонони хориҷӣ Фаронса (83,7 млн), ИМА (74,8 млн), Испания (65,0 млн), Хитой (55,6 млн) ва Италия (48,6 млн) панҷгонаи муқтадирро ташкил доданд. Таассуф, ки Ўзбекистон дар ин соҳа ҳанӯз пешрафте надорад. Хусусан, бино ба баҳое, ки Шӯрои умумиҷаҳонии туризму сайёҳӣ (ШУТС) додаст, Ўзбекистон бобати қабули сайёҳон дар байни кишварҳои ҷаҳон ҷойи 150-умро ишғол менамояд.

Кишварамон, сарфи назар аз он ки дар бозори сайёҳии ҷаҳон ҷойгоҳи худро дорад, корҳои шароити мусоид фароҳа моварӣ ба сайёҳон, хидмати сервис, афзудан ба ҷозибадорӣ обидаҳо ва реклама таъби дил набуд. Ҳоло дар мамлакатамон доир ба рушди сайёҳӣ корҳои васеъмӯйқис ба амал татбиқ мегарданд. Аз ҷумла, корҳои додани кредитҳои имтиёзнок ба соҳибкдороне, ки фаъолият бурдан мехоҳанд, содда гардондани корҳои

додану гирифтани замин, афзудани теъдоди меҳмонхонаҳое, ки ба андозаҳои ҷаҳон ҷавоб медиҳанд, бад -ин васила тақвият бахшидани рақобат ва коҳиш додани нархи хидмати меҳмонхонаҳо оғоз ёфтаанд. Самти дигари муҳим – такмил додани низоми омодакунии мутахассисонест, ки аз рӯйи хидматрасонӣ ба сайёҳон, забонҳои хориҷӣ, таърих ва географияро хуб медонанд. Роҳбаладон, ҷорӣ кардани

Расми 81. Сайёҳон дар Ўзбекистон.

стандартҳои мукамалтари хидмати меҳмонхона, хидматрасонии сайёҳӣ аз он ҷумлаанд. Ба кор шурӯъ кардани Донишгоҳи байналхалқии сайёҳии «Роҳи абрешим» - и Самарқанд низ барои ин ҳадафҳо хидмат мекунад.

Барилова, факултетҳои муштараки бо муассисаҳои таълими олии хориҷӣ созмондодашуда ва филиалҳои онҳо низ ба омода кардани мутахассисони соҳа кӯмак мерасонанд. Ин аст, ки сол аз сол шумораи сайёҳони кишварамон зиёд мегардад.

Умуман, аз нигоҳи имрӯз сайёҳӣ аз соҳаҳои ояндадорест, ки ба иқтисодиёти миллий даромади зиёд меорад. Зеро қариб 200-то меъмурии таърихии кишварамон, ба сифати объектҳои мероси фарҳангӣ, аз рӯйхати ЮНЕСКО ҷой гирифтаанд.

Ба таркиби хоҷагии рекреатсия хонаву муассисаҳои истироҳатӣ, пойгоҳҳои сайёҳӣ, меҳмонхонаҳо, нақлиёти сайёҳӣ ва ғ. дохил мешаванд.

1. Аз муассисаҳои хидматрасонӣ бояд кадомашон дар ҷойи беаҳоли бошанд?
2. Муассисаҳои хидматрасонии ноҳия ё деҳаҳоямонро мавриди омӯзиш қарор дода, камбудиву дастовардҳояшонро муайян намоед.
3. Дар кадом вилоят ҷойҳои зебоманзари табиат бештаранд (дарсҳои «Географияи табиии Ўзбекистон»-и синфи 7-умро ба ёд оред)?

Шумо маҳсулоти дар замини шахсӣ ё хоҷагии фермерӣ рӯндаро бо маҳсулоте иваз кардан ё ба бозор фурӯхтан меҳоҳед. Чунин ҳолат дар муносибати байни давлатҳо низ ба мушоҳида мерасад.

Воқеан, агар дар хориҷа талаб ба маҳсулоту ашёе, ки дар Ўзбекистон истеҳсол мешавад, зиёд бошад, беҳтар аст, ки бештар истеҳсол карда шавад. Баръакс, агар овардани маҳсулот аз берун, назар ба истеҳсоли он дар худамон арзон афтад, бояд онро аз хориҷа харид.

Ўзбекистон аз кишварҳои, ки мошин, маҳсулоти кимиё, металлӣ сиёҳу ранга, нерӯи барқ, газ, нахи пахта, маҳсулоти ҳӯрокворӣ, пилла, пусти қароқӯлӣ ва дигар маҳсулотҳоро ба содирот мебарорад. Ва дар навбати худ, маҳсулоти саноатию ҳӯроквории камчин, ҳамчунин, ашёи истеъмолии халқро ворид мекунад.

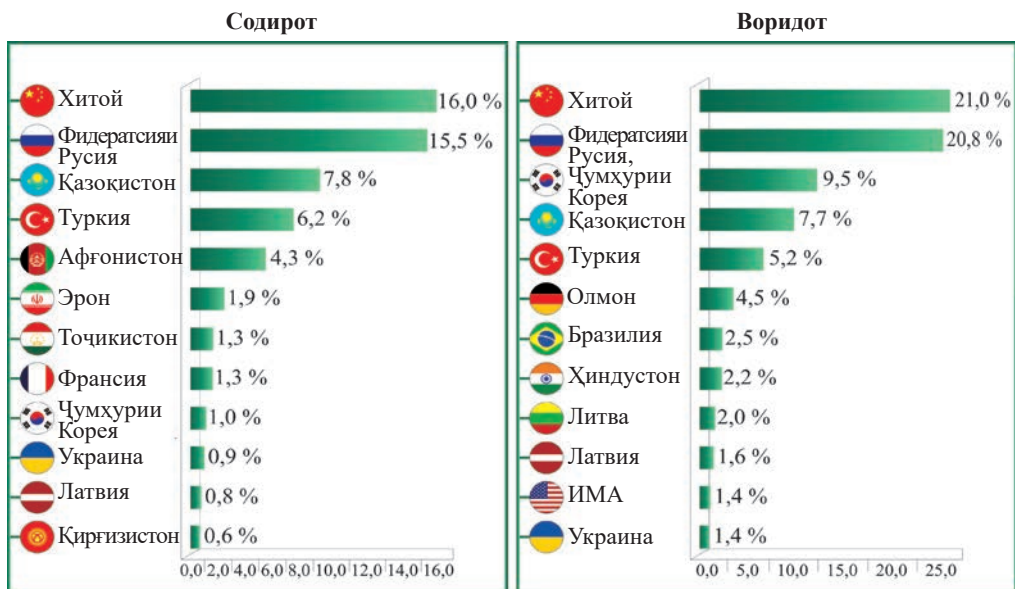
Ўзбекистон дар ҳамкориҳои байналхалқии иқтисодӣ фаъол аст. Дар ҳоли ҳозир бо беш аз 140 давлати дунё робитаи тичоратӣ дорад. Хусусан, бо давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон Олмон, ИМА, Русия, Ҷопон, Фаронса, Италия, Ҷумҳурии Корея, Туркия, Хитой ҳамкориҳои густурда дорад. Бештарини маҳсулоти содиротию воридотию Ўзбекистон ба Хитой рост меояд (расми 82).

Ба бозори берунӣ, яъне хориҷ барвардани амвол содирот (экспорт) номида мешавад. Баръакс, аз мамлакатҳои хориҷӣ овардани молу маҳсулоти заруриро воридот (импорт) меноманд.

Соли 2018 содирот 14,3 млрд, воридот 19,6 млрд. доллари ИМА -ро ташкил дод. Дар натиҷаи сол аз сол афзудани савдои хориҷӣ мамлакатамон дар тақсмоти байналхалқии меҳнат фаъол иштирок менамояд. Афзудани рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ, таҳкимёбии иқтидори содиротию кишвар ва тақмил додани таркиби он асоси сиёсати хориҷии кишварро ташкил медиҳад. Солҳои охир дар таркиби содирот дигаргуниҳои мусбат ба назар мерасанд. Аз ҷумла, содироти маҳсулоти ашёи хом камтар гардида, маҳсулоти тайёри баландсифат ба содирот бештар бароварда мешавад.

Оянда ба истеҳсоли амволи ба содирот пешбинишуда, мисли автомобил, агрегатҳои баландшиддат, асбоби барқии маишӣ, тиббӣ, масолеҳи сохтмон ва маҳсулоти гаронбаҳои бофандагӣ дӯзандагӣ эътибори ҷиддӣ дода мешавад. Хусусан, бояд содироти меваю сабзавот зиёд гардад. Вазифаи дигари муҳим, дар бозори берунӣ барои хоҷагиҳои

Расми 82. Савдои берунии Ўзбекистон бо давлатҳои хориҷӣ (нисбати ҳаҷми умумӣ ба ҳисоби фоиз, 2017)

деҳқонию фермерӣ ёфтани харидорони доимист. Ҳамоҳанг бо рушди истеҳсолоти воридоти маҳсулоти зиёд, мисли сӯзишворӣ, хӯрокворӣ ва ашёи истеъмолӣ халқ қоҳиш меёбад (расми 83). Аз 3/4 қисми воридоти умумиро таҷҳизоти техникаю истеҳсоли ва асбобу ускунаҳо ташкил медиҳанд, ки ин ба рушди истиқболноки иқтисодӣ мамлакат мусоидат менамояд.

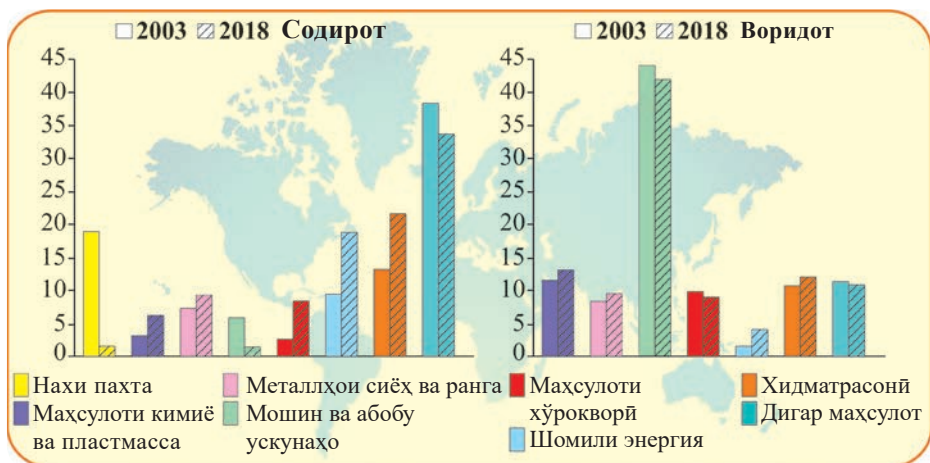
Дар Ўзбекистон беш аз 4200 корхонаи хориҷӣ фаъолият доранд. Ҳоло Ўзбекистон бо созмонҳои байналхалқии сармоягузор, мисли Бонки ҷаҳонӣ, Бонки рушди Осиё, Бонки рушди исломӣ, Бунёди байналхалқии рушд – ОПЕС, Бунёди рушди Саудия ҳамкорӣ мекунад.

Тибқи ҳамкорӣ бо созмонҳои байналхалқии сармоягузор, ба мақсади модернизатсия ва навсозии қувваҳои истеҳсолии мамлакат, шакли ворид намудани сармояи хориҷиро инвеститсия менаманд.

Ҷалби ҳар чӣ бештари сармоя рушди босуръати мамлакатро таъмин менамояд.

Аз дарсҳои аввал хабар доред, ки дар ҳудуди кишварамон, бино ба талабу тақозои рушди робитаҳои ояндадори иқтисодии хориҷӣ

Расми 83. Гардиши тичорати берунӣ бо мамлакатҳои хориҷӣ.

минтақаҳои иқтисодии озод ташкил дода шуданд. Аввалин минтақа дар маркази географии ҳудуди Ўзбекистон – вилояти Навоӣ ташкил дода шуд. Он маҷмӯи бузургест, ки фурудгоҳи байналхалқӣ ва корхонаву муассисаҳои гуногуни хидматрасонии ба он иртиботдоштаро дар бар мегирад.

Ба ҷуз савдои амвол, дар ҳамкорӣ бо давлатҳои хориҷӣ низомии нақлиёт роҳандозӣ мешавад, масъалаҳои ҳифзи табиат ва тағйирдиҳии он ҳаллу фасл мегарданд. Ўзбекистон, дар баробари ҳамкорӣ бо созмонҳои байналхалқии пешрафтаи дунё, ба ҳалли масъалаҳои муҳими давр низ эътибори ҷиддӣ медиҳад. Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ), Иттиҳоди Аврупо (ИА), Иттиҳоди давлатҳои мустақил (ИДМ), Созмони конфронси исломӣ (СКИ) ва дигар ташкилотҳои байналхалқӣ аз он ҷумлаанд. Ҷойгоҳи дар хоҷагии ҷаҳон доштаи Ўзбекистон ва робитаҳои иқтисодии онро бо дигар мамлакатҳо аз китоби «Географияи иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷаҳон» -и синфи 9 -ум амиқтар меомӯсед.

1. Давлатҳои бо Ўзбекистон робитаи иқтисодӣ доштаро дар дафтаратон қайд намоед.
2. Зиёд будани содирот аз воридот чӣ бартарихо дорад?
3. Қисми бештарини воридотро кадом маҳсулотҳо ташкил медиҳанд?
4. Робитаҳои иқтисодии хориҷӣ ба кадом омилҳо вобастаанд?
5. Мафҳуми инвеститсияро шарҳ диҳед.
6. Минтақаи иқтисодии озод чаро маҳз дар вилояти Навоӣ барпо карда шуд?
7. Тағйироти таркибии содироту воридоти Ўзбекистонро дар солҳои охир бо истифода аз расми 83 аз назар гузаронед. Мулоҳиза ронед, ки солҳои наздик дар гардиши савдои мамлакат чӣ дигаргуниҳо рӯй хоҳанд дод. Ҷавобҳоятонро асоснок кунед.

1. Тасаввур намоед, ки дар пункти аҳолинишин соли 768 нафар таваллуд шаванд, 154 нафар бимиранд, хамчунин, ба он 28 нафар кўчида оянд, кўчидагон 50 нафарро ташкил диҳанд, шумораи аҳолии он чӣ қадар тағйир меёбад?

2. Таркиби саноати вазнинро дар нақш (расм) нишон диҳед.

3. Фаҳмонед, ки ихтисосонидан, кооперативонидан ва комбинатикунонии истеҳсолот чӣ аҳамият дорад, ба шаклҳои ташкилии истеҳсолот мисолҳои мушаххас оред.

4. Дар ҷойгирсозии соҳаҳои саноат кадом омилҳо таъсир мерасонанд?

5. Минтақаҳои муҳими металлургияи сиёҳу ранга ва маҷмӯҳои агросаноатиро номбар кунед (супоришро метавон бо кўмаки харитаи бематн ва атлас низ иҷро кард, дар он марказҳои саноатии бузург, робитаҳои истеҳсолии маҳсулоти ашёи хом, сўзишворӣ ва маҳсулоти тайёри минтақаҳо нишон дода мешаванд).

6. Таъсири ба табиат доштаи саноат, хоҷагии деҳот ва нақлиётро бо мисолҳо фаҳмонед. Доир ба ҳифзи табиат татбиқ шуда истодани кадом чорабиниҳоро медонед?

7. Чадвали зеринро пур кунед:

Номи маҷмӯи байнисоҳавӣ.	Соҳаҳои таркиби маҷмӯъ.	Соҳаи бо суръат ривҷёфтаи стода.	Ривҷёбӣ дар кадом вилоят сустан?
--------------------------	-------------------------	----------------------------------	----------------------------------

8. Маълумотҳои чадвали 2 -юми иловаи китоби дарсиро таҳлил намоед. Майдонҳои кишти картошка, пахта, сабзавот, полез ва дони дар таркиби заминҳои кишти Ўзбекистон ба ҳисоби гектар додашударо ба фоиз тақсил дода, диаграммаи доиравӣ тартиб диҳед.

9. Дар атласи синфи 8 -ум бо кадом аломатҳои шартӣ нишон дода шудани «роҳи оҳан», «истгоҳи барқии гармӣ» ва «хатҳои интиқоли барқ»-ро дар дафтарадон қайд намоед.

БОБИ IV. ТАВСИФИ МИНГТАҚАВИИ ЎЗБЕКИСТОН

Дарси 38-ум

ТАШКИЛИ ҲУДУДИИ ИҚТИСОДИЁТИ ЎЗБЕКИСТОН

Дар ҳар як қисми қаламрави кишварамон мавқеи нотақрори географӣ, дар навбати аввал шароиту сарватҳои табиӣ, ғайолияти меҳнатии аҳоли ва тарзи ба худ хоси ҳаёт ташаккул ёфтааст. Иқтисодиёт, асосан, вобаста ба сарватҳои табиӣ маҳаллӣ ривоч меёбад. Иқтисодиёт дар баъзе ҷойҳо, бо назардошти нақлиёти тақомулёфта, дар асоси ашёи хоми воридотӣ ташаккул ёфтааст. Кадрҳои соҳибмалака, асосан, дар муассисаҳои таълимии шаҳрҳои калон тайёр карда мешаванд. Бино бар ин, агар истеҳсолот дар шаҳрҳо ривоч ёбад, дар дигар ҷойҳо ашёи хоми хоҷагии деҳот ё саноат тайёр карда мешавад. Ин гуна тақсимшавии меҳнатро дар байни баъзе қисмҳои мамлакат *тақсимоти географӣ* ё *ҳудудии меҳнат* меноманд.

Тақсимоти ҳудудии меҳнат дар ҳолатҳои зерин рӯй медиҳад:

- * аз эҳтиёҷи маҳаллӣ хеле зиёд будани маҳсулоти истеҳсолшаванда;
- * арзон афтодани истеҳсоли он нисбат ба дигар ҷойҳои мамлакат;
- * ба солҳои зиёд расидани ашёи хоми истеҳсолот;
- * арзон афтодани хароҷоти нақлиёт ҳангоми табодули маҳсулот

Бо мурури вақт шояд дар ихтисосонидани ҳудудҳо тағйиротҳо рӯй диҳанд. Масалан, вақте дар ҳудуди Қашқадарё қонҳои нафту гази ёфтшуда ба қор даромаданд, дар ин ҳудуд истеҳсолоти нави ихтисосонидашуда ташаккул ёфт. Баъди истиқлолиятро ба даст даровардани Ўзбекистон, вазифаи ҳудро бо маҳсулоти донии худ таъмин кардан ба миён гузошта шуд. Ин буд, ки дар вилоятҳо бештар ғалла қориданд. Дар натиҷа вилоятҳо, ба ҷуз пахта, ба ғаллапарварӣ низ ихтисосонида шуданд.

Ҳудудҳои – минтақаҳои иқтисодӣ, ба вучуд меоянд, ки аз рӯйи ихтисосонидашавӣ, бино ба тақсимшавии географии меҳнат, аз якдигар фарқ мекунанд. Дар саргосари мамлакат ихтисосонидашавӣ барои минтақаҳои иқтисодӣ махсусияти ҳудро дошта, дар он табодули маҳсулот хеле васеъ аст. Минтақаҳои мазкур чанд соҳаи ихтисосонида дошта метавонанд.

Дар миқёси мамлакат соҳаи ихтисосонидашударо ҷӣ хел

метавон муайян кард? Барои ин коэффитсиент ихтисосонидашудаи мавриди чувтҷўро бо K ишора мекунему формулаи зеринро тартиб медиҳем:

$$K = \frac{M}{A},$$

дар ин ҷо: M – саҳми маҳсулоти минтақа бино ба соҳаи мазкур дар мамлакат, A – саҳми аҳолии минтақа ба шумораи аҳолии мамлакат. Агар нишондиҳандаи K якбора калон шавад, донед, ки минтақа ба ин соҳа ихтисосонида шудааст. Ба калонию хурдии нишондиҳандаи ихтисосонидашавӣ (K) нигоҳ карда, дараҷаи ихтисосонидашавии минтақаро метавон муйян кард. Ба ҷуз ин, имконияти ихтисосонидашавӣ ба нақлиёт ва харочоти кашонидани маҳсулот низ вобаста аст. Танҳо қисми муайяни корхонаҳои истехсолии минтақа шомили соҳаҳои ихтисосонидашудаанд. Боқимондашон ба соҳаи ихтисосонидашуда хидмат мекунанд, яъне соҳаҳои кўмакрасонанд (масалан, дар хоҷагиҳои ба пахтапарварӣ ихтисосонидашуда ба сифати соҳаи ёрирасон беда, чуворимакка картошка низ мепарваранд, навъи муайяни чорво бонӣ карда мешавад, ё агар мошинсозӣ соҳаи ихтисосонида бошад, корхонаҳои металлгудозӣ ва энергетикаи маҳаллӣ соҳаҳои ёрирасон шуда метавонанд). Корхонаҳое, ки аҳолии минтақаро бо маҳсулоти хўрокворӣ, либос, ашёи маданияту маишӣ таъмин менамоянд, соҳаҳои хидматрасониरो ташкил медиҳанд. Барои ҳамаи ин соҳаҳо таъминоти энергияю об, соҳаҳои нақлиёту ҳудуд умумӣ буда, дар ҷараёни истехсолот бо ҳам алоқа доранд. Пас, минтақаҳои иқтисодӣ натавонанд бо ихтисоси худ, балки бо рушди маҷмўи хоҷагӣ низ фарқ мекунанд.

Дараҷаи ривҷёбии минтақаи иқтисодиро аз он метавон муайян кард, ки дар он кадом навъи маҷмўҳои истехсолии ҳудудӣ (МИХ) мавҷуданд ва сатҳи ташаккулёбишон то кучост. Минтақаи

Расми 84.
Минтақаҳои
иқтисодии
Ўзбекистон.

иқтисодӣ дар миқёси мамлакат маблағҳоро хеле сарфа менамояд, меҳнати иҷтимоиро пурсамар мегардонад, ҳифзи табиат, шароити зиндагӣ, меҳнат ва истироҳати халқамонро беҳ месозад..

МХИ – ҳамоҳангсозии корхонаҳои гуногуноро гўянд, ки ба тамоми соҳаҳои истеҳсолот тааллуқ дошта, дар як ҳудуди муайян ҷойгир шудаанд.

Ба ин аз ҳисоби бо нақлиёт, энергетика ва базаи сохтмони ҷона қанори ҳам дар ҳамоҳангӣ ҷойгир қардани корхонаҳои ба якдигар вобаста (дар асоси кооперативонидан, комбинатикунонӣ), ҳамчунин, истифодаи оқилона аз сарватҳои табиӣ, қувваи қорӣ, ашёи хоми дуҷумдараҷа ва партовҳо метавон ноил қардид. МХИ имқон медиҳанд, ҳудудҳое, ки сарвати табиашон зиёд аст, зуд ва беталаф аз худ қарда шаванд. Ҳар як МХИ бо майдони дарбаргирифта ва таркиби соҳаҳои худ аз якдигар фарқ меқунанд. Дараҷаи тақомулёбии маҷмўҳои байнисоҳавӣ низ як хел нест. Масалан, маҷмўи агросаноатӣ дар ҳамаи вилоятҳо ташаққул ёфтааст. Маҷмўи металлургияи ранга танҳо дар вилояти Тошқанд ба нуқтаи қамол расидааст. Дар вилоятҳои Самарқанду Бухоро бошад, дар зинаи поёнии ташаққулёбист, дар вилояти Хоразм ва Ҷумҳурии Қароқалпоқистон қариб ки вучуд надорад.

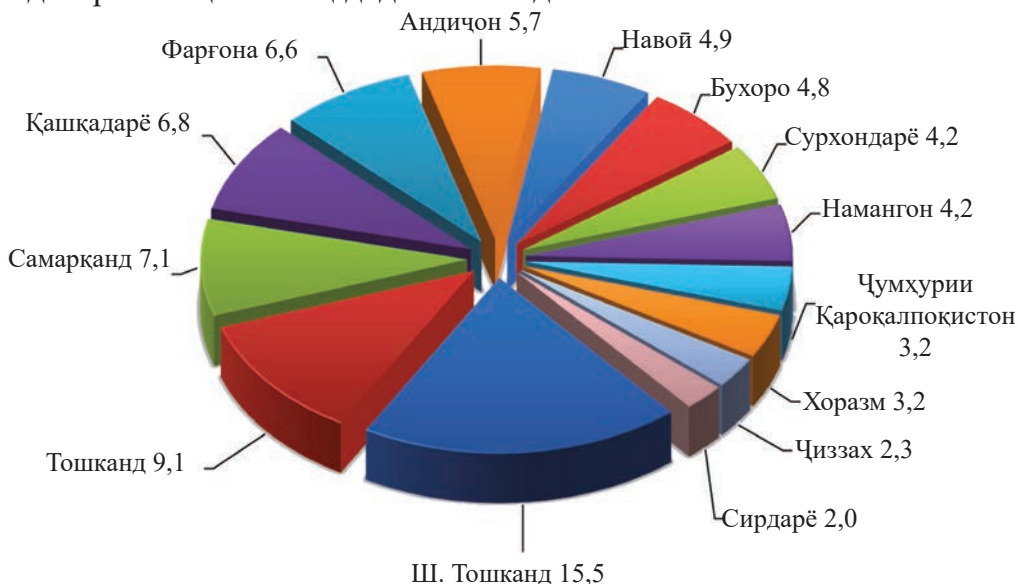
Минтақаи иқтисодӣ: а) маҷкеи географияи ба худ хос дорад; б) дар миқёси мамлакат ихтисосонида шудааст; в) хоҷагии маҷмўи ташаққулёфта дорад; г) ҳудудест, ки бо бати таъминқунӣ бо сарватҳои табиӣ ва қувваи қорӣ аз дигар минтақаҳо фарқ меқунанд.

Бо болоравии иқтисодиёт маҷмўҳои байнисоҳавӣ тақмил меёбанд. Ин аст, ки робитаҳои ҳудудӣ низ тақмил ёфта, имқони азнавсозии минтақаҳои иқтисодӣ ба вучуд меояд (расми 84). Минтақаҳои иқтисодии мазқур аз ду ва ё воҳидҳои бештари маъмурии Ўзбекистон иборатанд. Масалан, минтақаи иқтисодии Тошқанд аз шаҳри Тошқанд ва вилояти Тошқанд, минтақаи иқтисодии Мирзочўл аз вилоятҳои Сирдарёю Қиззах ташаққул ёфтааст.

Дар тўли солҳои истиқлолият таъмини мувозинати ҳудудии иқтисодиёт ва қоҳиш додани номутаносибии минтақавӣ ба вазифаи устувори сиёсати давлатии Ўзбекистон тақдил ёфт. Солҳои баъдӣ нақши

худудҳо дар дигаргуниҳои таркибие, ки дар мамлакат рӯй меоданд, эҳсосшаванда буд.

Доир ба афзун гардондани иқтисодӣ ва рақобатпазирии худудҳо як қатор чорабиниҳо ба амал татбиқ гардиданд. Дараҷаи ривҷоёбии иҷтимоию иқтисодӣ ва тафовутҳои суръати рушди иқтисодии худудҳои Ўзбекистон бино ба чанд сабаби объективӣ – сатҳи ривҷоёбии давраи аввали ислохотҳои бозорӣ, ҷаззобияти инвеститсионӣ, рушди географии иқтисодӣ, сатҳи рушди инфрасохтор, иқтисодии инноватсионӣ ва дигар омилҳо тавзеҳ дода мешавад.

Расми 85. Иштироки худудҳо дар ташаккулёбии МИЯА (нисбати МИЯА ба ҳисоби фоиз, соли 2017)

Дар ташаккулёбии МИЯА -и ҷумҳурӣ, аз рӯи саҳмгузорӣ ба МИЯА, шаҳри Тошканд бо нишондиҳандаи 15,5 % пешсаф аст (расми 85). Вилоятҳои Тошканду Самарқанд бо нишондиҳандаи 9,1 ва 7,1 % ҷойҳои баъдиро ишғол менамоянд. Саҳми камтарин ба МИЯА дар вилоятҳои Сирдарё, Ҷиззах, Хоразм ва Чумхурии Қароқалпоқистон ба қайд гирифта шуд. Дар дарсҳои оянда саҳми худудҳои мазкурро паси ҳам хоҳем омӯхт.

1. Бо кўмаки омўзгор муайян намоед, ки ноҳияи шумо ба истеҳсоли кадом маҳсулот ихтисосонида шудааст.
2. Ихтисосонидашавии минтақаро шарҳ диҳед.
3. Минтақаи иқтисодӣ чист? Худуди мамлакатамон ба кадом минтақаҳои иқтисодӣ тақсим карда, омўхта мешавад?

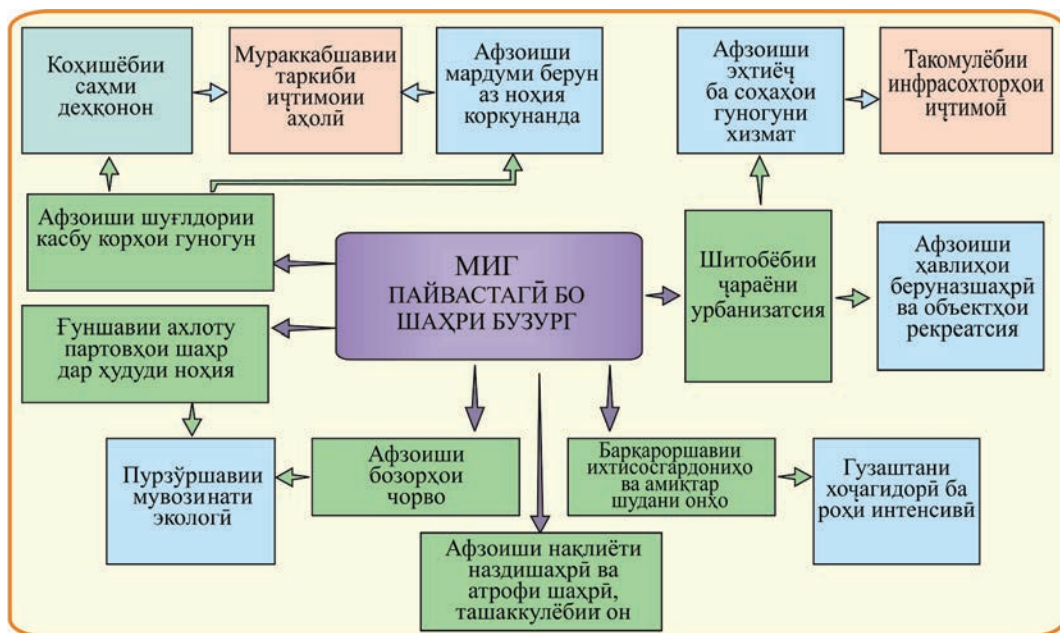
Мавқеи географӣи иқтисодӣ ва сарватҳои табиӣ.

Минтақаи иқтисодии Тошканд аз нигоҳи маъмурӣ шаҳри Тошканд ва вилояти Тошканд ташкил медиҳанд. Ду самти ин минтақа бо минтақаҳои иқтисодии Фарғонаю Мирзочўл пайваста, самтҳои боқимондаш то сарҳадҳои Қирғизистону Тоҷикистон доман паҳн кардааст. Ба тӯфайли мавқеи мусоиди географӣ Тошканд аз соли 1930 мақоми пойтахти Ўзбекистонро дорост. Ба ихтисосонидашавӣ ва рушди иҷтимоию иқтисодии қариб нисфи ноҳияҳои деҳотии вилояти Тошканд (Янгийўл, Қибрай, Бўстонлик, Паркент, Ўрта Чирчиқ, Тошканд ва Зангиато) таъсири

пойтахт эҳсосшаванда аст. Зеро дар ноҳияҳои ба ин шаҳри азим пайваст, суръати дигаргуниҳои иқтисодию иҷтимоӣ назаррас аст. Инро дар мисоли ноҳияҳои атрофи шаҳр метавон бараъло мушоҳида кард (расми 86). Релефи ҳудуди минтақаи иқтисодӣ гуногун аст. Ин барои саноату хоҷагии деҳот имкониятҳои калон ба вуҷуд меоварад. То марзҳои Сирдарё дар масофаи 100 – 150 км паст шуда рафтани водихои Чирчиқу Оҳангарони минтақа барои обёрии сунъӣ басте мусоид аст. Дарёҳои аз боронҳои кӯҳӣ саршори Чирчиқу Оҳангарон (500 – 700 мм), ба ҷуз обёрии заминҳо, дар ҳосил кардани нерӯи барқ низ нақши муҳим доранд. Минтақаи иқтисодӣ бо оби тозаи ошомиданӣ хуб таъмин аст. Ба мақсади аз об самарабахштар истифода бурдан, дар болооби дарёи Чирчиқ обанбори Чорвоқ (Чорбоғ), ки гунҷоишаш 2,0 млрд. метри мукааб аст, барпо карда шуд. Ҳамчунин, дар болооби дарёи Оҳангарон обанбори Оҳангарон, пойнтар аз он обанбори Туябўғиз («Баҳри Тошканд») сохта шудааст.

Аз ҷиҳати гуногунии канданиҳои фойданок ягон минтақа бо минтақаи иқтисодии Тошканд баробар шуда наметавонад.

Ҳавзаи ангишти Ангрен кони бузургтарини ангишти мамлакат аст (миқдори захираи ангиштро ба ёд оред). Қабатҳои ангишт ба сатҳи замин наздиканд, дар байни қабатҳо гилмоя, ки дар истихроҷи алюминий, семент ва хаамири сафолӣ ба кор меояд, бештар ба назар мерасад (бо истифода аз атлас конҳоро муайян намоед). Минтақаи иқтисодӣ нафту газ надорад. Маҳсулоти зарурии нафт тавассути нақлиёти роҳи оҳану автомобилгард, газ бо кубур оварда мешавад (аз атлас муайян намоед, ки онҳо аз кучо оварда мешаванд).

Расми 74. Таъсири шаҳри бузург ба ноҳияҳои ҳамҷавори пойтахт.

Аҳоли. Қариб аз 1/4 қисми аҳолии мамлакатамон дар ҳамин минтақа зиндагӣ мекунад. Саҳми аҳолии шаҳр дар минтақа, агар аҳолии шаҳри Тошкандро сарфи назар намоем, 50 фоизро ташкил медиҳад. Ҳамчунин аҳолии қобили меҳнат бо сатҳи баланди дониши худ фарқ мекунад. Ин ҳама ба шарофати аз азал дар Тошканд (пойтахт) ҷойгир шудани муассисаҳои таълими оӣ, Фарҳангистони улум ва пажӯҳишгоҳҳои (институтҳои илмию тадқиқотӣ) сершумори он аст. Ба ҷуз ин, зиёд будани идора ва қорқонаҳои донишу малакаталаб низ аз омилҳои асосист (зичии аҳоли дар минтақа чӣ гуна аст?).

Хоҷагӣ. Дар ибтидои асри XX минтақаи иқтисодии Тошканд, аз нигоҳи тараққиёт, баъди водии Фарғона меистод. Дар натиҷаи пайдо шудани қонҳои гуногуни қанданиҳои фойданок дар минтақа, саноати қони қўҳӣ ба вучуд омада, ба рушди босуръати саноати вазнин имқоният фароҳам омад. Минтақа, бино ба рушди саноат, дар қумҳури ба ҷойи яқум баромад. Ҳоло хоҷагии минтақаи иқтисодӣ бисёрсоҳавӣ буда, қариб ҳамаи соҳаҳои саноати Ўзбекистонро дар бар мегирад. Аз 2/3 қисми маҳсулоти умумии саноатӣ ба саноати вазнин рост меояд. Саноати сабуқ ва ҳўроқворӣ низ ривоч ёфтааст.

Сабабҳои асосии ривожёбии минтақаи иқтисодии Тошканд:

а) мавқеи географияю иқтисодии мусоиди минтақа; б) дар минтақа чойгир шудани пойтахти ҷумҳури – Тошканд; в) мавҷудияти гидроэнергияи мавриди истифода; г) ёфт шудани канданиҳои ғойаданоки гуногун ва истифодаи онҳо; д) дар вилояти Тошканд чойгир шудани аз нисф зиёди корхонаҳои, ки солҳои ҷанги дуҷуми ҳаҷон аз ноҳияҳои ғарбии Иттифоқи Советӣ ба Ўзбекистон кўчонда шудаанд; е) бештар қалб шудани мутахассисони соҳибмалака аз хориҷи кишвар.

Маҷмӯи сўзишворию энергетикӣ хеле муқтадир аст. Асоси онро саноати электроэнергетика ташкил медиҳад. Қариб нисфи нерӯи барқӣ дар мамлакат истеҳсолшаванда ба ин минтақа рост меояд. Ин нишондиҳандаро ду ИБГ-и муқтадирӣ минтақа ва каскади гидроэнергетикаи Чирчиқ – Бўзсув таъмин менамояд. ИБГ-и Тошканд пурра бо газ, ИБГ-и Ангрен қисман, ИБГ-и Янги Ангрен бошад, бо ангишти маҳаллӣ кор мекунад. **Фаъолияти иқтисодии берунӣ.** Минтақа бо беш аз 100 кишварҳои дуру наздики хориҷӣ робитаҳои тичоратӣ дорад. Ба хориҷа пахта, пилла, асбобу ускунаҳои зарури пахтакорӣ, мошинҳои бофандагӣ, кабел, экскаватор, кранҳои борбардор, нерӯи барқ, пўсти қароқўлӣ, концентрати металлҳои ранга, ришта ва газворҳои абрешимин, канаб ва маҳсулоти канабӣ, ҳамчунин, мева фиристонда мешавад. Барои эҳтиёҷи минтақа ҷўб, маҳсулоти нафт, гази табиӣ, маҳсулоти гуногуни саноатӣ, қисмҳои мошин ва молҳои серистеъмол оварда мешаванд. Дар робитаҳои дохилии иқтисодӣ аз автомобил ва қисман нақлиёти роҳи оҳан истифода бурда мешавад.

Нақлиёт. Солҳои 1930 – 1940 дар минтақа роҳҳои автомобилгард ба вуҷуд омаданд, роҳҳои сангфаршу асфалтпўш сохта шуданд. Шоҳроҳи (тракт) Калони Ўзбек (700 км) Тошкандро бо Тирмиз пайваст. Роҳи кўҳии Тошканд – Ангрен – Қўқанд аз нав сохта шуд, мувофиқи талаби андозаҳои ҳаҷонӣ ба роҳи байналхалқӣ табдил ёфт. Роҳи автомобилгарди Тошканд – Чиноз – Гулистон дар мамлакат роҳи аввалиндарача ба шумор меравад. Роҳи оҳани Тошканд – Сирдарё – Қиззах, ки Тошканд – Ангрен, Тошканд – Чорвоқ ва Мирзочўлро убуру мекунад, аҳамияти калон дорад.

1. Қадом омилҳои таърихиву географӣ ба шумораи аҳоли, чойгиршавӣ ва таркиби миллии минтақаи иқтисодии Тошканд таъсир расондааст?
2. Минтақаи иқтисодии Тошканд дар саноатикунонии мамлакат чӣ нақш дорад?
3. Сабабҳои мусоидии мавқеи географии ба худ хоси Тошканд дар чист?

Мавқеи географияи вилоятро аз атлас муайян намоед. Шумораи аҳоли ва ҳаҷми майдони онро аз иловаи ҷадвали 1-ум муайян кунед.

Саноат. Дар аксарияти соҳаҳои иқтисодӣ, аз омода кардани ашёи хом то истеҳсоли маҳсулоти тайёр, – ҳамаи марҳилаҳо дар вилоят ба анҷом мерасанд.

Соҳаҳои асосии саноат: электроэнергетика, металлургияи сиёҳу ранга, мошинсозӣ, саноати сабук (пахтатозакунӣ) ва хӯроквориянд (расми 87).

Маҷмӯи металлургия низ ривоч ёфтааст. Бино ба робитаҳои истеҳсоли ва ҷойгиршавии географӣ минтақаҳои саноатии Тошканд – Чирчиқ, Тошканд – Янгийўл, Ангрен – Олмалик ба вучуд омадаанд. Дар минтақаи саноатии Ангрен – Олмалик қисми асосии маҳсулоти саноати металлургияи рангаи мамлакат тайёр карда мешавад. Дар таркиби маъдани мис молибен, тилло ва нукра низ ҳаст. Дар ин ҷо комбинати металлургияи кӯҳии Олмалик фаъолият дорад.

Чирчиқ маркази дуҷуми металлургияи ранга мебошад. Дар шаҳр комбинати маъданҳои душворғудоз ва ба оташ тобовар мавҷуд аст. Чараёни истеҳсолии комбинат ба қонҳои маъдани Ингичка, Қўйтош ва Олмалик вобаста аст. Комбинат беш аз 100 намуди маҳсулотро истеҳсол менамояд. Заводи металлургияи Ўзбекистон, воқеъ дар шаҳри Бекобод, корхонаи азими металлургияи сиёҳ маҳсуб меёбад. Ба ҷойи ашёи хом аз оҳанпораҳо истифода бурда мешавад. Маҷмӯи мошинсозӣ даставвал дар заминаи маҷмӯи агросаноатӣ ба вучуд омадааст. Дар ҳоли ҳозир мошинсозӣ, ба ҷуз хидматрасонӣ ба маҷмӯи агросаноатӣ, мошинҳои мураккаби гуногуннавъро низ истеҳсол менамояд. Асбобу ускунаҳои гуногун, ки дар минтақа истеҳсол карда мешаванд, аз он ҷумлаанд.

Дар вилоят саноати масолеҳи бинокорӣ дар заминаи пурвусъати сохтмон ва ашёи хоми гуногун ривоч ёфт. Дар Бекобод, Ангрен ва Оҳангарон семент, дар Ғазалкент оина (шиша) ва мрамор, дар Оҳангарон шифер истеҳсол карда мешавад. Рушди босуръати саноат, дар навбати худ, сабаби бадшавии вазъи экологӣ мегардад.

Расми 87. Вилояти Тошканд.

Соҳаҳои асосии хоҷагии қишлоқ – пахтакорӣ, ғаллапарварӣ, сабзавоткорӣ, боғдорӣ, чорводорӣ гӯшту шир.

Хоҷагии қишлоқаш серсоҳа буда, бобати рӯндани сабзавоту мева аз вилоятҳои дигар пешсаф аст. Нохияҳои Янгийул, Қибрай, Бўстонлик, Паркент, Оҳангарон, Тошканд ва Зангиато минтақаи томи ба пойтахт

пайвастро ташкил дода, асосан, ба рӯёндани сабзавоту мева ихтисосонида шудаанд. Дар ҳудуди онҳо ҳазорҳо гектар гармхонаҳо мавҷуданд. Дар заминҳои обёришаванда, ба ҷуз пахта, канабу шолӣ низ парвариш карда мешавад. Умуман, хоҷагии деҳоти вилоят бо роҳи интенсивӣ ривоч меёбад. Дар атрофи гирехҳои саноатӣ маҷмӯъҳои чорводрии ғўшту шир, паррандапарварӣ ривоч меёбанд, дар ҳавзҳои сунӣ моҳӣ зиёд карда мешавад. Дар ҳамоҳангӣ бо пахта кирми пилла парвариш меёбад. Дар вилоят соҳаи иҷтимоӣ низ хуб ба роҳ монда шудааст. Дар атрофи Тошканд истироҳатгоҳҳои «Қибрай» ва «Тошкент минерал суви» фаъолият доранд. Дар ҳудудҳои Чорвоқу Чимёни ноҳияи Бўстонлик ва Кумушкони ноҳияи Паркент масканҳои истироҳатӣ доман паҳн кардаанд. Аксарияти марказҳои саноатии вилояти Тошканд бо пойтахт алоқаи бевоситаи узвӣ доранд. Марказҳои саноатӣ дар минтақаҳои алоҳидаи ихтисосашон гуногун фароҳам омадаанд. Инҳо минтақаҳои саноатии Тошканд – Чирчиқ, Тошканд – Янгийўл ва Ангрен – Олмалиқанд. Пойгоҳи минтақаҳои саноатии Тошканд – Чирчиқ ва Тошканд – Янгийўл шаҳри Тошканд буда, ба таркиби он гирехҳои саноатии шаҳрҳои хурду миёнае, мисли Чирчиқ, Янгийул, Ғазалкент, Пскент, Нурафшон, Чиноз, Келес дохил мешаванд. Ҷавҳари минтақаи саноати Ангрен – Олмалиқро гирехҳои саноатии Олмалиқу Ангрен ташкил медиҳанд. Ба он шаҳрҳои, мисли Оҳангарону Янгиообод низ шомиланд. Гирехи саноатии Бекобод аз ин ду минтақаи саноатӣ каме канортар, дар ҷануби вилоят ҷойгир шудааст.

Шаҳрҳо. Дар 30 километри шимолу шарқии Тошканд шаҳри кимиёгарон ва мошинсозон – Чирчиқ ҷойгир шудааст. Заводи маъданҳои душворғудоз ва ба гармӣ тобовари шаҳр корхонаи муҳими маҷмӯъи металлургия мебошад. Дар болотар аз Чирчиқ шаҳри ҷавони ўзалкент воқеъ аст. Он ба шаҳри курортӣ табдил меёбад. Дар 30 километри ҷанубу ғарбии Тошканд гирехи саноатӣ – Янгийўл ҷойгир шудааст. Шаҳр дар ҷойи қадимии деҳаи Қовунҷӣ ташаккул ёфта, ба саноати сабук ва хӯрокворӣ ихтисосонида шудааст. Дар байни корхонаҳои саноатӣ ба назар намоёнтаринашон заводҳои пахтагозақунӣ,

Расми 88. Саҳми вилояти Тошканд дар Ҷумҳурии Ўзбекистон (фоиз, соли 2017)

Расми 89. Лоихаи шаҳри
Нурафшон – нахустин
«Шаҳри боақл»-и
Ўзбекистон.

равған, собун, шир, вино, консерва ва комбинати гўшт мебошад.

Ангрен – гиреҳи саноатии муҳими вилоят мебошад. Ангрен тавассути роҳи оҳан ва автомобилгард бо Тошканд пайвастааст. Шаҳр соли 1940, бо баҳонаи истихроҷи ангишт, ба сифати пункти саноатӣ пайдо шудааст. Ҳоло шаҳри Ангрен чанд корхонаи ба саноати кўҳӣ алоқамандро муттаҳид сохта, ба гиреҳи саноатӣ табдил ёфтааст. Дар саноати шаҳр НБГ мавқеи алоҳида дорад.

Маркази саноатии Оҳангарон ба Олмалик наздик ҷойгир шудааст. Дар Оҳангарон заводи азими семент мавҷуд аст. Вақте маълум гардид, ки он дар болои қабатҳои ангишт қарор дорад, мисли Ангрен шаҳри Оҳангарон низ аз ҷойи пештарааш ба самти водӣ, 15 км дуртар, кўчонда шуд. Ва шаҳри «Оҳангарони калон» бунёд гардид.

Дар ҷануби вилоят шаҳри Бекобод ҷойгир шудааст. Шаҳр дар ҷараёни бунёди заводи металлургӣ ва НБО-и Фарҳод ба вучуд омадааст. Ҳоло дар шаҳр заводҳои семент, пахтатозакунӣ, гўшт, комбинати гўшт ва карери сангу шағал низ мавҷуд аст. Корхонаҳои мазкур ҷараёни истеҳсолии ба ҳам вобаста доранд. Шаҳр дар мавзеи бодҳояш тунд ҷойгир шудааст. Аз ин рӯ, дар шаҳр дарахтони ихтотавии аз бод химоякунанда шинонда шудаанд.

1. Роҳи кўтоҳтарини автомобилгарди байни Тошканду Бекободро аз харита ёбед.
2. Аз расми 87 тарзи ҷойгиршавии боғу тоқзорҳои вилояти Тошкандро муайян намоед, сабаби чунин ҷойгиршавии онҳоро фаҳмонед.
3. Доир ба омилҳои серсоҳа гардидани хоҷагии деҳоти вилоят андеша ронед.
4. Гиреҳи саноатии Янгийўлро бо гиреҳҳои саноатии Ангрену Олмалик муқоиса намуда, фарқҳои асосиашонро нишон диҳед.

Тошканд – пойтахти Ҷумҳурии Ўзбекистон аст, маркази азимтарини сиёсӣю иқтисодӣ ва фарҳангии Осиёи Марказӣ буда, 2,5 миллион нафар аҳоли дорад. Имрӯз Тошканд на танҳо маркази сиёсии мавқеи байналхалқии стратегидошта, балки дар гиреҳи бузурги нақлиёти Осиёи Марказӣ мегаполиси муҳими иқтисодӣ мебошад (расми 90).

Қароргоҳи Президенти Ўзбекистон, Олий Маҷлиси Ҷумҳурии Ўзбекистон, Девони Вазирон, сафоратхонаҳои кишварҳои хориҷӣ,

Расми 90. Нақшаи шаҳри Тошканд.

ваколатхонаҳои СММ ва созмонҳои байналхалқии таркиби он дар Тошканд ҷойгир шудаанд.

Шаҳри Тошканд дар соҳаҳои мухталифи иқтисодиёти мамлакат пешсаф аст. Хусусан, дар маҳсулоти умумие, ки дар ҷумҳурӣ истеҳсол карда мешавад, саҳми пойтахт бештар аст.

Мавқеи саноатии пойтахт, ки аз соҳаҳои пешқадами иқтисодиёт ба шумор меравад, мисли ҳамеша устувор аст. Корхонаҳои саноатӣ натавонанд муқтадиранд, балки технологияи баланд низ доранд. Энергетикаи шаҳр ба шабакаи гидроэлектростансияҳои Чирчиқ – Бўзсув ва НБГ-и Тошканд таъя мекунад. Онҳо ба шабакаи ягонаи энергетикӣ мамлакат васл шудаанд.

Тошканд гиреҳи муҳими нақлиёт аст. Роҳи оҳан ва роҳҳои автомобилгарде, ки Осиёи Миёнаро бо мамлакатҳои дигар мепайванданд, тавассути Тошканд мегузаранд. Ба ҷуз ин, шаҳрро бо минтақаҳои наздишаҳрӣ электропоезд низ мепайвандад. Тошканд тавассути роҳи ҳавоӣ бо беш аз 40 шаҳри дунё пайваста аст. Шаҳр дорои 2 вокзали роҳи оҳан, 3 аэропорт ва метрополитен аст (расми 91). Тавассути метрополитен, ки беш аз 36 км. дарозӣ дорад, соле беш аз 60 млн. мусофир кашонда мешавад.

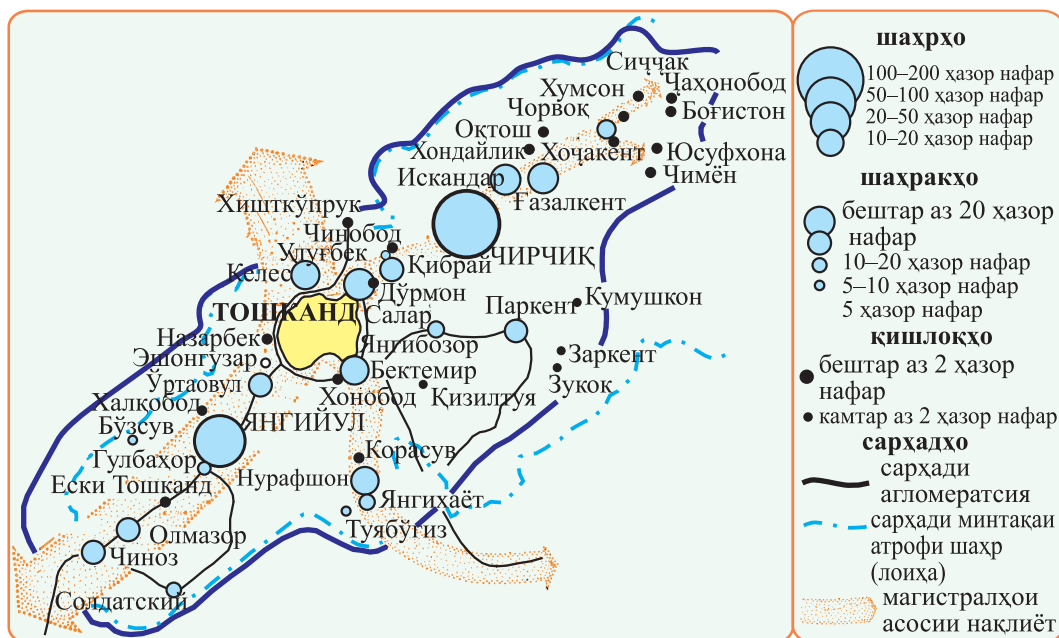
Расми 91. Метрополитени Тошканд.

Тошканд дар саргосари Осиёи Марказӣ бузургтарин маркази илмию фарҳангист. Дар Тошканд Фарҳангистони улуми Ўзбекистон, садҳо пажӯҳишгоҳи илмӣ ва муассисаҳои таълими олий, мактаб, литсейҳои академӣ, коллеҷҳои касбу ҳунари замонавӣ, театру толорҳои консертӣ, сирк, стадионҳои замонавӣ ва ғ. мавҷуданд. Зери таъсири Тошканд дар ноҳияҳои назди Тошканд ҷараёни **урбанизатсия** доман густурда аст.

Урбанизатсия – афзоиши аҳолии шаҳр ва шаҳрҳо, ҷараёни доман паҳн кардани тарзи ҳаёти шаҳр дар мамлакат.

Ҳоло майдони шаҳр беш аз 330 км мураббаъро ташкил медиҳад, он ҳудудҳои берун аз роҳи ҳалқаи автомобилгардро низ дар бар мегирад. Дар заминаи таъсири иқтисодию иҷтимоии пойтахт, дар дарозии ҳудуди он, дар радиуси 60 – 70 км, агломератсияи Тошканд – иборат аз 10 ва даҳҳо шаҳрак, ба вучуд омадааст (расми 92).

Расми 92. Агломератсияи Тошканд.

Агломератсия – чамъ омадани шаҳрҳо дар атрофи шаҳри бузург.

Қаряҳои аҳолинишини мазкур, асосан, дар фосилаи байни Чорвоқу Сирдарё, ба роҳҳо наздик ҷойгир шудаанд. Онҳо баҳри ба низом даровардани тараққиёти Тошканд шароити мусоид фароҳам меоваранд. Дар ҳоли ҳозир дар пойтахти мамлакатамон маҷмӯи наву замонавии «Tashkent City» бунёд мегардад. Ба ҷараёни сохтмон экспертҳои ватанию хориҷӣ ҷалб карда шудаанд. Дар ҷараёни сохтмони «Tashkent City» барои намояндагони бахши тичорат шароити мусоид фароҳам оварда шудааст (расми 93).

Ин ҷо сохтмон аз ҳудуди сабз сар карда то дизайну намои замонавӣ, дар мадди назар аст. Дар маҳалҳо майдончаҳои махсус ва барои ояндагон ҷойҳои дамгирӣ бунёд мегарданд. Дар ин ҷо дар як вақт метавон ҳам дам гирифт, ҳам бо тичорат машғул шуд. Ба ривочи соҳибкорӣ шароити мусоид фароҳам оварда шудааст.

Барои ба зилзила тоб овардани пойдевору биноҳо таҷрибаи шаҳрҳои Сан – Франсиско, Истанбул ва Токио омӯхта мешавад. Маълум, ки Ўзбекистон дар ҳудуди сейсмологӣ ҷойгир шудааст. Аз ин рӯ,

Расми 93. «Tashkent City»

мутахассисон ба беҳатарӣ ва мустаҳкамии биноҳо эътибори алоҳида медиҳанд. Аз ҷумла, меъморон ва дизайнсозон ҳар як кунҷаку бурҷак ва деталро дақиқ аз назар мегузаронанд.

Бунёди конгресс – холл, меҳмонхона ва қароргоҳи зеризаминии автомобилҳо низ пешбинӣ шудааст. Майдони умумии конгресс – холл 33 ҳазор метри кв. мебошад. Бинои мазкур барои вохӯрии роҳбарони давлатҳои хориҷӣ ва меҳмонони баландмартаба хидмат мекунад. «Tashkent City» меҳмонхонаро ҳам «фаромӯш накардааст». Дар маҷмӯи мазкур яке аз меҳмонхонаҳои машҳур сохта хоҳад шуд. Дар ҳоли ҳозир доир ба сохтани меҳмонхонаи «Hilton Hotels & Resorts» дар маҷмӯи мазкур музокира бурда мешавад. Бояд гуфт, ки аввалин меҳмонхонаи «Hilton Hotels & Resorts» соли 1919 дар штати Техаси ИМА сохта шудааст. Ҳоло таҳти бренди мазкур дар 103 мамлакати дунё беш аз 5 ҳазор меҳмонхона фаъолият дорад.

Бояд таъкид намуд, ки сохтмони конгресс – холл ва дигар биноҳо дар «Tashkent City» ба даромадани инвеститсияи хориҷӣ ба мамлакатамон кўмак мерасонад, зеро барои тичорат шароити мусоид фароҳам оварда мешавад.

1. Нақшаи шаҳри Тошкандро аз назар гузаронда, сарҳадҳои мавқеи географии микро, мезо ва макроро муайян намоед.
2. Аҳамияти дарёи Чирчиқ ва каналу наҳрҳоеро, ки аз дохили шаҳри Тошканд мегузаранд, шарҳ диҳед.
3. Ба расми 90 нигоҳ карда муайян намоед, ки дар шаҳри Тошканд кадом ёдгориҳои маданӣ, осорхона, театр ва боғҳои истироҳатӣ мавҷуданд.

Аз ҷадвали 1-уми иловаи китоби дарсӣ шумораи аҳолии минтақа ва майдони онро муайян намоед.

Мавқеи иқтисодӣ ва сарватҳои табиӣ. Минтақаи иқтисодии Мирзочўл аз вилоятҳои Сирдарёву Қиззах таркиб ёфтааст. Минтақа бо минтақаи ривочёфтаи Тошканду Зарафшон ҳамсарҳад аст. Метавон гуфт, ки мавқеи географии минтақа ба се мусоид аст. Мусоидии мавқеи иқтисодию географии минтақаро аз вазъи нақлиётию географии он низ бараъло метавон мушоҳида кард (Аз расми 70 муайян кунед, ки роҳҳои оҳан, автомобилгард ва нақлиёти қубурӣ аз кадом ҳудуд мегузаранд). Минтақаро асосан дарёҳои Сирдарё, Сангзор ва Зомин бо об таъмин менамоянд. Паҳно бо нақлиёт ва иншооти ирригатсионӣ зич фаро гирифта шудааст. Конҳои кашфшудаи волфрам, кўрғошим, руҳ ва тиллои минтақа дорои аҳамияти саноатинд. Масолеҳи сохтмонӣ, шағал, ғач ва оҳак бисёр аст. Аксар вақт ҳавои сарди Арктика аз шимол ба минтақа даромада, сардии ҳаворо зиёд мекунад. Дар ин маврид дарахтони мевадор зарари чиддӣ мебинанд. Боди тунде, ки аз водии Фарғона мевазад, намии заминро гурезонда, зироатҳоро пажмурда месозад, ҳосилнокӣ паст мешавад.

Аҳоли. Аҳолии ин ҷо, асосан, мувофиқи нақша аз дигар ҷойҳо кўчонда оварда шудаанд. Ноҳия аз рӯйи шумораи умумии аҳоли дар байни ноҳияҳои иқтисодию географии мамлакат ҷойи охириро ишғол менамояд. Ҷойгиршавии географии шаҳру деҳоти нави азхудшудаистодаи минтақа дар хурдию калонӣ ва таркиби миллии аҳоли равшан ифода меёбад. Манзилҳои аҳолинишин, асосан, дар канори роҳҳои калон барпо шудаанд. Зиёда аз 45 фоизи аҳоли дар шаҳрҳо истиқомат мекунанд.

Муассисаҳои таълими олии шаҳрҳои Тошканду Самарқанд барои минтақа мутахассис тайёр мекунанд. Аммо, бо назардошти истиқболи ривочёбии минтақа, ба ин ҷо аз минтақаҳои иқтисодию географии Самарқанд, Фарғона ва Тошканд ҷалб кардани мутахассисони баландмалака мувофиқи мақсад аст.

Ҳоҷагӣ ва ташкили ҳудудии он. Азхудкунии Мирзочўл, асосан, ба солҳои 50 – 60-уми асри XX рост меояд. Азхудкунии заминҳои нав, бо усули дар як вақт барпо намудани иншоотҳои обёришаванда, роҳҳо, шабакаҳои интиқоли барқ ва муассисаҳои маданияту маишӣ сурат гирифтааст.

Минтақаи иқтисодию географии Мирзочўл аз чор як қисми ҳосили умумии пахтаи мамлакатро медиҳад. Мавҷмўъи агросаноатӣ дар минтақа хеле ривоч ёфтааст. Дар 45 фоизи майдонҳои умумӣ пахта, қариб ба ҳамин миқдор зироатҳои донӣ кошта мешаванд.

Полезкорӣ хуб ба роҳ монда шудааст. Харбузаҳои Мирзочўл дар берун аз Ўзбекистон низ машҳуранд (расми 94).

Дар чорводорӣ саҳми ғўсфандони қароқўлӣ калон аст. Ғўсфандони қароқўлӣ дар чарогоҳҳои саҳрои шимолу ғарбии минтақа парвариш карда мешаванд. Ривочёбии бештари чорводорӣ ба кишти растаниҳои озуқабоби чорво ва хошок, хусусан, ба васеътар шудани майдонҳои бедаю ҷуворимакка вобаста аст. Ҳоло дар минтақа саноат низ босуръат ривоч меёбад. Саноатҳои электроэнергетика, масолеҳи сохтмонӣ, сабук, хурқворӣ рӯ ба тараққӣ ниҳодаанд. Нерӯи барқи НБГ-и Сирдарё ба берун аз минтақаи иқтисодӣ низ бароварда мешавад.

Расми 94. Харбузаҳои Мирзочўл.

Нақлиёт. Нақлиёти автомобилӣ хеле ривоч ёфтааст. Роҳҳои автомобилгард ба беш аз 12 ҳазор км. тўл кашидаанд, аз ин миқдор қариб 10 ҳазор километраш сангфарш аст.

1. Аҳамияти иқтисодиву хусусиятҳои ба худ хоси шароити табиӣ ва мақеи географии минтақаи иқтисодиро фаҳмонда диҳед.
2. Аз кучо метавон донист, ки минтақаи иқтисодӣ ба наздикӣ аз худ карда шудааст? Мисолҳо оред.
3. Дар доираи минтақа ва робитаи он бо минтақаҳои дигар аз кадом нақлиёт истифода мешавад? Сабабашро фаҳмонед.

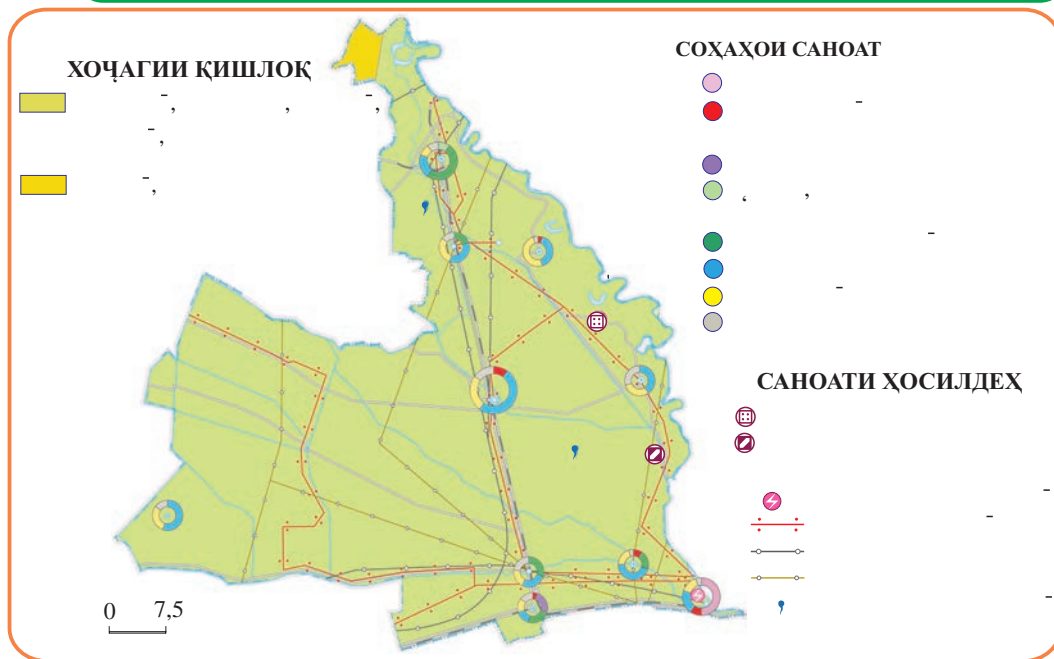
Аз ҷадвали 1-уми қисми илова майдон ва шумораи аҳолии вилоятро муайян намоед.

Вилояти Сирдарё қисми азхудшудаи Мирзочўлро дар бар мегирад. Дар вилоят заминҳои киштбоб зиёданд. Аммо, ба тӯфайли баъзе номусоидии ба табиати он хос, дар деҳқонӣ лозим меояд, ки меҳнату маблағи зиёд сарф гардад. Барои бартараф намудани номусоидиҳои табиат дарахтони ихтавӣ шинондан лозим, бояд захбурҳо канда, обҳои зерзаминиро гурезонд ва заминро обшӯй кард.

Дар вилояти Сирдарё 2,5 фоизи аҳолии мамлакат зиндагӣ мекунад. Аҳоли дар ҳудудҳои обёришаванда ҷойгир шудааст. Ба мақсади азхудкунии заминҳои нав аз вилоятҳои дигар қувваҳои корӣ ҷалб карда шудаанд. Ҳоло вилоят қувваи кори худро дорад.

Соҳаҳои асосии хоҷагии деҳот: пахтакорӣ, ғаллакорӣ, ползкорӣ, чорвои табиноти гўшту шир. **Соҳаҳои асосии саноат:** электроэнергетика, саноати сабук (пахтатозакунӣ), хўрокворӣ, орду ярма (расми 95).

Расми 95. Вилояти Сирдарё.

Расми 94. Саҳми вилояти Сирдарё дар Ҷумҳурии Ўзбекистон (фоиз, с.2017)

Асоси хоҷагии вилоятро хоҷагии деҳот ташкил медиҳад. Вилоят аз ҷиҳати калонии майдонҳои кишт дар ҷумҳурӣ пешқадам аст. Қариб дар нисфи майдонҳо пахта кишт карда мешавад. Дар ноҳияҳои Гулистону Хавос сабзавоту зироати ползӣ кишт карда мешавад. Боғдорию ангурпарварӣ низ ривоч ёфтааст.

Дар вилоят саҳми саноат, баъди кишоварзӣ, дар ҷойи дуюм аст. Ҳоло беш аз 80 корхонаи саноатӣ мавҷуд аст. Асоси саноати вилоятро истеҳсоли электроэнергия ташкил медиҳад. НБГ-и Сирдарёи шаҳри Ширин, заводи равғану экстраксияи шаҳри Янгиер ва заводҳои пахтатозакунии вилоят корхонаҳои азими саноатӣ ба шумор мераванд. Дар вилоят даҳҳо корхонаҳои муштарак фаъолият доранд.

Шаҳрҳо. Вилоят 5-то шаҳр дорад. **Гулистон** маркази маъмурии вилоят мебошад. Шаҳр дар сари роҳи оҳан ва шоҳроҳи автомобилгард ҷойгир шудааст. Беш аз ним аср аст, ки макоми

шаҳрро гирифтааст. Дар шаҳр заводҳои пахтатозакунӣ, равғану экстраксия, нон ва элеватор фаъолият доранд. Дар шаҳр донишгоҳ, якчанд литсейҳои академӣ, коллечҳои касбу ҳунар ва дигар муассисаҳои маданияву маишӣ мавҷуданд.

Янгиер соли 1957 бунёд шудааст. Дар шаҳр заводи истеҳсолкунандаи кубури сафолин ва кубурҳои ба фишори баланд тобовар, ҳамчунин, комбинати ашёи оҳану бетонӣ фаъолият доранд. Комбинат сутунҳои барқӣ, новаҳои бетонӣ ва пояҳои ба он пешбинишударо истеҳсол менамояд. Номусоидии ба худ хоси мавқеи географии шаҳр ба ривочёбии он таъсири манфӣ мерасонад.

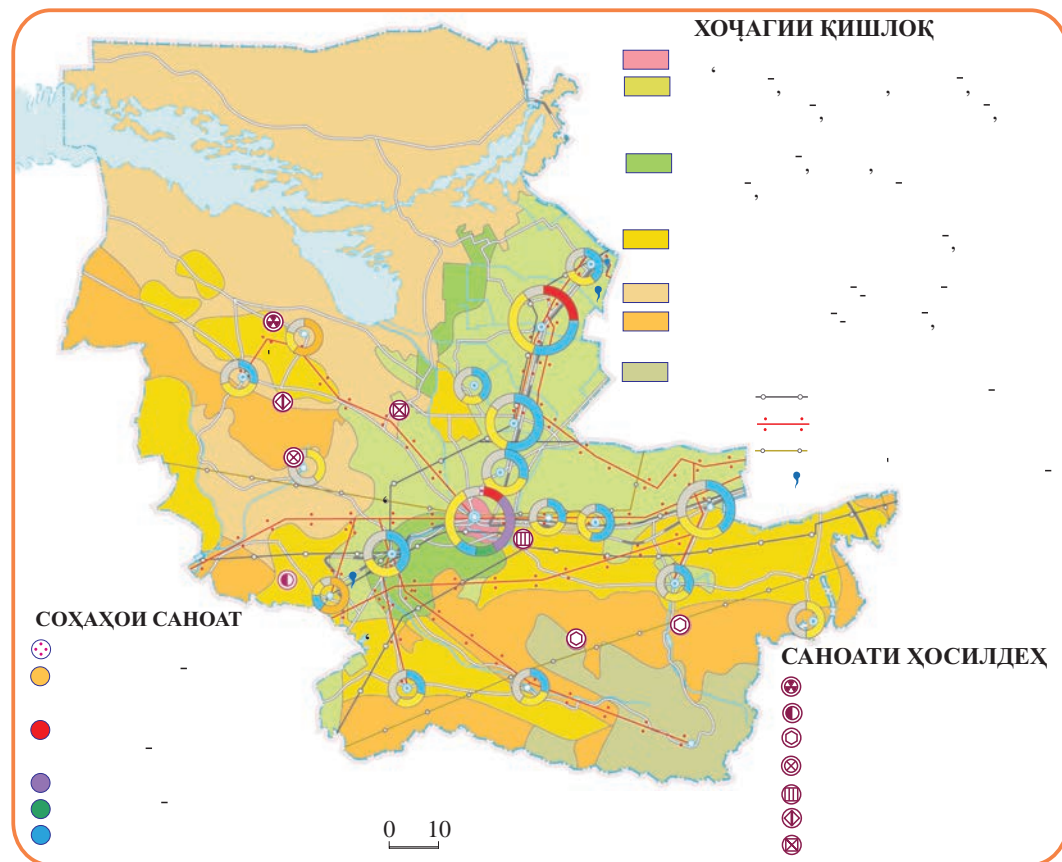
1. Аз харита сарҳадҳои вилояти Сирдарёро нишон диҳед, хусусиятҳои ба худ хоси табиати онро ёдрас намоед.
2. Хусусиятҳои ба худ хоси вилоятро нақл кунед.
3. Кадом омилҳо дар бунёди шаҳрҳои вилоят нақши муҳим доранд?
4. Роҳи кўтоҳтаринеро, ки ноҳияи шуморо ба маркази вилояти Сирдарё мепайвандад, муайян намоед.

Аз ҷадвали 1-уми қисми илова майдони вилоят, шумора ва зичии миёнаи аҳолиро муйян намоед.

Вилояти Қиззах дар ҷанубу ғарбии минтақаи иқтисодии Мирзочўл ҷойгир шудааст. Замини вилоят бо оби дарёи Сангзор ва канали Мирзочўли Ҷанубӣ обёрӣ карда мешавад. Ҳудуди он ба самти шимол нишеб буда, барои обёрии сунъӣ мусоид аст (расми 97).

Аз ҳудуди вилоят сарватҳои гуногуни табиӣ, ки барои хоҷагии серсоҳа асос шуда метавонанд, ёфт шудаанд. Дар пастхамиҳои қаторкӯҳи Туркистон мамнӯъгоҳи ҷангали кӯҳии Зомин ташкил дода шудааст. Дар ин ҷо доир ба олами растани ва ҳайвонҳои кӯҳӣ тадқиқот

Расми 97. Вилояти Қиззах.

Расми 98. Осоишгоҳи (санатория) Зомин.

бурда мешавад. Дар ин ҷойи хушманзара санаторияи «Зомин» низ қад рост кардааст (расми 98).

Дар вилояти Қиззах Боғи миллии табиӣи Зомин низ ташкил дода шудааст. Боғи милли маъвои истироҳат буда, дар ин боғ таъсири саноат ба муҳити табиӣ низ тадқиқ карда мешавад. Дар ҳудуди Ғаллаорол оби шифобахш, дар кӯли Балиқчӣ бошад, сиёҳгили давоӣ бисёр аст. Аз кони Учқулоч маъдани полиметалл, кони Марҷонбулок тилло ва конҳои Оқтошу Қаротошу Узун мармар канда мешавад.

Аҳоли. Дар вилояти Қиззах 4 фоизи аҳолии мамлакат зиндагӣ мекунад. Қариб нисфи аҳоли дар шаҳрҳо сукунат доранд. Беш аз 81 фоизи аҳолиро ўзбекон ташкил медиҳанд.

Соҳаҳои асосии саноат: металлургияи ранга, мошинсозӣ, кимиё, масолеҳи бинокорӣ, саноати сабук, хӯрокворӣ. **Соҳаҳои асосии хоҷагии деҳот:** пахтакорӣ, ғаллакорӣ, сабзавоткорӣ, боғдорӣ, чорводорӣи гўшту шир.

Вилоят дорои маҷмӯи сўзишворию энергетикӣи худ аст. Ба он гази табиӣ аз вилояти Бухоро, нерӯи барқ аз вилояти Сирдарё интиқол дода мешавад. Саноати маъдани кўҳӣ дар Қўйтош ривоч ёфтааст. Дар кўҳҳои Нуратои Шимолӣ волфраму молибден мавриди истифодаанд. Канданиҳои мазкур ашёи хоми асосии маъданҳои душворғудоз ва ба оташ тобовари комбинати Чирчиқ ба шумор мераванд. Дар Қиззах заводи аккумулятор, фабрикаи трикотаҷӣ, заводҳои полиэтиленистехсолкунӣ

ва масолеҳи бинокорӣ фаъолият доранд. Бо фирмаҳои хориҷӣ қариб 20 корхонаи муштарак ташкил дода шудааст. Қисми асосии маҳсулоти саноатӣ дар корхонаҳои саноати сабук истеҳсол карда мешаванд. **Ҳочагии деҳот.** Вилоят дорои 1,2 млн. гектар замини кишт аст. Сеяки қисми он барои деҳқонӣ истифода бурда мешавад. Дар вилоят, дар баробари пахта, саҳми ғаллакорӣ низ назаррас аст (расми 99). Калонтарин майдонҳои ғаллаи мамлакатамон дар вилояти Қиззаханд. Дар вилоят то истиқлолият 210 ҳазор тонна пахта, 80 ҳазор тонна ғалла рӯёнда шуда бошад, ҳоло ин нишондиҳанда чанд баробар зиёд аст. Дар вилоят чорводорӣ саҳроӣ, дар ноҳияҳои ғаллакорӣ он паррандапарварӣ ривож ёфтааст. Дар ҳоҷагии маҳсуси Қиззах аспӣ зоти қорабайир (сиёҳчурда) парвариш карда мешавад. Қиззах бо роҳҳои оҳану автомобилгард хуб таъмин карда шудааст. Бо назардошти хусусиятҳои истеҳсолот ба сохтмони роҳҳои автомобилгард эътибори алоҳида дода мешавад.

Расми 99. Саҳми вилояти Қиззах дар Ҷумҳурии Ўзбекистон (ба ҳисоби фоиз, соли 2017).

Шаҳрҳо. Шаҳри Қиззах маркази маъмурии вилоят мебошад. Он дар баландии 450 м. аз сатҳи баҳр, дар соҳили дарёи Сангзор қад рост кардааст. Роҳи оҳани Тошканд – Самарқанд ва шоҳроҳи автомобилгарди Катта Ўзбек аз наздикии шаҳр мегузарад. Дар ибтидои асри ХХ дар Қиззах осӣёб, корхонаҳои ҷувозкашӣ, оҳангарӣ ва кулолӣ будаанд. Ҳоло дар шаҳри Дар Қиззах корхонаҳои хӯрокворӣ, саноати сабук, мошинсозӣ ва кимиё мавҷуданд. Қиззах шаҳри ободу сабу хуррам аст. Донишкадаи давлатии омӯзгорӣ Қиззах, Донишкадаи политехникии Қиззах, якчанд литсей академӣ, коллеҷҳои касбу хунар ва мактабҳои фаъолият доранд.

1. Дар байни мавқеи географӣ ва шароити табиӣ Қиззах чӣ алқамандӣ ба назар мерасад?
2. Хусусиятҳои ба худ хоси ҳоҷагии вилоятро фаҳмонед, сабабҳои шарҳ диҳед.
3. Агар ба Қиззах рафтани бошад, бояд аз кадом манзилҳои аҳолинишин гузаред?
4. Ба манзили шумо аз кадом дарё ё канал об меояд?

Мавқеи географӣ ва сарватҳои табиӣ. Минтақаи иқтисодии Фарғона аз нигоҳи маъмурӣ аз вилоятҳои Андиҷон, Намангон ва Фарғона ташкил ёфтааст. Минтақаи иқтисодии мазкур ҳарчанд беш аз 4 ҷои худуди ҷумҳуриро ташкил медиҳад, дар он сеяки аҳолии Ўзбекистон истиқомат мекунад. Ҳудуди минтақаро аз чор тараф қўхҳо ихота намудаанд. Манбаи канданиҳои ғоиданок асосан дар қўхҳои он аст. Дар байни қўхҳо ҷойҳои хушманзаре, мисли Шохимардон, Нанай, Ғовасой ва Косонсой ҳастанд. Дар ин ҷойҳо хонаҳои дамгирӣ, санатория ва дигар мавзееҳои истироҳатӣ сохта шудаанд. Аз пасттарин ҷойи минтақаи иқтисодӣ

дарёи Сирдарё ҷорӣ мешавад. Ҳазорҳо сол аст, ки аҳоли бо деҳқонии обёришаванда машғул аст, яъне маданияти деҳқонии ташаккулёфта дорад. Дар худуди он нафт, газ, кибрит, қалъагӣ, тилло, гили ба оташ тобовар, масолеҳи гуногуни бинокорӣ, обҳои давоӣ ёфт шудаанд. Ба қор даровардани қонҳо қулай аст. Дар аҳде, ки Роҳи бузурги абрешим аз ин ҳудуд мегузашт, кишоварзӣ, тиҷорат ва ҳунармандӣ хеле ривож ёфта будааст. Дар охири асри XIX роҳи оҳан сохта шуд. Дар солҳои истиқлолият роҳи оҳани «Ангрен – Поп», ки минтақаро бо дигар ҳудудҳои мамлакат мепайвандад, сохта ба истифода дода шуд. Ин ҳама ба беҳ гардидани мавқеи географии иқтисодии он мусоидат намуд.

Аҳоли. Минтақа аз нигоҳи шумора, зичии аҳоли, саҳми қувваи қорӣ дар байни минтақаҳои иқтисодии мамлакат дар ҷойи якум қарор дорад. Ин афзоиш афзоиши табиист. Ба сабаби афзоиши босуръати аҳоли ва маҳдуд гардидани азхудкунии майдонҳои нав қувваи қорӣ зиёдатӣ бисёр мешавад. Дар минтақа шаҳрҳои бузург, шаҳрак ва деҳаҳо зиёданд. Дар таркиби қувваи қорӣ саҳми кадрҳои малаканок, нисбат ба дигар минтақаҳо, бештар аст. Аҳоли дар Фарғонаи Марказӣ нисбатан тунуктар аст. Дар минтақа дараҷаи урбанизатсия баланд аст, 58 ҷои аҳоли дар шаҳрҳо зиндагӣ мекунад.

Ҳоҷатӣ ва ташкилҳои худудии он. Маҷмӯи истеҳсоли худудии Фарғона хеле такмил ёфтааст. Он дар ибтидои асри гузашта ҳам бо ҳамин ҷиҳати худ аз дигар минтақаҳо фарқ мекард.

Ҳоҷатии деҳоти он аз дигар минтақаҳо бо интенсивнокии баланди худ фарқ мекунад. Минтақа қариб 25 ҷои пахтаи мамлакатро медиҳад. Дараву пастхамиҳои қўхӣ имкони аз техника истифодабариро маҳдуд мегардонад.

Барои ҳамин ҳам дар ин заминҳо дарахтони мевадор мешиноманд (расми 100).

Дар атрофи шаҳрҳо боғҳои мева, ангурзор, сабзавот, картошка, полезиҳо доман паҳн кардаанд. Чорводорӣ, асосан, ба расонда додани ширу гӯшт ихтисосонида шудааст. Минтақа яке аз пойгоҳҳои мамлакат аст, қариб 45 фоизи пиллаи Ўзбекистонро медиҳад.

Расми 100. Боғҳои вилояти Андичон.

Саноат. Тўли солҳои истиқлолият дар пойгоҳи канданиҳои фойданок, ашёи хоми кишоварзӣ соҳаҳои наву гуногуни саноатӣ ба вучуд омаданд. Саҳми сарватҳои худии маҷмӯи сўзишворию энергетикаи минтақа калон нест. Газ аз дигар минтақаҳои иқтисодӣ оварда мешавад. Ҳарчанд МБГ-и Қувасой, МБГ-и Фарғонаю Андичону Намангон ва НБО-и Намангонсой куллан барои минтақа қор мекунанд, аммо эҳтиёҷи минтақаро ба нерӯи барқ қонеъ карда наметавонанд. Барои ҳалли масъалаи мазкур сохтмони ИБГ-и Тўрақўрғони иқтидораш 900 мегаватт ба нақша гирифта шудааст. Бо ба истифода супурдани иншооти мазкур эҳтиёҷи минтақои иқтисодӣ ба нерӯи барқ пурра қонеъ гардонда мешавад. Ин ба рушди истиқболноки минтақа мусоидат хоҳад кард.

Асака, Қўқанд, Намангон ва Фарғона марказҳои азими мошинсозиянд. Дар МҲИ (маҷмӯи ҳудудии истехсоли)–и Фарғона саноати масолеҳи бинокорӣ низ ривоч ёфтааст. Заводи сементи Қувасой, дар шаҳрҳои Андичон, Фарғона, Қўқанд ва Қувасой комбинатҳои хонасозӣ, заводи конструкцияҳои оҳану бетонӣ фаъолият доранд.

Саноатҳои сабуку ҳўроқворӣ соҳаҳои асосии ихтисосианд. Минтақа аз рўйи истехсоли пойафзорҳои чармин ва равғани растанӣ нисбат ба дигар минтақаҳои иқтисодии мамлакат пешсаф аст.

Нақлиёт. Минтақа бо нақлиёти роҳи оҳан, автомобил ва нақлиёти ҳавоӣ ба дараҷаи кофӣ таъмин аст. Роҳи оҳан дар саросари водӣ шакли ҳалқаро ба вучуд овардааст. Дараҷаи бо роҳи оҳан таъминшавии минтақа аз нишондиҳандаи миёнаи мамлакат ду баробар зиёд аст. Минтақа бо дигар минтақаҳои иқтисодӣ ба воситаи роҳи оҳан ва автомобилгард аз «Дарвозаи Хучанд»-и ҳудуди Тоҷикистон убур карда, ба роҳи оҳани Ангрэн – Попе, ки аз ағбаи Қамчиқ мегузарад ва роҳи атомобилгарди Тошканд – Ангрэн – Қўқанд пайваст шудааст. Дар доираи минтақа, хусусан, нақлиёти автомобилӣ нақши муҳим дорад.

Фаъолияти берунии иқтисодӣ. Минтақа ба ҳоричи кишвар наху равғани

пахта, меваи хушк, консерва, газворҳои абрешимин, мошин, нурии менералӣ, семент, шифер, зарфҳои чиниву сафолин ва дигар маҳсулот мебарорад. Ба минтақа аз берун ангишт, ғалла, чӯбу тахта, нуриҳои минералӣ, маҳсулоти бофандагӣ, мошин, асбобу ускуна ва молҳои маданӣ оварда мешавад. Маҷмӯҳои худудию истехсолӣ, соҳаҳои хочагӣ ва имкониятҳои табию иқтисодии вилоятҳои маъмурии минтақаи иқтисодию географӣ аз якдигар фарқ мекунад.

1. Хусусиятҳои мавқеи географӣ ва шароити табиӣ минтақаи иқтисодию географӣ дар хочагидорӣ он чӣ аҳамият дорад?
2. Сабабҳои бавҷудӣ ва ҷойгиршавӣ шаҳру деҳаҳо кадомҳоянд? Дар ин хусус фикр кунед.
3. Робитаҳои дохиливу хориҷӣ тавассути кадом нақлиёт сурат мегиранд? Чаро ин тавр? Сабабҳо фаҳмонед.

Дарси 46-ум

ВИЛОЯТИ АНДИЧОН

Аз ҷадвали 1-уми қисми илова майдон ва шумораи аҳолиро муайян намоед.

Вилояти Андиҷон дар самти шарқии мамлакат ҷойгир шудааст. Қисми ғарбии он аз ҳамвориҳо, шарқаш аз талу теппаҳо иборат буда, ба қаторкӯҳҳо мепайвандад.

Соҳаи асосии кишоварзӣ: пахтакорӣ, ғаллапарварӣ, сабзавот, боғдорӣ, ангурпарварӣ, чорводорӣ гӯшту шир, кирмакпарварӣ.
Соҳаҳои асосии саноат: мошинсозӣ, автомобилсозӣ, электрэнергетика, саноати сабуку хӯроқворӣ.

Ҳочагии деҳоти ривочёфта дорад (расми 101). Замини азхуднашудааш қариб ки намондааст. Ҳосили умумии пахта фақат аз ҳисоби баланд бардоштани ҳосилнокӣ меафзояд. Сабзавот, картошка ва зироати полезӣ, асосан, дар атрофи шаҳрҳо рӯёнда мешавад. Дар кишоварзӣ саҳми боғдорӣ калон аст. Майдонҳои боғу тоқзор аз ҳисоби талу теппаҳо васеъ карда мешаванд. Ҳочагиҳои ба боғдорӣ ихтисосонидашуда дорад.

Дар чорводорӣ саҳми бузу гӯсфандон назаррас аст. Чорвои калони шохдор, асосан, барои гӯшту шир парвариш карда мешавад. Кирмакпарварӣ дар ҳочагии вилоят аҳамияти муҳим дорад.

Дар вилоят саноат ҳам хеле ривоч ёфта, дар таркиби он беш аз 160 корхона мавҷуд аст. Заводи автомобилсозии Асака, заводи нармкурсҳои автомобилестехсолкунӣ, заводи мошинсозии ирригатсионӣ ва иттиҳодияи

сахҳомии трикотажи «Семург» аз корхонаҳои бузурги вилоятанд. Корхонаҳо, асосан, дар гиреҳи саноати Андиҷон ҷойгир шудаанд. Вилоят нерӯи барқро аз шабакаи ягонаи энергетикӣ минтақавӣ иқтисодӣ мегирад. Дар обанбори Кампирработ НБО-и иқтидораш 100 ҳазор киловатт сохта шудааст. Андиҷон дар мамлакат аз марказҳои, ки онҳо нахустин бор нафт ба даст омадааст. Нафт ба воситаи қубур ба заводҳои азнаворкарди нафти вилояти Фарғона фирстонда мешавад. Дар Хўчаобод анбори гази зерзаминӣ бузургтарини мамлакат сохта шуд. Гази он ба шаҳрҳои Андиҷону Асака низ интиқол мебардад (расми 102).

Шаҳрҳо. Андиҷон дар маркази деҳқонии обёришаванда ҷойгир шудааст. Конҳои масолеҳи бинокорӣ, нафт ва газ воқеъ дар паҳлӯи шаҳранд. Дар шаҳр қариб 40 корхонаи саноати вазнин, сабук ва хўрокворӣ кор мекунанд. Дар байни

Расми 101. Саҳми вилояти Андиҷон дар Ҷумҳурии Ўзбекистон. (фоиз, соли 2017).

Расми 102. Вилояти Андиҷон.

Расми 103. Маҳсулоти заводи автомобилсозии Асака.

онҳо заводи пахта, бофандагӣ ва фабрикаҳои трикотаҷӣ аз корхонаҳои бузурги мамлакатанд. Пиллакорони вилоят корхонаҳои шоҳибофиро бо пилла таъмин карда меистанд. Дар шаҳр Донишгоҳи давлатии Андичон, донишкадаҳои тиббӣ, кишоварзӣ ва мошинсозӣ фаъолият доранд. Театр, китобхона, клуб, майдончаҳои варзишӣ ва боғҳои истироҳативу ботаникии шаҳр бисёранд. Андичон дар аҳди Бобуриён низ аз шаҳрҳои хочагидорӣ ва маданияташ нисбатан ривочёфтае будааст. Бобур дар «Бобурнома»-и худ дар ин хусус навиштааст.

Асака маркази автомобилсозии мамлакат аст. Дар ин ҷо истеҳсоли автомобилҳои тамғаи «*Lacetti*», «*Chevrolet*», «*Epica*», «*Chevrolet Captiva*», «*Malibu*» ва «*Cobolt*» низ ба роҳ монда шудааст. Шаҳри Асака дар доманакӯҳе, ки дарёи Шаҳрихонсой он ҷо ҷорист, воқеъ аст. Дар шаҳр, ба ҷуз заводи автомобилсозӣ, заводҳои пахтаву рағван, корхонаҳои дигари саноати сабуку хӯрокворӣ, заводҳои шишаву оксиген ва корхонаҳои истеҳсоли масолеҳи бинокорӣ мавҷуданд. Шаҳр дар сари роҳҳои, ки ба самтҳои Андичон, Фарғона ва Марғелон мебаранд, ҷойгир шудааст.

1. Шарҳ диҳед, ки мавқеи географӣ ва шароити табиӣ вилоят барои иқтисодиёт кадом имкониятҳоро фароҳам овардаанд.
2. Дар соҳаи хочагии деҳоти вилоят чӣ дигаргуниҳо рӯй дод?
3. Чӣ бояд кард, то хочагии вилоят бештар ривоч ёбад?

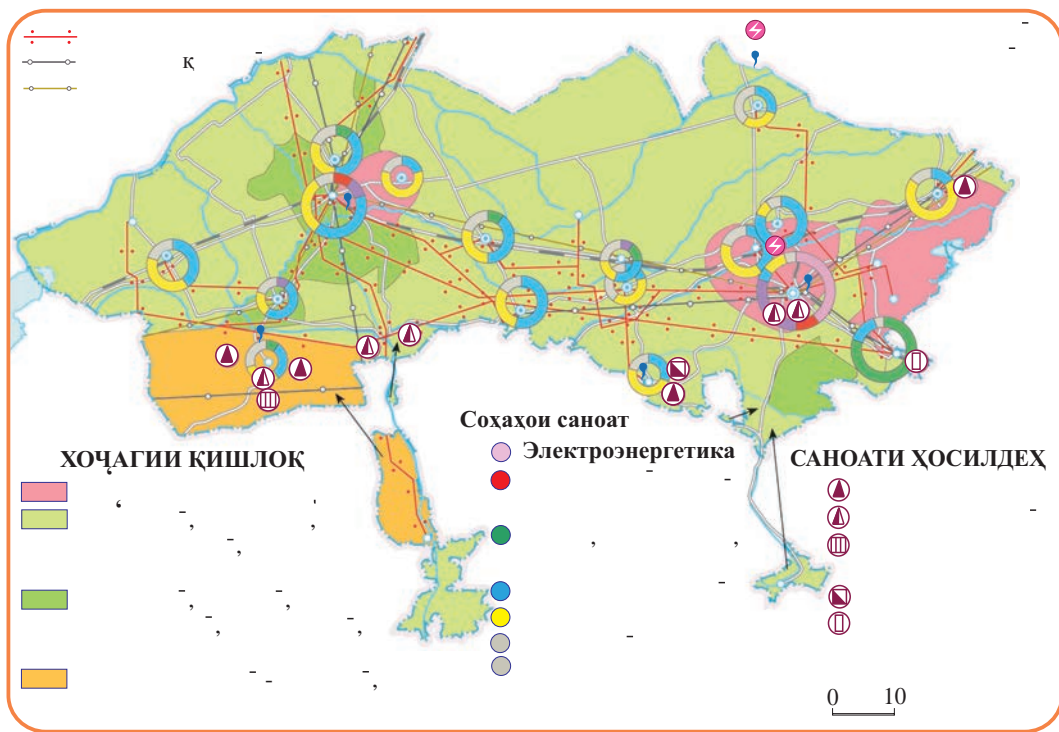
Дарси 47-ум

ВИЛОЯТИ ФАРҶОНА

Аз ҷадвали 1-уми қисми илова майдони вилоят ва зичии миёнаи аҳолиро муайян кунед.

Вилоят як қисми ҳамвори водӣ, минтақаҳои наздикӯҳии қаторкӯҳҳои Олойу Туркистонро дар бар мегирад. Дарёҳои Исфайрам, Шоҳимардон, Сӯх ва Исфара барои деҳқонӣ аҳамияти калон доранд (онҳоро аз атласи таълимӣ пайдо кунед). Вилоят аз рӯйи маҳсулоти умумии саноатӣ дар миқёси мамлакат баъди вилояти Тошканд меистад.

Расми 104. Вилояти Фарғона.

Соҳаҳои асосии кишоварзӣ: ғаллакорӣ, пахтакорӣ, боғдорӣ, ангурпарварӣ, чорводорӣ гўшту шир, кирмакпарварӣ, паррандапарварӣ. **Соҳаҳои асосии саноат:** электрэнергетика, кимиё, азнаворкарди нафт, масолеҳи бинокорӣ, саноати сабук ва хўрокворӣ (расми 104).

Ҳоҷагии деҳоти вилояти Фарғона ба пахтакорӣ, ғаллапарварӣ ва кирмакпарварӣ ихтисосонида шудааст (расми 105). Дар заминҳои баҳорикор гандуму ҷав, дар заминҳои заҳкаш шолӣ рӯнда мешавад. Бо усули киштгардон дар ҳамаи ноҳияҳо пахта, ҷуворимаққа, ҷуворӣ сафед ва беда кишт карда мешавад. Вилоят барои боғдорию ангурпарварӣ шароити мусоид дорад, бо ануру анҷираш машҳур аст. Чорвоиш, асосан, аз бузу гўсфанд иборат. Чарогоҳҳои вилояти Фарғона нисбат ба чарогоҳҳои вилояти Андиҷон зиёд аст. Вилоят қариб 20 фоизи пиллаи мамлакатро медиҳад.

Расми 105. Саҳми вилояти Фарғона дар Ҷумҳурии Ўзбекистон (фоиз, 2017).

Саноати вилоят серсоҳа буда, саҳми саноати вазнин дар он назаррас аст. Саноати азнавкоркарди нафт, кимиё ва энергетика натанҳо дар минтақаи иқтисодӣ, балки дар ҷумҳурӣ низ ҷойгоҳи худро дорад. Дуто заводи азнавкоркарди нафт дорад, якеаш дар Фарғона, дуюмаш дар Олтиариқ. Соҳаҳои мошинсозӣ, металлгудозӣ ва истеҳсоли масолеҳи бинокорӣ низ аҳамияти муҳим доранд. Саноати сабуку хӯрокворӣ дар заминаи соҳаҳои кишоварзӣ ба вуҷуд омадаанд. Корхонаҳои саноатӣ дар минтақаи саноатии Фарғона – Марғелон ва гирехҳои саноатии Қўқанду Қувасой муттаҳид шудаанд.

Нақлиёт. Вилоят бо роҳҳои оҳану автомобилгард хуб таъмин шудааст. Аз вилоят ба берун наху рағғани пахта, риштаву газвор, молҳои трикотаҷӣ, меваи хушк, шарбати мева, нуриҳои минералӣ ва семент бароварда мешавад. Аз берун ҷўбу тахта, таҷҳизоти

гуногун, трактор, мошинҳои барои пахтакорӣ зарур, ғалла, орд, қанд, ашёи мавриди истеъмол ворид мешавад.

Вилоят дорои 9 шаҳр аст. Фарғона маркази муҳими саноатӣ, нақлиётӣ ва фарҳангист. Таъминоти шаҳр бо об хуб аст, тобигонаш каме салқин мебошад. Дар шаҳр дуто Маркази гармидиҳии барқӣ (МГБ) фаъолият доранд. Шабаки энергетикӣ муттаҳидшудаи минтақаи иқтисодӣ дар асоси МГБ ташаккул ёфтааст. Дар шаҳр Донишгоҳи давлатии Фарғона, донишкадаи политехникӣ, институти илмию тадқиқотии пиллакорӣ, филиалҳои Донишгоҳи ахбору технологияҳои Тошканд, Академияи тиббии Тошканд ва Донишкадаи давлатии санъат ва маданияти Ўзбекистон фаъолият доранд. Боғҳои маданияту истироҳат, фаввораҳо, хиёбонҳо ва мавзёҳои хушбоду ҳаво ба ҳусну таровати шаҳр афзудаанд. Мунаҷҷим, математик ва географи бузург Аҳмад ал- Фарғонӣ дар ин ҷо таваллуд шудааст.

Марғелон чун маркази истеҳсолии шохӣ (атлас) аз қадим ном баровардааст. Дар шаҳр заводи пахта, пўсту чарм, корхонаҳои абрешимбарорӣ бунёд гардидаанд. Маҳорати бофандагии марғелонӣ

такмил ёфта, васеъ доман паҳн кардааст. Комбинати шоҳибофии Марғелон аз корхонаҳои бузургтарини мамлакат аст. Комбинат дар айни замон маркази таълимии ба назар намоеън низ мебошад. Дар он институти илмию тадқиқоти пиллакорӣ низ фаъолият дорад. Фақеҳи машҳур Бурҳониддини Марғинонӣ дар ин ҷо таваллуд шудааст.

Шаҳрҳо. Қўқанд дар ғарби вилояти Фарғона дар сари роҳи нақлиёт ҷойгир шудааст. Аз он ҷо то Тошканду Намангону Фарғона роҳҳои оҳану автомобилгард кашида шудаанд. Тўли солҳои истиқлолият саноати Қўқанд ба гиреҳи муҳими саноатӣ табдил ёфт. Заводҳои суперфосфат, электромошинсозӣ ва мошинсозии бофандагӣ аз корхонаҳои азимтарини ҷумҳурианд. Шаҳр солҳои тўлонӣ пойтахти хонигарии Қўқанд будааст.

Қувасой соли 1954 дар ҷойи шаҳраки коргарон бунёд шудааст. Шаҳр дар заминаи сарватҳои табиӣ оҳак, мергел, гач (гипс) ва гилмоя ба маркази саноати масолеҳи бинокорӣ табдил ёфт. Ҳоло дар шаҳр комбинати аз заводҳои семент, шифер, оҳак ва хишт таркибёфта фаъолият дорад. Саҳми комбинати мазкур дар истеҳсоли сементи ҷумҳурӣ назаррас аст. Дар заводи зарфҳои чинӣ Қувасой истеҳсоли коса, пиёла, ҷойник, лаган ва дигар зарфҳо ба роҳ монда шудааст.

Пиштон маркази кулолгарист. Дар ин ҷо артелҳои кулолӣ як шуда, комбинатро ташкил додаанд. Ҳоло дар комбинат беш аз 20 намуди ашё истеҳсол карда мешавад.

1. Дар харита сарҳадҳои вилояти Фарғонаро нишон дода, хусусиятҳои ба худ хоси мавқеи географӣ ва шароити табиӣ онро фаҳмонда диҳед.
2. Дар хоҷагии вилоят ҳоло кадом соҳа бештар ривож меёбад?
3. Маркази саноатии Қувасойро бо гиреҳи саноатии Қўқанд муқоиса намуда, фаҳмонед, ки тафовутҳои асосиашон дар чист?

Дарси 48-ум

ВИЛОЯТИ НАМАНГОН

Аз ҷадвали 1-уми қисми илова майдони вилоят, шумора ва зичии миёнаи аҳолиро муайян кунед.

Вилояти Намангон дар қисми шимолии минтақаи иқтисодӣ мавқеи гирифтааст. Дар қисми шарқии бо қаторкўҳҳо ихтоташудаи вилоят иқлим нисбатан мўътадил буда, бориш бештар аст. Дар қисми ғарбии вилоят борон кам меборад ва дарёҳо низ каманд.

Аҳоли. Бино ба суръати афзоиши табиӣ аҳолии вилоят дар ҷойи яқум меистад. Аз ин рӯ, шумораи мардуми коршоям меафзояд.

Соҳаҳои асосии хоҷагии деҳот: ғаллапарварӣ, пахтакорӣ, сабзавоткорӣ, боғдорию ангурпарварӣ, чорводорӣ гўшту шир, кирмакпарварӣ. **Соҳаҳои асосии саноат:** электроэнергетика, мошинсозӣ, масолеҳи бинокорӣ, саноати сабук ва хўрокворӣ.

Хоҷагӣ. Дар вилояти Намангон низ деҳқонии обёришаванда бартарӣ дорад. Дар вилоят бисёр иншоотҳои обёрикунанда, мисли каналҳои Фарғонаи Шимоли ба номи Охунбобоев, Чуст, Чортоқсой ва ҳоказо сохта шудаанд. Рушди ирригатсия имкон дод, ки заминҳои обёришаванда фарохтар гарданд ва ҳолати мелиоративии замин беҳ шавад.

Дар қисми асосии майдонҳо пахта ва ғалла кишт карда мешавад (расми 106). Дар чарогоҳҳои ноҳияи Попу Чуст бузу гўсфанд парвариш карда мешавад. Чорвои калони шохдор дар ҳамаи ноҳияҳо парвариш меёбад. Ба сабаби кам будани чарогоҳҳо, аксарияти хоҷагиҳо чорвояшонро ба чарогоҳҳои кўҳӣ мебаранд. Кирмакпарварию пахтакорӣ баробар ривоч меёбанд.

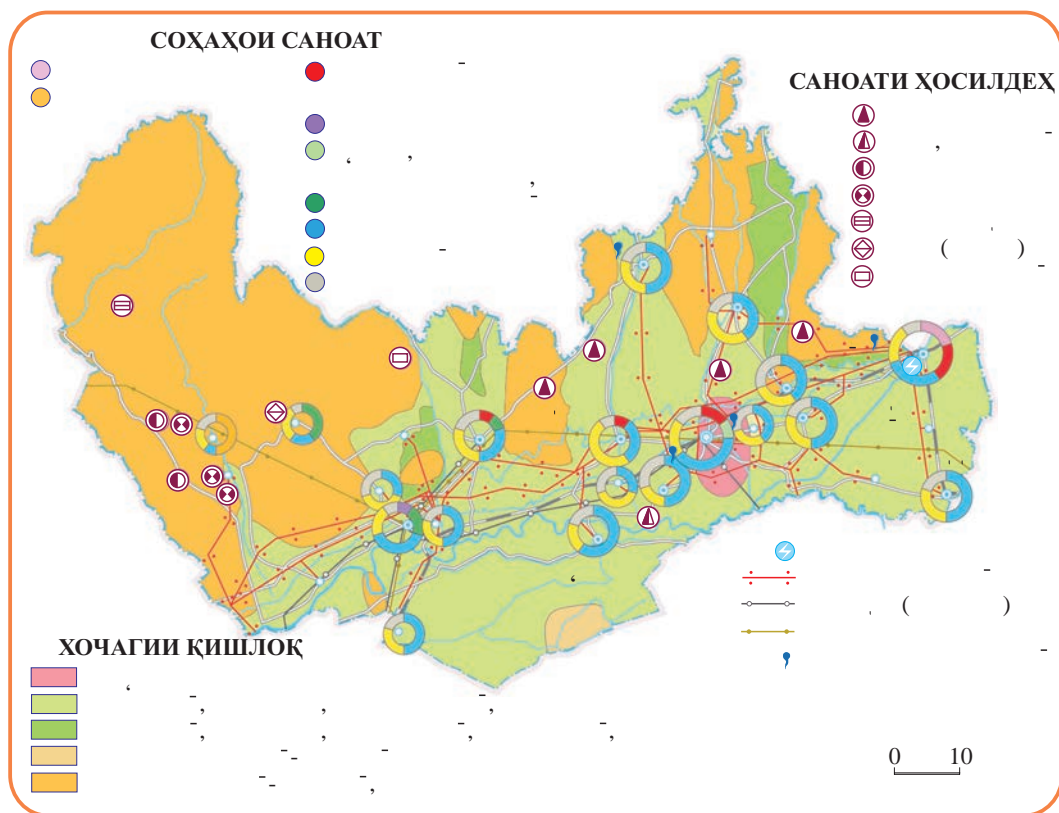
Саноат, асосан, аз корхонаҳои сабуку хўрокворӣ ва мошинсозӣ иборат аст. Қисми асосии корхонаҳои саноатӣ дар гиреҳи саноатии Намангон ҷойгир шудаанд (расми 107). Нақлиёти роҳи оҳану автомобил хуб ривоч ёфтааст. Соли 2018, ба мақсади суръат бахшидан ба рушди иҷтимоию иқтисодии вилоят, дар ҳудуди ноҳияи Чуст минтақаи озоди иқтисодӣ ташкил дода шуд.

Расми 100. Саҳми вилояти Намангон дар Ҷумҳурии Ўзбекистон (фоиз, соли 2017)

Шаҳрҳо. Намангон маркази маъмурӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии вилоят мебошад. Шаҳр дар соҳили Намангонсой ҷойгир шудааст. Он қисми зиёди маҳсулоти саноати вилоятро медиҳад. Дар шаҳр фабрикаи шоҳибобӣ, комбинати газворҳои камзўлбоб, заводи электротехника, заводи наҳи сунъӣ, ду заводи пахтадозакунӣ, заводҳои равшану экстақсия ва консервабарорӣ, нерӯгоҳҳои барқӣ, фабрикаи газворҳои дурушт барои бофтани қанору халта ва дигар корхонаҳои фаъолият доранд. Барилова, комбинати хонасозӣ, заводи конструкцияҳои оҳану бетонӣ ва заводи хишт кор мекунанд.

Дар шаҳр якчанд муассисаҳои таълими олий

Расми 107. Вилояти Намангон.

ҳаст. Ба қавли халқ, Намангон «шаҳри гулҳо» мебошад. Боғи маданият ва истироҳати ба номи Машраби маркази шаҳр яке аз боғҳои зеботарини мамлакатамон аст. Бошандагонро кўчаҳои ҳамвору фароҳе, ки аз маркази шаҳр ба канораҳои он тўл кашидаанд, ба микрорайонҳо мебаранд.

Чуст маркази ноҳия аст. Дар сари роҳи автомобилгарди аз Намангон то Тошканду Қўқанд тўл кашида чойгир шудааст. Дар шаҳр фабрикаи дўзандагӣ, корхонаҳои хунармандӣ, муассисаҳои маданияту маишӣ мавҷуданд. Чуст бо кордосиаш машҳур аст. Дар Поп заводҳои резинаи техникӣ ва пойафзор кор мекунанд. Оянда дар завод азнаворкарди шинаҳои резинӣ ба роҳ монда хоҳад шуд.

1. Хусусиятҳои ба худ хоси мавқеи иқтисодии вилоят дар чист?
2. Аз харита-тарҳи иқтисодии вилояти Намангон истифода бурда Чустро бо Поп муқоиса намоед ва тафовутҳои онро нишон диҳед.
3. Бо истифода аз харитаи бемаҷн супоришҳои ба вилояти Намангон дахлдорро иҷро кунед.

Мавқеи иқтисодию географӣ ва сарватҳои табиӣ. Минтақаи иқтисодии мазкур ҳудуди Самарқанду Бухоро ва Навоиро дар бар мегирад. Бино ба ҳаҷми майдон баъди минтақаи иқтисодии Амударёи Поён меистад.

Бигӯед, мавқеи географии ин минтақаи иқтисодӣ кадом баҳоро сазовор аст? Қисми асосии майдони минтақа аз ҳамворӣ иборат аст (биёбони Қизилқум), ки дар қароқўлпарварӣ аҳамияти калон дорад. Дар маркази ҳамворӣ кўҳҳои Томдитоғ (қуллаи баландтаринаш 922 метр), Бўкантоғ, Овминтоғ, Қулҷуқтоғ қад кашидаанд. Дар қисмати шарқии ҳамворӣ марзҳои ғарбии Нуратою Оқтоғ ва Қаротоғ

ҷойгир шудааст. Инҳо низ дар иқтисодиёт то ҷо аҳамият доранд. Қисмҳои поёнии водии Зарафшон барои деҳқонии обёришаванда мусоид аст. Иқлими минтақаи иқтисодӣ бисёр хушк аст, тобистонаш гарму хушк. Дар вақти рӯиши растаниҳо мачмӯи ҳарорат дар шимол 3000°C, дар ҷануб 5000°C-ро ташкил медиҳад. Бориш хеле кам, миқдори бориш ҳамагӣ 100 – 300 мм аст. Қабати тунуки барф ба чорводорӣ имкон медиҳад. Дар биёбон аз обҳои зеризаминӣ дар чорводорӣ, қисман барои сабзавоткорӣ истифода мебаранд. Шамоли гармсел растаниҳоро пажмурда месозад. Барои ҳалли мушкили об дар дарёи Зарафшон каналҳои мошинии Аму – Қароқўл ва Аму – Бухоро, дар канал бошад, обанбори Қуйимазор ба кор даромадааст. Обро ба ин канали баландиаш 64 метр насосҳои муқтадир кашида мебароранд. Об ба обанбор меафтад ва тавассути каналҳо ба обёрӣ кардани воҳаи Бухоро сарф карда мешавад. Дар минтақаи иқтисодии Зарафшон сарватҳои гуногуни минералӣ зиёданд. Аз ҷумла, конҳои гази табиӣ Газлӣ, Учқир, Қаровулбозор, Сортош, кони нафт дар наздикии Когон, кони тиллои Мурунгов, Ингичка, кони металлҳои нодири Зарметан, кони кибрит (олтингӯгирд), конҳои масолеҳи бинокорӣ ва ранг минералӣ мавҷуданд. Ин сарватҳо барои рушди саноати энергетика, металлургияи ранга, кимиё ва масолеҳи бинокорӣ дар минтақа замина фароҳам меоваранд.

Аҳоли. Суръати афзоиши аҳолии минтақа ба афзоиши миёнаи аҳолии мамлакат наздик аст. Аҳоли дар сартосари худуд ноҳамвор ҷойгир шудааст. **Ҳочагӣ ва ташкилёбии ҳудудии он.** Дар минтақаи иқтисодии мазкур маҷмӯи агросаноатӣ таркиб ёфта истодааст. Саноат серсоҳа мебошад.

Расми 108. Заводи азнав-коркарди нафти Қаровулбозор.

Соҳаҳои зерини минтақаи иқтисодии Зарафшон: электротехника, металлургияи ранга, азнавкоркарди нафт, кимиё ва газу кимиё, мошинсозӣ, масолеҳи бинокорӣ, саноати сабук ва ҳуҷрокворӣ босуръат ривоч меёбанд.

Дар шаҳри Қаровулбозор ба қор даромадани қорхонае, ки 5 млн. тонна нафтро аз нав қор мекунад, соҳаи нави иқтисодӣро ба вучуд оварда истодааст (Расми 108).

Минтақаи иқтисодӣ бино ба миқдори нерӯи барқе, ки ҳосил мегардад, баъди минтақаҳои иқтисодии Тошканду Мирзочўл дар ҷойи сеюм меистад. Нерӯи барқро, асосан, аз ИБГ-и Навоӣ, ки бо гази табиӣ қор мекунад, мегирад. Минтақа то солҳои наздик аз рӯи саноати газ дар Ўзбекистон пешсаф буд. Баъди қор сар қардани гази Шўртан дар Қашқадарё, ба ҷойи дуҷум фуромад. Саноати кимиё ба гази табиӣ ва дигар ашёи хоми минералӣ тақя мекунад. Саноати сабук яке аз соҳаҳои асосии маҷмӯи истеҳсолии ҳудуди Зарафшон мебошад.

Ҳочагии деҳоташ аз пахтақорию қароқўлипарварӣ иборат. Аз нисф зиёди қароқўҳои кишварамон дар ин минтақа аст. Барои афзун гардондани ҳосилнокии қароқўҳо 6 ҳочагии қангал ва 1 истғоҳи қангалу мелиоратсия ки е, тавсия омода месозад фаъолият доранд. Аз нисф зиёди шутурва гўсфандони қароқўлии Ўзбекистон дар ин минтақа парвариш қарда мешаванд.

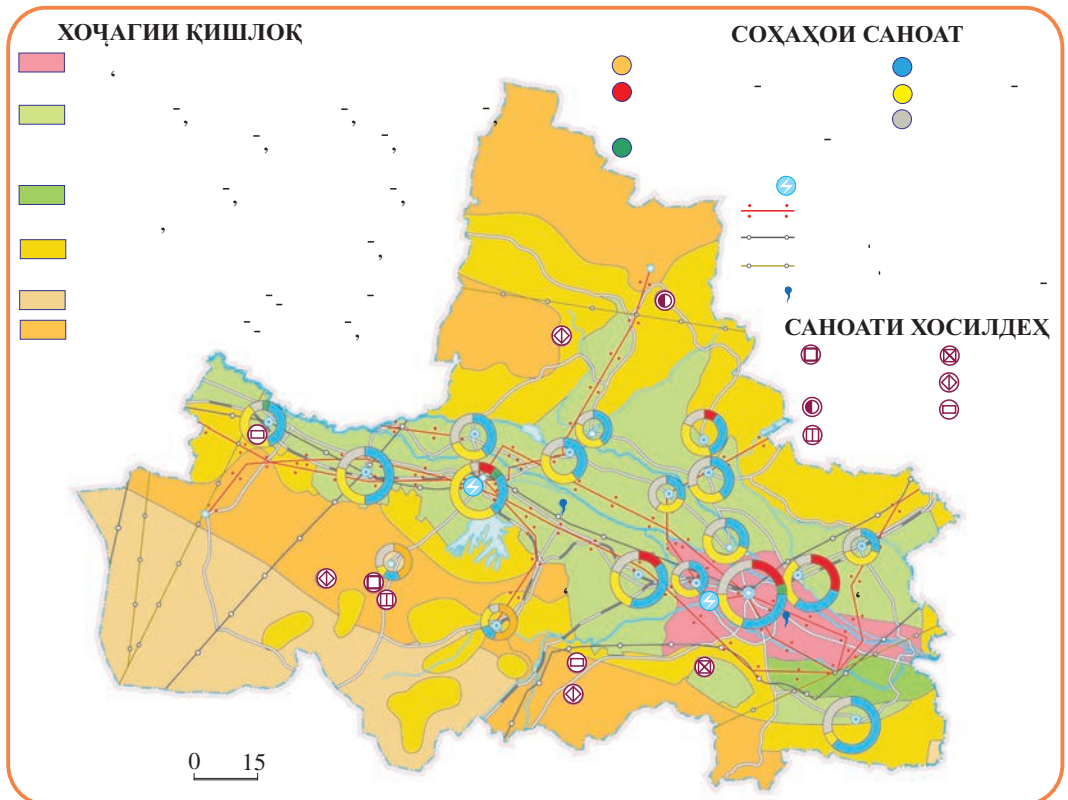

1. Қадом хусусиятҳои ба мавқеи иқтисодию географӣ ҳоси минтақаи иқтисодӣ ба рушди ҳочагии он нақши мусбат доранд?
2. Бо истифода аз атласи таълимии синфи 8 дар минтақаи иқтисодӣ заминҳои обёришавандаро муайян намоед.
3. Қиро ифода қардани аломатҳои зеринро аз атласи таълимӣ аниқ қунед:

Аз ҷадвали 1-уми қисми илова майдони вилояти Самарқанд ва шумораи аҳолиро муайян намоед.

Маҷеи иқтисодию географӣ ва сарватҳои табиӣ. Ин вилоят дар қисми марказии Ўзбекистон ҷойгир шудааст. Вилояти Самарқанд аз рӯйи саршумори аҳоли ва маҳсулоти умумии саноат дар мамлакат яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол менамояд (аз атласи таълимӣ сарҳадҳои вилояти мазкурро муайян намоед). Он бино ба маҷеи табиӣ географӣ ба қисми миёнаи водии Зарафшон рост меояд, аз се тараф бо қаторкӯҳҳои Нурато, Туркистон ва Зарафшон ихота шудааст. Қаторкӯҳҳо то ҷое пеши ҳавои сардиро, ки аз шимол мезадад, мегиранд. Бориш бештар (250–800 мм) аст. Майдонҳои шӯрхок қариб, ки нестанд. Марғзори майдонҳои

Расми 109. Вилояти Самарқанд.

сералаф бисёранд. Сарчашмаи дарёи Зарафшон, ки аз ҳудуди вилоят мегузарад, яху барфи кӯҳхоянд.

Дарёи Зарафшон дар тобистон, ки эҳтиёҷ ба обёрӣ зиёд аст, пур шуда чорӣ мегардад. Бо назардошти истифодаи пурсамар аз об дар қисми миёнаи дарё обанбори Каттақўрғон, дар поёнобаш обанбори Куйимазор бунёд гардидааст. Дар баробари ин, оби Зарафшон ба воситаи канали Эски Анҳор (тавассути канали Дарғом) ба вилояти Қашқадарё мегузарад. Хулоса, бобати истифодаи об дар хоҷагидорӣ ягон дарёи Осиёи Миёна ба Зарафшон баробар шуда наметавонад. 90 фоизи он барои обёрӣ сарф мешавад. Дар як қисми адирҳои киштбоб ғалла кишт карда мешавад. Ба сабаби бориши зиёд дар кӯҳҳо алаф фаровон аст. Чорво дар тобистон дар ҳамин ҷойҳо чаронда мешавад. Азбаски растанӣҳо дар дашту адирҳо дар як вақт намерӯянд, ғўсфандони қароқўлиро дар давоми сол дар чарогоҳ мечаронанд. Шароити табиӣи вилоят барои рӯёндани дарахтони мевадор низ мусоид аст. Дар ин ҷо гелосу зардолу ва шафтолуҳои шахдбор пештар мепазанд.

Дар вилоят сарватҳои минералӣ низ бисёранд. Дар ин ҷо металлҳои нодир, масолеҳи бинокорӣ (мармар, оҳак, гранит (хоро), мергел, графит) рангҳои минералӣ, конҳои асбест ёфт шудаанд (расми 109). Хулоса, ба рушди вилоят, баробари шароити мусоиди табиӣ ва мавқеи иқтисодию географӣ, сарватҳои табиӣи он низ имконияти васеъ фароҳам меоваранд.

Аҳоли. Беш аз 3/5 қисми аҳолии вилоят дар деҳот зиндагӣ мекунад. Саҳми мардуми коршоам дар шумораи умумии аҳоли аз нишондиҳандаи миёнаи мамлакат кам бошад ҳам, барои рушди иқтисодиёт қувваи корӣ ёфт мешавад. Мисли он ки дар шароити табиӣ ва хоҷагидорӣ тафовутҳо мавҷуданд, дар ҷойгиршавии аҳоли низ тафовутҳо ба назар мерасанд. Дар водии Зарафшон, ки барои ғайолияти инсон хубу созгор аст, аҳоли хеле зич ҷойгир шудааст. Дар ин мавзёе ба ҳар як километри мураббаъ беш аз 250 кас рост меояд. Дар кӯҳу адирҳо ин нишондиҳанда 15 – 20 нафарро ташкил медиҳад.

Соҳаҳои асосии хоҷагии деҳот: зироатҳои донӣ, пахтакорӣ, боғдорӣ, ангурпарварӣ, чорводорӣи ғўшту шир, қароқўлпарварӣ, кирмакпарварӣ. **Соҳаҳои асосии саноат:** металлургияи ранга, мошинсозӣ (автомобилсозӣ), саноати сабук ва хӯрокворӣ.

Хоҷагӣ. Дар ҳудуди вилояти Самарқанд аҳоли аз замонҳои қадим бо деҳқонии обёришаванда саруқор дошт. Дар баробари деҳқонӣ тичорату ҳунармандӣ низ ривоч ёфтааст. Дар вилоят саноат пешсаф аст. Дар

Расми 110. Саҳми вилояти Самарқанд дар Ҷумҳурии Ўзбекистон.

байни соҳаҳои саноати вазнин мошинсозӣ, металлгудозӣ ва кимиё тез ривоч меёбад. Дар шаҳри Самарқанд соли 1999 заводи «*SamKochavto*», ки 4 навъи мошини боркашон ва ба сайёхон хидматкунанда истеҳсол менамояд, кор сар карда буд. Ҳоло заводи мазкур «СамАвто» номида мешавад. Дар заводи «СамАвто»-и Самарқанд микроавтобус ва автомобилҳои боркашони тамғаи «Isuzu» истеҳсол карда мешавад. Ҳоло қариб 50-то корхонаи саноати сабук фаъолият дорад. Саноати хӯрокворӣ аз ашёи хоми маҳаллӣ консерва, шароб, тамоку, ширу гӯшт ва маҳсулоти ширворӣ тайёр мекунад. Дар маҷмӯи ҳудудию истеҳсолии Самарқанд хоҷагии қишлоқ мавқеи алоҳида дорад. 75 фоизи маҳсулоти умумии хоҷагии деҳот аз деҳқонӣ ба даст меояд. Дар ин минтақа низ пахтакорӣю ғаллакорӣ соҳаи пешбари кишоварзист. Аз зироатҳои техникаӣ тамоку, кунҷит, сафсар (маҳсар) рӯёнда мешавад. Ноҳияи Ургут ба тамоқпарварӣ ихтисосонида шудааст. Соҳаҳои боғдорӣю тоқпарварӣ хеле ривоч ёфтааст. Дар хоҷагиҳои атрофи шаҳр, заминҳои наздиҳавлиғи хелҳои гуногуни сабзавоту маҳсулоти полезӣ парвариш карда мешаванд.

Дар ин вилоят дарахтони мевадору тоқзорҳо бисёранд. Чорводорӣ қисми муҳими таркибии маҷмӯи агоросаноатӣ мебошад.

Нақлиёт. Аз ҳудуди вилояти Самарқанд дуто роҳи оҳан мегузарад. Тавассути роҳи оҳани Тошканд – Туркманбошӣ, Тошканд – Душанбе, асосан, борҳои транзитӣ кашонда мешаванд. Вилоят роҳҳои зиёди автомобилгард дорад, ба воситаи онҳо ба роҳи оҳан ва аз як вилоят ба вилояти дигар борҳо кашонда мешаванд. Нақлиёти ҳавоӣ ҳамаи шаҳрҳои мамлакат ва давлатҳои хориҷиро бо ҳам мепайвандад. Нақлиёти кубурӣ ва хатҳои интиқоли барқ серсоҳаанд. Ба Русия наху рағани пахта, меваи тар, мавиз, ангур ва пӯсти қароқўлӣ интиқол дода мешавад. Нуриҳои маъданӣ, тамоку, чой, пойафзор ва дигар молҳои истеъмолӣ ба вилоятҳои ҳамсоя ва давлатҳои Осиёи Марказӣ содир карда мешавад. Ба вилоят, асосан, чӯбу тахта, ғалла, шакару қанд, мошинҳо, ангишт, нафт, маҳсулоти нафтӣ ва молҳои сермасриф оварда мешаванд. Дар вилоят гирехҳои саноатии Самарқанду Каттақўрғон таркиб ёфтаанд.

Шаҳрҳо. Самарқанд дар қисми миёнаи дарёи Зарафшон ҷойгир шудааст.

Самарқанд аз шаҳрҳои қадимитарини дунёст. Дар натиҷаи ковишҳои бостоншиносӣ муайян гардидааст, ки шаҳр 2750 сол дорад.

Дар асрҳои XIV–XV маркази тафаккури илмии Мовароуннаҳр буд. Самарқанд, ба сабаби мусоид будани мавқеи географияш дар асрҳои миёна ба яке аз марказҳои асосии тичоратӣ табдил ёфта буд. Робитаҳои тичоратии бо Ҳиндустон, Эрон ва мамлакатҳои шарқии Аврупо роҳандозишуда ба пешрафти иқтисодию фарҳангии шаҳр мусоидат намуданд. Ин аст, ки истеҳсоли маснуоти заргарӣ, рангҳои кулолибоб, абрешим ва газворҳои абрешимин, кашидадӯзӣ ва дигар ҳунарҳо ривоч ёфтанд. Самарқандиён ҳазор сол қабл истеҳсоли коғаз ва духобаро ба роҳ мондаанд.

Дар аҳди Амир Темур ва Темуриён (асрҳои XV–XVII) дар Самарқанди бостонӣ масҷиду мадраса, мақбара ва кӯшкҳо қасрҳо бунёд гардидаанд. Онҳо, дар баробари ёдгориҳои меъмории нодири Ҳиндустон, Миср, Рим ва Юнони қадим, аҳамияти умумичаҳонӣ доранд. Шоиру олимони асри миёна Самарқандро «сайқали рӯи замин» номидаанд. Соли 1999 дар наздикии шаҳри Челак – воқеъ дар шимоли Самарқанд, бахшида ба олими ҳадисшинос Имом ал-Бухорӣ маҷмӯи меъмории барпо карда шуд (расми 111).

Самарқанд маркази бузурги илму фанни мамлакат аст. Дар Самарқанд Донишгоҳи давлатии Самарқанд, донишгоҳи байналхалқии сайёҳӣ, институтҳои тиббӣ, меъморию сохтмон, забонҳои хориҷӣ, иқтисодиёт ва сервис, тибби байторӣ, филиали самарқандии Донишгоҳи ахбору технологияҳои Тошканд фаъолият доранд. Таърихи шаҳр бо номҳои Рӯдакӣ, Навоӣ, Хоҷа Аҳрор, Бобур, Ҷомӣ, Улуғбек, Аҳмади Дониш, Абӯлайси Самарқандӣ ва дигар олимону нависандагон мутафаккирон

Расми 111. Мақбараи Имом ал-Бухорӣ.

иртиботи ногуастанӣ дорад. Баробари рушди хочагии шаҳр, аҳолии он низ зуд ривоч меёбад. Каттақўрғон аз он гиреҳҳои саноатӣ ва марказҳои фарҳангест, ки дар вилоят баъди Самарқанд дар ҷойи дуюм меистад. Дар паҳлӯи шаҳр роҳи оҳани Самарқанд – Бухоро тӯл кашидааст. Дар шаҳри Каттақўрғон заводҳои мошинсозии пахтатозакунӣ, таъмири моторҳо, пахтаю хишт ва корхонаҳои саноати маҳаллӣ мавҷуданд. Комбинатҳои равшандоғкуниву ғўшт ва фабрикаи бройлер, ки соли 2 млн. ҷўча мебарорад, аз ҷумлаи корхонаҳои бузурги саноати хўроквории ҷумҳурианд. Комбинати равшандоғкунӣ яке аз корхонаҳои азими мамлакат аст. Корхонаҳои саноати ро МБГ бо нерӯи барқ таъмин менамояд.

Шаҳри Ургут дар ҷанубу шарқии Самарқанд, тақрибан 50 км. дур аз он, дар назди сарҳади Қашқадарё ҷойгир шудааст. Дар Ургут якчанд фабрикаи гилембофӣ, заводҳои тамокую фермент ва шифер фаъолият доранд. Бозори бузурғтарини шарқии вилоят дар ҳамин шаҳр аст.

1. Дар хочагии кишлоки вилояти Самарқанд саҳми кадом соҳаҳо бештар аст, сабабашро фаҳмонед.
2. Робитаҳои истеҳсолии байни хочагии кишлоқ ва саноати вилоятро фаҳмонда диҳед.
3. Маркази бузурги илму фан ва фарҳанг будани Самарқандро асоснок намоед.
4. Дар харитаи бематн супоришҳои ба вилояти Самарқанд дахлдорро иҷро кунед.

Дарси 51-ум

ВИЛОЯТИ НАВОЙ

Ин вилоят ҷавонтарин вилояти кишварамон аст. Он аз ҳисоби ҳудуди вилоятҳои Самарқанду Бухоро ташкил ёфтааст. Вилояти Навоӣ, ҳарчанд дар байни вилоятҳои мамлакат аз нигоҳи бузургии майдон дар ҷойи якум меистад, вале бино ба шумораи аҳоли дар яке аз ҷойҳои охирин аст (расми 112). Растаниҳо (ҷароғоҳ), ки аз дороиҳои вилоят аст, дар қароқўлипарварӣ аҳамияти калон дорад.

Аҳолиаш дар ҳудуд ноҳамвор ҷойгир шудааст. Дар ноҳияҳои Томдӣ, Учқудуқ ва Конимех аҳоли хеле тунук аст. Рушди босуръати саноат ба афзоиши аҳолии шаҳр мусоидат намуд. Дар вилоят шаҳру шаҳракҳои нав бунёд мегарданд.

Соҳаҳои асосии хоҷагии деҳот: зироати донӣ, пахтакорӣ, қароқўлипарварӣ, ғўсфандпарварӣ. **Соҳаҳои асосии саноат:** электроэнергетика, металлургияи ранга, кимиё, саноати масолеҳи бинокорӣ.

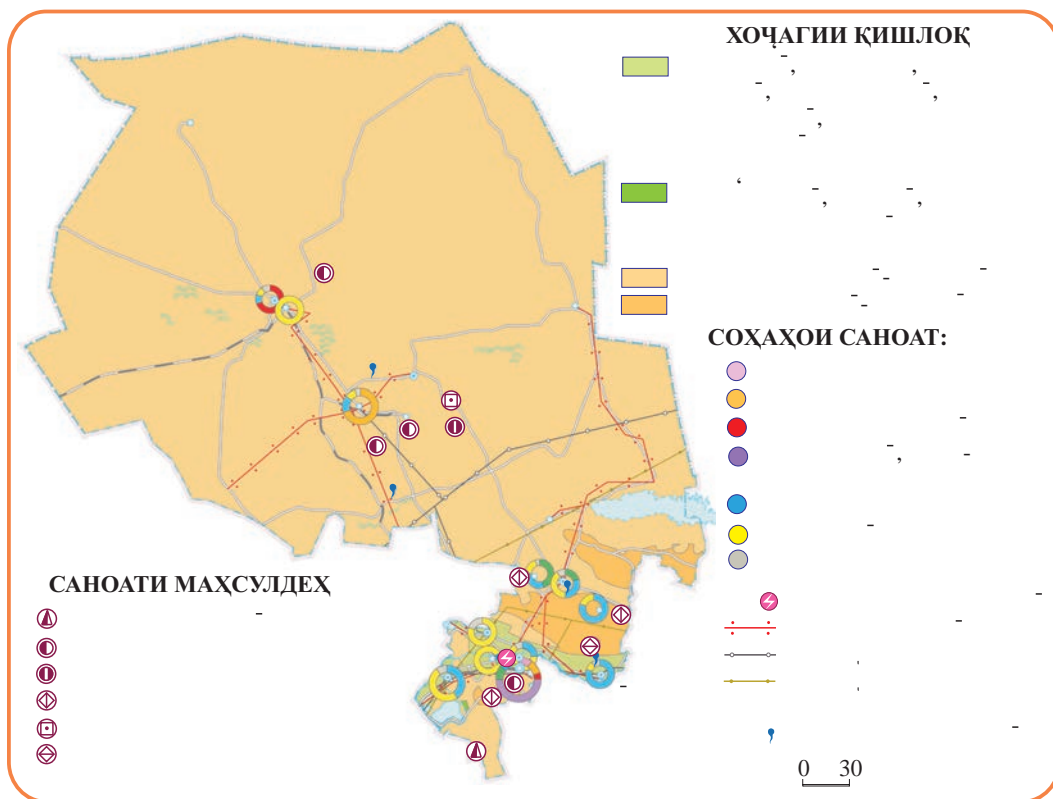
Дар соҳаи қорводорӣ саҳроӣ вилоят дар мамлакат пешсаф аст. Дар саҳроӣ Қизилқум хоҷагии калони ба қароқўлипарварӣ ихтисосонидашуда ташкил дода шудаанд. Дар ин соҳа ноҳияи Томдӣ ҷойгоҳи алоҳида дорад, дар ин ноҳия хоҷагии зиёди қароқўлипарварӣ мавҷуданд. Барои таъмини ҷароғоҳо бо об, афзудани ҳосилнокии онҳо қорҳои фитомелиоративӣ амалӣ мегарданд.

Ривожёбии саноат ба сарвати об вобаста аст. Соҳаҳои дар ҳолати рушд будаи саноат, аз ҷумла саноати кимиё ва ҳоказо обро бисёр талаб мекунанд. Саноати кимиёи вилоят бо тақия ба гази табиӣ ва дигар ашёи хоми минералӣ зуд ривож меёбад. Маркази саноати кимиё комбинати кимиёи шаҳри Навоист (расми 113).

Қисми асосии маҳсулоти сементи кишварамон дар заводи сементи Навоӣ истеҳсол қарда мешавад. Завод то вақтҳои наздик даҷғол (шлак), параҳои металл, клинкер ва дигар ашёи хоми сементро аз ҷумҳуриҳои иттифоқии собиқ ба ивази хароҷоти қалон дастрас мекард. Қимати ашёи хом ба афзун гардондани истеҳсоли семент ва баланд бардоштани сифати он монё мешуд. Дар натиҷаи ҷустуҷўӣ геологҳо дар марзҳои Маликҷўл, қанортар аз завод қони туфсанг ёфт шуд. Қимати туфсанг – ашёи хоми семент аз қимати шлак ва омехтагии клинкери нодир қам нест. Захираи қон зиёд буда, бо вучуди соле 2–3 млн. тонна истихроҷ қардидани туфсанг, ба 45–50 сол мерасидааст.

Расми 112. Саҳми вилояти Навоӣ дар Ҷумҳурии Ўзбекистон.

Расми 113. Вилояти Навоӣ.

Вилоят бино ба ҳаҷми истеҳсоли нерӯи барқ дар мамлакат аз пешсафҳост (расми 114). Қисми асосии нерӯи барқро НБГ-и Навоӣ медиҳад. Дар мамлакатамон модернизатсиякунӣ ва навсозии корхонаҳои истеҳсоли ва ҷорӣ кардани технологияҳои пурсамари ба инноватсияи замонавӣ асосёфта босуръат идома дорад. Бобати амалӣ гардондани онҳо минтақаҳои махсуси индустриалие, ки дорои имтиёзҳои зарурианд, ташкил дода мешаванд. Аз ҷумла, баробари ташкилҳои минтақавӣ саноатию иқтисодии озоди «Навоӣ» бино ба 19 лоиҳаи сармоягузори корхонаҳои истеҳсоли ба истифода супурда шуданд. Дар асоси технологияи баланд истеҳсоли тағмони телевизорҳо, ҳисобкунакҳои электроникии барқӣ, кабелҳои ба шиддатнокии бланд тобовар, деғҳои гармкунанда барои ИБГ, аппарати телефонҳои мобилию статсионари, воситаҳои тайёри давоӣ ва дигар намудҳои маҳсулот ба роҳ монда шуд.

	РАВФАНИ РАСТАНӢ ҳазор тонна – 9,3		КИСЛОТАИ СУЛФАТ ҳазор тонна – 514,1		ХИШТҲОИ СОХТМОНӢ ҳазор дона – 158,5
	ОРД ҳазор тонна – 72,1		АММИАКИ СИНТЕТИКӢ ҳазор тонна – 382,8		НЕРӢИ БАРҚ млрд КВ с. – 8,5
	РИШТАВУ КАЛОБА ҳазор тонна – 19,5		СЕМЕНТ ҳазор тонна – 3570,0		

Расми 114. Таркиби соҳаи истехсолоти саноатӣ (соли 2017).

Соҳаҳои иҷтимоӣ. Дар вилоят ду муассисаи таълимии олий – Донишкадаи давлатии омӯзгории Навоӣ ва Донишкадаи давлатии маъдани кӯҳии Навоӣ фаъолият доранд. Аз қариб 380 мактаби таълими миёнаи ҳамагонӣ 120-тоашон дар мавзеҳои дурдасти саҳрои Қизилқум ҷой гирифтаанд. Дар ҳудуди вилоят масканҳои зиёди таърихӣ мавҷуданд. Кармана, Работи Малик, ёдгории таърихии Тошмасҷиди Нурато, масҷиду макбараҳои Чилсутун, Кӯкғумбаз, Қосимшайх аз он ҷумлаанд.

Шаҳрҳо. Навоӣ шаҳри саноатии ҷавонест, ки зуд ривоч меёбад (аз мавзӯи манзилгоҳҳои аҳолии миқдори аҳолии шаҳро муайян кунед). Он маркази маъмурии вилоят аст. Наздик будани дарёи Зарафшон, дар маркази ҳудуди пурвусъати хочагии деҳот ҷойгир шудан ва хуб таъмин буданаш бо нақлиёт сабаби зуд ривоч ёфтани шаҳр гардид. Шаҳр соли 1960 тибқи нақшаи генералӣ бо назардошти иқлими гарм ва анъанаҳои миллӣ бунёд гардидааст. Он гиреҳи саноативу нақлиётӣ ва маркази муҳими фарҳангист.

Шаҳри Зарафшон соли 1972 дар пойгоҳи саноати кӯҳу кони Мурунгов бунёд гардидааст.

1. Мавқеи географӣ ва шароити табиӣи вилоят барои хочагии он кадом имкониятҳоро фароҳам меоварад?
2. Миқёси қувваҳои корӣ ва ҷойгиршавии аҳолии вилоятро бо вилояти Самарқанд муқоиса намоед.
3. Намуди маҳсулотҳоро, ки аз вилоят бароварда ва ба вилоят дароварда мешаванд, дар дафтарадон қайд карда, ба муаллиматон нишон диҳед.

Аз ҷадвали 1-уми қисми илова майдони вилояти Бухоро, шумора ва зичии миёнаи аҳолиро муайян кунед.

Майдони вилоят 9,0 фоизи майдони мамлакат ва 5,7 фоизи аҳолии онро ташкил медиҳад. Дар баъзе мавзёҳои вилоят обҳои зеризаминӣ ба сатҳи замин наздик аст, ба сабаби ҳодисаҳои манфӣ – бориши кам ва кӯчиши рег дар биёбон, бобати истифода аз фонди замин меҳнат ва маблағи иловагиро талаб мекунад. Захираҳои муайяншудаи гази табиӣ хеле зиёд аст.

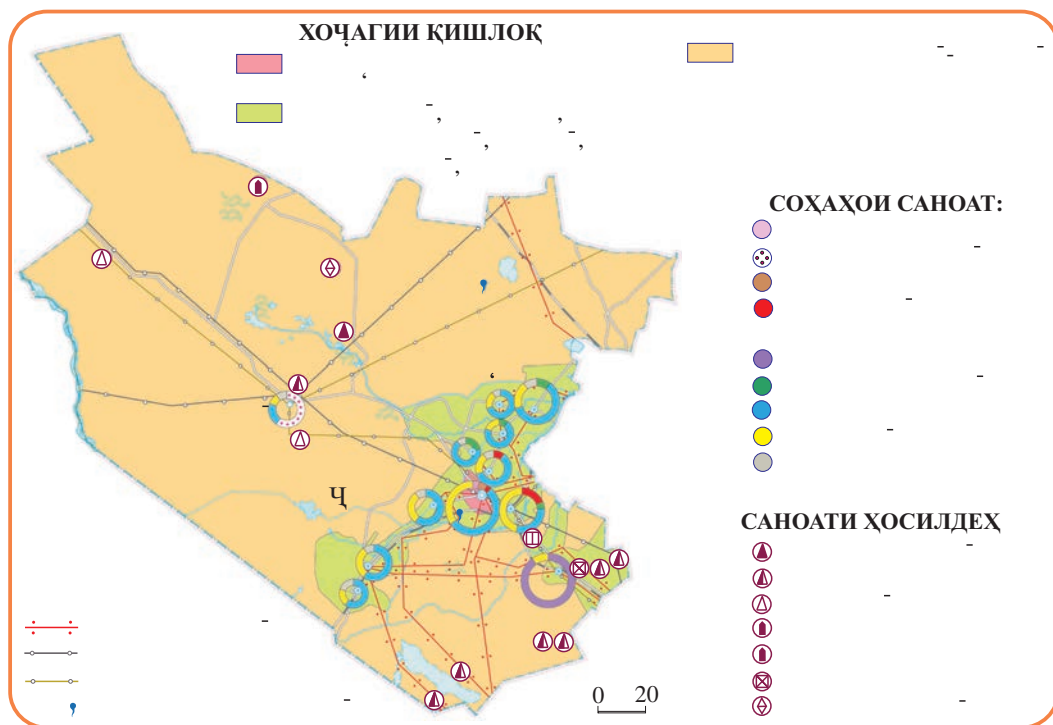
Ёдгориҳои меъморӣ таърихӣ. Дар солҳои истиқлолият ёдгориҳои меъморӣ Бухоро ҳусну орои пешинашонро барқарор намуданд. Қариб нисфи обидаҳои таърихӣ ба рӯйхати мероси маданияи умумиҷаҳонии ЮНЕСКО (ташкilotи СММ доир ба илму корҳои маданият) дохил шуда ва таҳти муҳофизати давлатӣ қарор гирифта, дар вилояти Бухороянд.

Ҳочагӣ. Дар таркиби майдонҳои кишт пахта ва ғалла ҷойи асосиро ишғол менамоянд. Дар вилоят зироати озуқабоб низ бештар кишт карда мешавад. Ба туфайли барвақттар омадани баҳор ба ин ҷо ва гармии иқлим зардолу, шафтолу ва олучапарварӣ васеъ ба роҳ монда

Расми 115. Саҳми вилояти Бухоро дар Ҷумҳурии Ўзбекистон (фоиз, соли 2017).

шудааст. Дар 20 соли охир дар иқтисодиёт, аз ҷумла рушди саноат, дигаргуниҳои кулӣ ба амал татбиқ гардиданд. Агар дар аввали солҳои 90-уми асри ХХ дар вилоят якчанд корхонаи дорои аҳамияти ҷумҳурӣ фаъолият дошта бошанд, ҳоло теъдоди онҳо аз 100 адад гузаштааст. Умуман, дар давоми солҳои гузашта, дар соҳаи саноат истеҳсоли 27 намуди нави маҳсулот саноатӣ ба роҳ монда шуд. Тӯли солҳои истиқлолият, баъди ҷустуҷӯҳо дар ҳудуди Оққум ва Порсонкӯл захираи калони нафту газ ёфт шуд (расми 116). Барои азнавкоркарди энергетикаи ашӯи хоми ин конҳо соли 1997 дар шаҳри Қаровулбозор заводи муктадири азнавкоркарди нафт ба истифода супурда шуд. Ин корхонаи барои мамлакат аҳамияти стратегӣ дошта, дар баробари аз нав

Расми 116. Вилояти Бухоро.

кор кардани ашёи хоми ҳудуди нафту газдори Бухоро – Хева, бобати бо шуғл фарогирии аҳолии вилоят манбаи асосӣ низ мебошад.

Шароити нақлиёти вилоят куллан беҳ шуд. Ба муносибати ба роҳ мондани поезди тезгарди «Афросиёб», имкон пайдо шуд, ки мусофирон тавассути поезд аз пойтахт то Бухоро дар тӯли қариб чор соат рафта расанд.

Соҳаҳои асосии хоҷагии деҳот: зироатҳои донӣ, пахтакорӣ, сабзавоткорӣ гӯсфандпарварӣ. **Соҳаҳои асосии саноат:** сӯзишворӣ (нафт ва газ), кимиё ва нафту кимиё, масолеҳи бинокорӣ, саноати сабук, хӯроқворӣ.

Натиҷаи татбиқи корҳои васеъмӯҳтас буд, ки Бухоро ба маркази муҳими иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангию сайёҳӣ табдил меёбад.

Ин ҳама имкон медиҳад, ки ҳудуд ба таври маҷмӯъ ривоч ёбад, соҳаҳои хидматрасонӣ беҳ гарданд, аҳоли бо шуғл фаро гирифта шавад..

Шаҳри Бухоро низ мисли шаҳри Самарқанд қадимӣ буда, дар

Расми 117. Қисмати кухнаи шаҳри Бухоро.

гузашта пойтахт будааст. Шаҳр аз замонҳои қадим бо зардӯзӣ, шоҳибобӣ, заргарӣ, мисгарӣ, гачкорӣ, кандакорӣ чӯб ва дигар ҳунарҳо машҳури дунё гаштааст. Дар шаҳр беш аз даҳ корхонаи муштарак, дар ҳамкорӣ бо кишварҳои хориҷӣ, фабрикаҳои дорад. Аз ҷумла, «Бух–Тел» (Исроил) майонез, «Омега–Ситора» (Юнон) маснуоти мӯйина, «Гуфик – Аветсенна» (Ҳиндустон) доруворӣ, «Мармар» (ИМА) масолеҳи бинокорӣ истеҳсол менамояд. Дар шаҳр аз соли 1996 стансияи телефони сохти Ҷумҳурии Корея кор сар кард.

Дар шаҳри Бухоро Донишгоҳи давлатии Бухоро, донишкадаи муҳандисӣ технологӣ, донишкадаи тиббӣ ва филиали бухороии донишкадаи ирригатсия ва мелиоратсияи Тошканд фабрикаҳои дорад. Ба мақсади ҳамроҳанг бо андозаҳои замон беш аз пеш ривоч додани анъанаҳои меъмории қадимӣ соли 2010 Маркази маданияти Бухоро ташкил дода шуд, ки 107 гектарро дар бар гирифтааст. Маҷмуи мазкур чанд иншоотҳои бузургро, мисли Театри драмаи мусиқии дорӣ 700 ҷой, амфитеатри ба 2000 нафар тамошобин пешбинишуда, ёдгории «Бухорои қўхнаву ҷовид»-ро дар бар мегирад. Муҷассамаи 18 метрӣ маркази маҷмуи мероси илмию фарҳангӣ, таърихӣ фалсафии ин сарзаминро дар худ таҷассум намудааст. **Когон** шаҳракест, ки ба сифати истгоҳи роҳи оҳан қад рост кардааст. Баъди то Душанбе расидани роҳи оҳан ва сохта шудани роҳи оҳани Когон – Бухоро, Когон ба гиреҳи нақлиётӣ табдил ёфт. Шаҳри Газлӣ дар пойгоҳи кони газ бунёд гардидааст Ба Газлӣ аз Навоӣ нерӯи барқ ва тавассути кубур аз Амударё об оварда шудааст. Газлӣ дар ҳудуде ҷойгир шуда, ки иқлимаш беандоза хушк аст, биноан, сари чанд вақт бодӣ тунде вазида, чангу гардро боло мебардорад, баъзан регкўҷӣ ба амал меояд.

1. Мавқеи географӣ ва шароити табиӣи вилоят барои хоҷагии он чӣ хел имкониятҳои фароҳам меоварад?
2. Дар ноҳияҳои вилоят кадом навъҳои ҳунармандӣ ривоч ёфтаанд?
3. Дар хоҷагии кишлоки вилоят чӣ дигаргуниҳо рӯй доданд? Сабабашро фаҳмонед.
4. Муайян намоед, ки кадом роҳи кўтоҳтарин ноҳиятронро бо маркази вилоят мепайвандад.

Аз ҷадвали 1-уми қисми илова шумораи аҳоли ва майдони минтақаро муайян намоед.

Мавқеи иқтисодию географӣ ва сарватҳои табиӣ. Минтақаи иқтисодии ҷанубӣ дар қисми ҷанубии мамлакат ҷойгир шуда, аз вилоятҳои Қашқадарёю Сурхондарё ташкил ёфтааст.

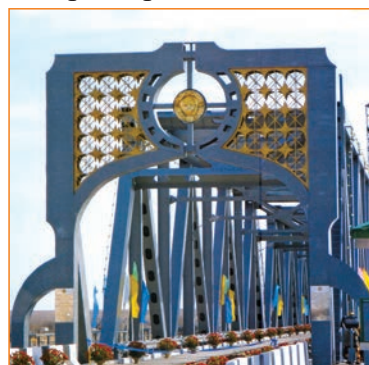
Минтақа бо се давлат – Афғонистон, Туркменистон, Тоҷикистон, дар шимол бо минтақаи иқтисодии Зарафшон ҳамсарҳад аст. Майдонаш қариб ба 1/10 қисми майдони Ўзбекистон баробар буда, дар ин ҳудуд аз ҳафт як қисми аҳолии мамлакат зиндагӣ мекунад. Минтақаи иқтисодӣ дарвозаи ҷанубии мамлакат ба шумор меравад. Кўпруки автомобилгузар ва роҳи оҳани дар болои дарёи Ому сохташуда, минтақаи иқтисодиро ба дараҷаи байналхалқӣ бардошт (расми 118). Аксарияти давлатҳои дар шимол ҷойгиршуда робитаҳои тичоративу иқтисодиро тавассути ин кўпрук анҷом медиҳанд.

Дар минтақаи иқтисодӣ ба сабаби азхудкунии ҷарогоҳҳои саҳроию кўҳӣ, доираи ҷарогоҳҳои табиӣ торафт танг мегарданд. Барои аз ин зарар навидани қароқўлипарварӣ дар даштҳо ҷорабиниҳои фитомелиоративӣ андешида мешаванд.

Дар минтақаи мазкур сарватҳои сўзишвории энергетикӣ бисёранд. Гази Шўртан ИБГ-и Сирдарё ва ҳатто ИБГ-и Ангренро бо сўзишворӣ таъмин менамояд. Конҳои гази Муборак гази ҳудро ба сартосари мамлакат ва давлатҳои хориҷӣ интиқол медиҳанд. Якчанд кони нафт ва сланеси даргиранда муайян карда шудаанд. Захираҳои намаки ош, мрамор, оҳаксанг ва гач (гипс) барои саноати кимиё ва масолеҳи бинокорӣ уфукҳои истиқболиро мекушоянд.

Аҳоли. Аҳоли дар сартосари минтақаи иқтисодӣ ноҳамвор ҷойгир шудааст. Дар ноҳияҳои обёришаванда аҳоли зич (дар ҳар км кв. 100 –250 нафар), аммо дар кўҳу саҳро ва нимбиёбонҳо тунук ҷойгир шудааст. Шаҳрҳо васеъ шуда, шаҳракҳои нав пайдо мешаванд.

Ҳоҷагӣ ва ташкили ҳудудии он. Дар

Расми 118. Кўпруке, ки Ўзбекистонро бо Афғонистон мепайвандад.

хоҷагии қишлоқи минтақаи иқтисодӣ чорводорӣ мавқеи алоҳида дорад. Минтақа аз рӯйи қароқўлипарварӣ дар мамлакат аз пешсафон аст. Чарогоҳҳои фарох, парвариши чуворимаккаву беда, истифода аз партовҳои саноатӣ ба ривожёбии чорводорӣ имкон медиҳанд. Буз ва ғўсфандони дунбакалонии барои ғўшту равған парваришёбанда дар чарогоҳҳои кўҳӣ ва наздикўҳӣ бонӣ карда мешаванд. Дар пастхамиҳои кўҳҳо ва биёбонҳо бузу ғўсфандони пашмашон дарозу маҳин парвариш меёбанд.

Вазъи саноатии ду вилояте, ки як минтақаи иқтисодиёро ташкил додаанд, аз якдигар куллан фарқ мекунад. Дар вилояти Қашқадарё саноат аз ҳисоби маъданҳои истихроҷӣ ривож ёфта бошад, вале саҳми саноати Сурхондарё дар иқтисодиёти мамлакат хеле кам аст.

ИБГ-и Талимарчон ва корхонаҳои азими Қашқадарё, мисли «Мубо-ракгаз», натавонанд бо ифтихори минтақаи иқтисодӣ, балки мамлакат низ мебошанд. Стансияи компрессории Кўкдумалоқ (дар ҳамкорӣ бо ширкатҳои ИМА ва Чопон сохта шудааст), ки дар зери фишори 600 атмосфера дар як шабонарӯз 4,2 млн. метри мукааб газро истихроҷ мекунад ва маҷмӯи аҳамияти стратегидоштаи «Шўртангаз» аз он ҷумла аст.

Нақлиёт. Дар минтақаи иқтисодӣ ҳама намудҳои нақлиёт мавҷуданд. Солҳои охир, ба мақсади беҳсозии таъмини нақлиёти боркашон ва рушди босуръати иҷтимоию иқтисодии ҳар ду вилояти минтақа, роҳи оҳани «Тошғузур – Бойсун – Қумқўрғон» сохта ба истифода дода шуд. Роҳи оҳани мазкур, ки тавассути ноҳияи Бойсун мегузарад, бобати ворид шудани саноат ба ноҳияву деҳаҳое, ки аз ҷиҳати иқтисодию иҷтимоӣ кам ривож ёфтаанд, истифодаи ҳамаҷониба аз сарватҳои зеризаминиву рӯйизаминӣ, бунёди муолиҷагоҳҳо, базаҳои сайёҳӣ ва хонаҳои истироҳатӣ дар кўҳҳои ҳавояшон мусаффо имкониятҳои васеъ фароҳам меоварад. Аз ҳама муҳимаш, барои бунёди объектҳои иҷтимоию иқтисодии наву замонавӣ, ба вучуд омадани ҷойҳои нави корӣ ва рушди соҳибкорӣ роҳи васеъ кушод. Ин аст, ки дар минтақаи иқтисодӣ ҳаҷми боркашонӣ бамаротиб зиёд шуд, дар асоси азнавкоркарди ашёҳои хоми маҳаллӣ, беш аз 100 корхонаҳои нав ба кор даромаданд, даҳҳо ҳазор нафар бо шуғл фаро гирифта шуданд.

1. Хусусиятҳои ба худ хоси мавқеи географии минтақаи иқтисодӣ дар чист?
2. Шумораи аҳоли ва миқёси қувваи кории минтақаро бо минтақаи иқтисодии Зарафшон муқоиса намоед.
3. Ҳангоми аз Тирмиз ба Тошканд омадан аз кадом вилоятҳо мегузаранд?

Қашқадарё 6,4 фоизи ҳудуди мамлакатро дар бар мегирад (расми 119). Дар он 9,6 фоизи аҳолии Ўзбекистон зиндагӣ мекунад. Конҳои асосии нафту гази ҷумҳурии мо дар ҳамин ҳудуданд. Қашқадарё бино ба ҳаҷми маҳсулоти умумии саноати сӯзишворӣ дар мамлакат пешсаф (дар ҷойи якум) аст. Ҳамчунин, аз даҳ як қисми нерӯи барқи дар мамлакат истехсолшаванда ва 7 фоизи саноати сабукро медахад. Ба тӯфайли шароити мусоиди табиӣ майдонҳои кишташ зиёданд. Вилоят аз рӯи майдонҳои умумии кишт, хусусан майдонҳои пахтаю ғалла, дар мамлакат дар ҷойи якум меистад.

Мавқеи иқтисодию географӣ ва сарватҳои табиӣ. Дар вилояти мазкур ҳарорати миёнаи солона нисбат ба дигар мавзёҳои Ўзбекистон як андоза баланд аст. Вилоят беш аз 1 млн гектар замини киштбоби обёришаванда дорад, вале об камчин аст. Ҳатто, дар сурати пурсамар истифода бурдан ҳам, бисёр заминҳо аз об маҳрум мемонанд. Аз ин рӯ, дар қисми зиёди заминҳо зироатҳои донӣ бо усули лалмӣ кишт карда мешаванд. Водии Қашқадарё бо оби дарёи Қашқадарё ва шохоби чапи он – Оқсув, Танхоздарё, Яккабоғ ва Ғузордарё обёрӣ карда мешавад. Дар водӣ, баъди сохта шудани обанбори Чимқўрғон, дар натиҷаи ба тартиб даровардани сарфаи об дар миёнаву поёноби Қашқадарё ва тавассути канали Эски Анҳор оварда шудани об аз Зарафшон, майдони заминҳои обёришаванда васеъ шуданд (атласи таълимиро аз назар гузаронед).

Шароити хоку иқлим барои парвариши пахтаи маҳиннаҳ, сабзавот, картошка ва мева мусоид аст. Вале Ғузордарё камоб буда, танҳо дар фасли баҳор (апрел) сероб мешавад. Барои ба тартиб андохтани маҷрои он обанбори Пачкамар сохта шуд. Барилова, дар воҳа обанбори Ҳисорак ва канали мошинии Аму – Қаршӣ, ки иқтидори обёрикунии қариб 1 млн. гектар заминро дорад, бунёд гардид. Дар роҳи ин канал обанбори Талимарҷони гунҷоишаш якуним миллиард метрии мукааб об, стансияҳои насосии муқтадир барпо

Расми 119. Саҳми вилояти Қашқадарё дар Ҷумҳурии Ўзбекистон (фоиз, соли 2017).

Расми 120. Савдои меваҳои шаҳдбор.

гардиданд. Насосҳо обро ба баландии 132 метр бароварда медиханд.

Аҳоли. Шароити табиӣ, таърихӣ ва иқтисодӣ ба хурдиву бузургии шаҳру дехот, зичии аҳоли ва характери хоҷагидорӣ таъсири ҷиддӣ расондааст. Манзилҳои аҳолинишин дар соҳили дарёҳо таркиб ёфтаанд. Деҳаҳои иборат аз чор–панҷ хонадон дар сартосари ҳудуд паҳн шуда рафтаанд. То ба наздикиҳо хонаҳо аз ашёи хоми маҳаллӣ, мисли сафедор, арча, қайроғоч, сангу хок ва коҳ сохта мешуданд. Дар ҷараёни азхудкунии

заминҳои нав шаҳру деҳаҳои нав қомат рост карданд. Дар минтақаи дашти Қаршӣ хоҷагиҳои ба пахтакорӣ, боғдорӣ (расми 120), чорвопарварӣ ихтисосонидашуда ташкил дода шудаанд. Маҷмӯи пахтакорӣ ба минтақаи тақомулёфта табдил ёфт. Дар хоҷагии қишлоқи вилоят хоҷагиҳои лалмикор (бахорикор), чорводорӣ чароғохӣ, хусусан қарқўлипарварӣ, саҳми назаррас доранд. Вилоят, бино ба рӯёндани гандум, мавқеи пешинаашро барқарор менамояд. Кирмакпарварӣ, боғдорӣ ва сабзавоткорӣ соҳаҳои иловагии хоҷагиҳои ихтисосонидашудаанд.

Пахта, асосан, дар пастхамиҳои Китоб – Шаҳрисабз ва воҳаи Қаршӣ кошта мешавад. Қишти тирамоҳии ғалла рӯзҳои гарми тобистон фаро нарасида мепазад. Шароити табиӣ барои тоқпарварӣ ва дарахтони меваашон донакдор низ мусоид аст. Ангури Қаршӣ, хусусан нави шаҳдбори «маска»-и он, машҳур аст. Себ, нок, анҷир, анор барин дарахтони мевадори гармидӯст низ нашъунамо меёбанд. Майдонҳои мевачот, сабзавот ва зироатҳои полезӣ низ дар пастхамиҳои Китоб – Шаҳрисабз воқеъанд. Аз онҳо дар ҷояшон шароб ва консерваҳои меваву сабзавот тайёр карда мешавад.

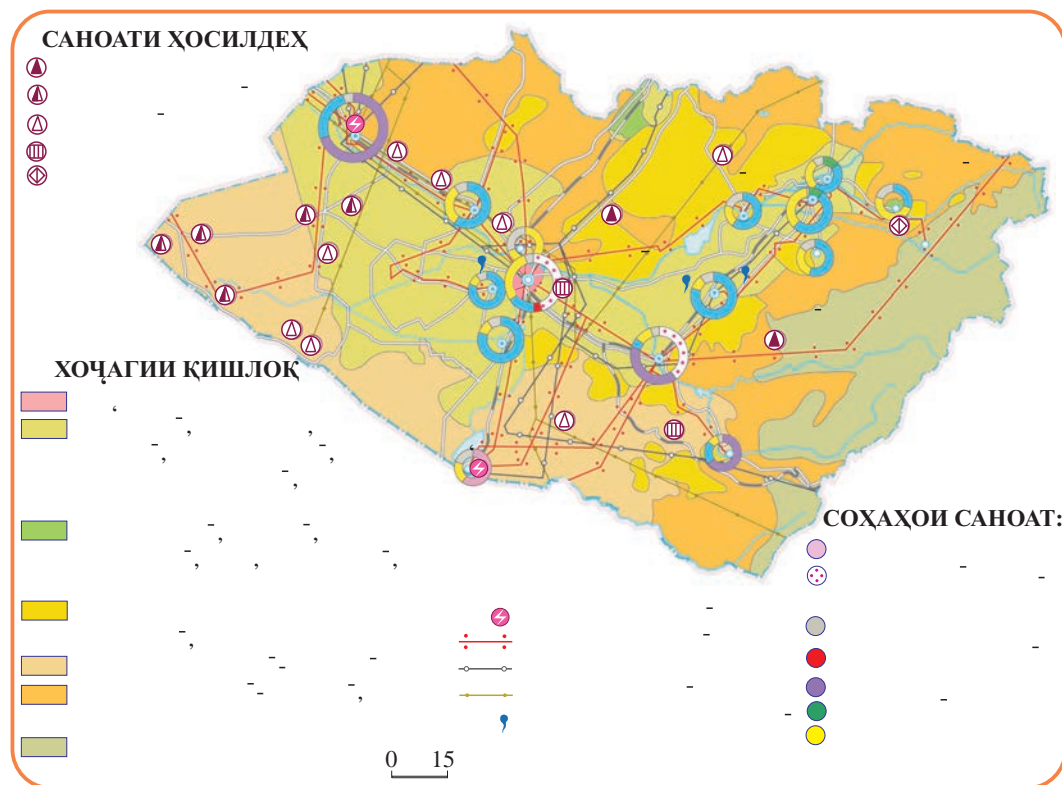
Соҳаҳои асосии хоҷагии қишлоқ: зироатҳои донӣ, пахтакорӣ, боғдорӣ, ангурпарварӣ, чорводорӣ гўшту шир, гўсфандпарварӣ, кирмакпарварӣ.

Саноат. Қашқадарё тақягоҳи саноати нафту гази мамлакат мебошад. Дар қисми ҷанубу ғарбии дашти Қаршӣ маркази калони саноати газ ҷойгир шудааст, ки гази сулфати водородро ҷудо карда мегирад. Дар вилоят қариб 150 корхонаи саноатӣ фаъолият доранд. Қисми асосии онҳо ба саноати нафту газ, пахтадозакунӣ, бинокорӣ ва саноати сабуку хўрокворӣ ихтисосонида шудаанд.

Соҳаҳои асосии саноат: сўзишворӣ (нафту газ), кимиё ва газу кимиё, электроэнергетика, саноати сабук ва хўрокворӣ.

Корхонаҳои азими саноатӣ дар шаҳрҳои **Қарши**, **Шаҳрисабз** ва баъзе деҳоту шаҳракҳои калон ҷойгир шудаанд (расми 121). Саноати маҳаллӣ чанд маҳсулоти миллии хунармандиро, аз қабили палос, тоқӣ, қандолот истехсол менамояд. Дар заминаи канданиҳои фойданоки воҳа, мисли нафт, газ, намак маҷмӯи сўзишворию энергетика ташаккул меёбад. Дар таркиби соҳаҳои саноатӣ, ки маҳсулоти саноатӣ истехсол менамоянд, саҳми маҳсулоти сўзишворӣ назаррас аст (расми 122). Дар натиҷа ба кор даромадани қонҳои нафту газ, ба роҳ мондани рафтуо дар роҳи оҳани «Тошғузур – Бойсун – Қумқўрғон» дар дашту адирҳо низ объектҳои саноатӣ қад мекашанд. Аз ҷумла, дар Деҳқонобод заводе сохта шуд, ки соли 200 ҳазор тонна поруи калийдор тайёр мекунад. Ояндаи наздик завод қариб ними маҳсулоташро ба содирот мебарорад.

Расми 121. Вилояти Қашқадарё.

	ГАЗИ ТАБИЙ – 36,2 млрд мукааб		РИШТАЮ КАЛОБА – 18,0 ҳазор тонна		ХИШТҲОИ СОХТМОНӢ – 116,4 ҳазор дона
	РАВҒАНИ РАСТАНӢ – 29,5 ҳазор тонна		ПРОПАНИ МОЕЪ ВА БУТАН – 607,1 ҳазор тонна		НЕРӢИ БАРҚ – 13,0 млрд КВ-с.
	ОРД – 72,1 ҳазор тонна				

Расми 122. Таркиби соҳаи истеҳсолии маҳсулоти саноатӣ (соли 2017).

Соҳаҳои иҷтимоӣ. Дар вилояти Қашқадарё беш аз 250 обидаҳои таърихӣ, зиёда аз 900 ёдгории меъморӣ мавҷуд буда, аксарияти онҳоро давлат ҳимоя мекунад.

Шаҳрҳо. Вилоят 12-то шаҳр дорад. Қаршӣ маркази маъмуриву фарҳангии вилоят аст. Шаҳри мазкур, ки дар сари роҳи қадимаи корвонгузар бунёд гардидааст, 2700-солагиашро таҷлил намуд. Майдони шаҳри Қаршӣ 75,5 километри мураббаъро ташкил медиҳад. Қаршии имрӯза аз шаҳрҳои функсияш зиёд аст. Дар таркиби соҳаҳои саноатӣ саноати сабуку хӯрокворӣ пешсафанд. Саҳми заводҳои пахтадозакунӣ, равғану шир, фабрикаи дӯзандагӣ, комбинатҳои масолеҳи бинокорӣ ва азнавкоркарди металл дар рушди иқтисодиёти вилоят назаррас аст. Ҳоло дар шаҳри Қаршӣ бисёр корхонаҳои муштарак фаъолият доранд. Корхонаҳои муштараки Ўзбекистону Британия – «Мевалар камалаги» ва Ўзбекистону Сингапур – «Қаршиёғ» бо роҳи азнавкоркарди ашёи хоми маҳаллӣ маҳсулот тайёр мекунад.

Дар **Қаршӣ** ва атрофи он корхонаҳои пахта, абрешим, заводи равған, корхонаҳои азнавкоркарди металл, фабрикаҳои бофандагӣ, комбинати масолеҳи бинокорӣ сохта шуданд. Қарши ба гиреҳи саноатӣ табдил ёфтааст. Роҳҳои оҳану автомобилгард дар Қаршӣ муттаҳид шуданд. Дар натиҷа робитаҳои истеҳсолии шаҳру шаҳракҳои мисли Нишон, Талимарчон, Косон мустаҳкам гардид. Дар шаҳр Донишгоҳи давлатии Қаршӣ, донишқадаи муҳандисию иқтисодии Қаршӣ, филиали дар Қаршӣ будаи Донишгоҳи ахбору технологияҳои Тошканд ва дигар муассисаҳои таълимӣ мавҷуданд.

Шаҳрсабз. Шаҳрсабз аз қадим маркази калони хунармандон буд. Токии гилемии Шаҳрсабз дар намоишгоҳи Париж баҳои баланд гирифтааст. Шаҳрсабз зодгоҳи ҷаҳонгири бузург Амир Темур мебошад.

Қиёфаи шаҳрро меъморҳои таърихӣ, аз ҷумла ёдгории Оқсарой оро медиҳад.

1. Қадом соҳаҳои қадимии хунармандиро медонед? Онҳо ба истеҳсолоти саноати вилоят чӣ аҳамият доранд?
2. Дар вилоят қадом соҳаи саноат пешқадам аст? Сабаби ин дар чист?
3. Аз атласи таълимӣ марказҳои саноати бузургро пайдо кунед ва ихтисоси онҳоро муайян намоед.

Дарси 55-ум

ВИЛОЯТИ СУРХОНДАРЁ

Мавқеи иқтисодию географӣ ва сарватҳои табиӣ. Вилояти Сурхондарё дар ҷанубтари Ўзбекистон ҷойгир шудааст. Ба ҷуз водиҳои Сурхон– Шерободи вилоят, ҳудудҳои боқимонда аз кӯҳҳо иборатанд. Кӯҳҳо пеши бодҳоеро, ки аз шимол мевазанд, мегиранд. Аз ин рӯ, вилоят диёри субтропикии Ўзбекистон ба шумор меравад. Аз хусусиятҳои дигари ба худ хоси ҳудуд он аст, ки аз ҷануб «шамолҳои афғон»-и гарму хушк вазида, ба киштзор зарари ҷидди мерасонад. Дар ташкили қорҳои зироати ин ҷаҳат ба назар гирифта мешавад. Сурхондарё низ мисли Қашқадарё қанданиҳои фойданоки бисёр дорад. Дар қари заминаш мавҷуд будани нафт, газ, ангишт, металли ранга ва масолеҳи бинокорӣ имкон медиҳад, ки соҳаҳои гуногуни саноат ривоч ёбанд. Доир ба рушди саноат, истифодаи оқилонаи пурсамар аз сарватҳои табиӣ як қатор лоиҳаҳо ба амал татбиқ мегарданд. Дар қони Хондизаи ноҳияи Сариосиё бино ба азнавқоркарди захираи қалони маъдани металл – руҳ, қўрғошим, мисс ва нуқра лоиҳаи бузург ба амал татбиқ гардид.

Дар давраи Иттифоқи собиқ, ба сабаби он ки дар таркиби нафти Сурхондарё омехтаи битиум зиёд буд, он асосан барои сохтмони роҳ истифода мегардид. Барои аз ин ашёи хом маҳсулоти иловагӣ гирифтани заводи азнавқоркарди нафти Ҷарқўрғон барпо гардид.

Расми 123. Саҳми вилояти Сурхондарё дар Ҷумҳурии Ўзбекистон (фоиз, соли 2017).

Завод соле 80 ҳазор тонна нафтро аз нав кор карда, бензин ва сўзишвори и дизелӣ ҳосил менамояд.

Аҳолӣ. Афзоиши таби и вилоят зиёд аст. Зичии аҳолӣ дар ҳар як километри мураббаъ (кв.) 112 нафарро ташкил медиҳад, яъне аз зичии миёнаи аҳолии Ўзбекистон ду баробар зиёд аст (расми 123).

Хоҷагии қишлоқ. Дар хоҷагии вилоят маҷмӯи агросаноатӣ нақши пешбарандагӣ дорад.

Соҳаҳои асосии хоҷагии қишлоқ: ғаллакорӣ, пахтакорӣ (махиннах), боғдорӣ (меваҳои субтропикӣ), ангурпарварӣ, чорводорӣ гўшту шир, гўсфандпарварӣ, кирмакпарварӣ.

Дар ҷанубтари вилоят, ки хеле гарм аст, пахтаи махиннах парвариш карда мешавад. Дар кишоварзӣ дарёҳои Сурхону Шеробод аҳамияти калон доранд. Бунёд гардидани обанборҳои Сурхони Ҷанубӣ ва Учқизил имкони аз худ кардани заминҳои зиёдеро дод. Дар фаъолияти хоҷагидорӣ аҳолӣ боғдорӣ, ползкорӣ ва сабзавотпарварӣ аҳамияти муҳим дорад. Боғу ангурзорҳо, хусусан, дар ноҳияҳои Деҳнаву Олтинсой бисёранд.

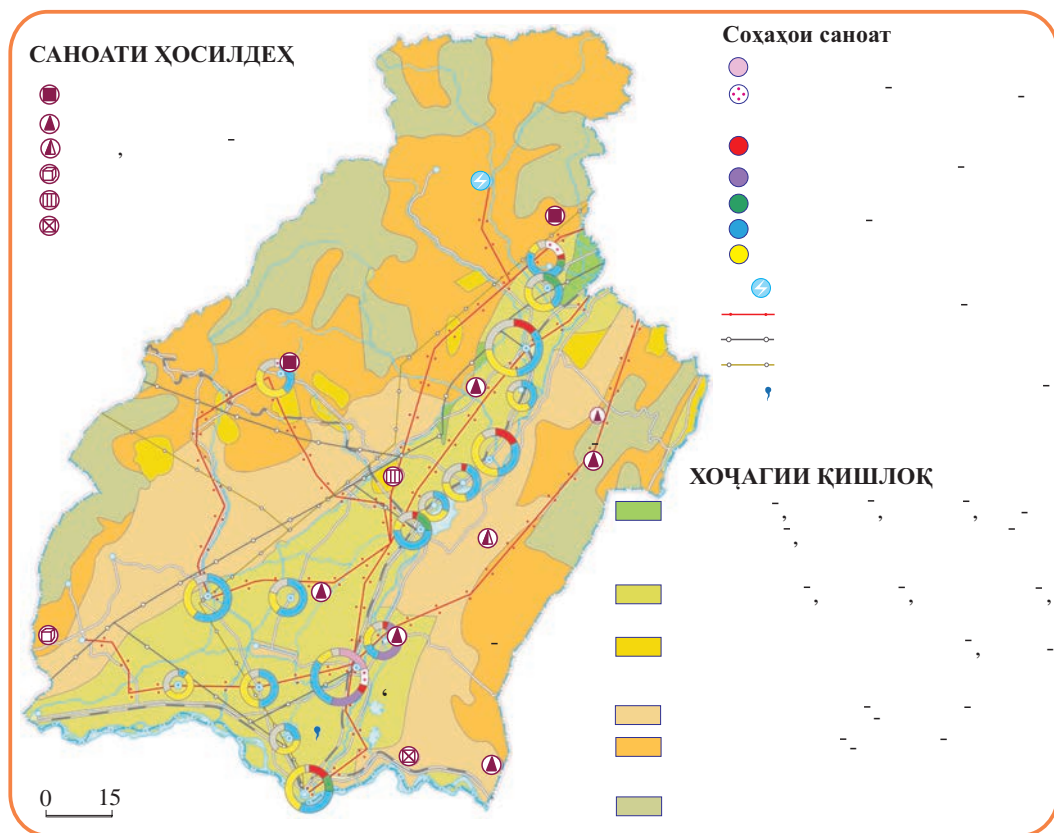
Чорводорӣ соҳаи муҳими дигар аст. Дар заминҳои обёршаванда барои гўшту шир чорвои калони ҷойдорӣ парвариш меёбад. Дар ҷароғохҳои кўҳӣ барои гўшту шир гўсфандони ҳисорӣ бонӣ карда мешаванд. Баъзе гўсфандони ҳисорӣ 150 – 160 (вазни зинда) кг вазн доранд. Дар ноҳияҳои кўҳӣ барои гўшт ва пашми маҳину дурушт бузҳои ангорӣ парвариш карда мешаванд. Дар минтақаҳои дашти вилоят парвариши гўсфандони қарокўлӣ хуб ба роҳ монда шудааст. Пўсти қарокўлии «Сури Сурхон»,

Расми 124. Пўсти қарокўлии «Сури Сурхон».

ки дар ҷаҳон машҳур аст, дар ҳамаи ҳудудҳо парвариш карда мешавад (расми 124).

Саноат. Дар миқёси мамлакат саҳми саноати вилоят он қадар зиёд нест. Вилоят ҳамагӣ 1–2 фоизи маҳсулоти саноати дар Ўзбекистон истеҳсолшавандаро медиҳад, ки оқибати дар гузашта ба он чун ба минтақаи кишоварзӣ

Расми 125. Вилояти Сурхондарё

муносибат қардан аст. Натиҷа ин буд, ки вилоят ба мушкилиҳои зиёде рӯ ба рӯ шуд.

Соҳаҳои асосии саноат: саноати сабук (пахтатозакунӣ), саноати хӯрокворӣ, орду ярма.

Дар вилоят ба мақсади ҳаллу фасли масъалаҳои иҷтимоӣ, бо шуғл фарогирии аҳоли корхонаҳои нав ба нави саноатӣ, роҳҳои автомобилгард барпо қарда мешаванд. Ба рушди саноати сабук, ки дар байни соҳаҳои саноати вилоят пешсаф аст, аҳамияти калон дода мешавад (расми 125). Пешбинӣ шудааст, ки солҳои наздик дар ноҳияҳои Қумқўрғон, Сарисиё, Деҳнав ва Шўрчӣ як қатор маҷмӯҳои фарҳангӣ ташкил дода мешаванд, ҳаҷми азнаворқарди пахтаи вилоят ба 20–25 фоиз расонда хоҳад шуд.

Саноати кон низ босуръат ривоч меёбад. Ҳоло дар наздикии Ховдоғ, Учқизил, Лалмикор ва Қўкайдӣ конҳои нафту газ кор мекунанд. Аз се кони бузурги ангишти Ўзбекистон дутоаш (конҳои ангишти Шарғуну Бойсун) дар Сурхондарёст. Аз ин конҳо ангишти хушсифат гирифта мешавад. Пешбинӣ шудааст, ки дар вилоят маҷмӯи сӯзишвории замонавие барпо карда хоҳад шуд, ки дар як сол иқтидори истеҳсоли 900 ҳазор тонна ангиштро дорад.

Шаҳрҳо. Тирмиз маркази маъмурию фарҳангии вилоят аст (аз мавзӯи аҳоли шумораи аҳолии шаҳро муайян кунед).

Он аз шаҳрҳои бостонии Осиёи Миёна мебошад. Дар аввали асри гузашта Тирмиз шаҳри хурди ҳарбии сарҳадӣ буд. Дар он танҳо як заводи пахтадозакунӣ дар ҳолати нимҳунармандӣ вучуд дошт. Тирмизи имрӯза шаҳри ободест. Бандари Амударё ва роҳҳои оҳану автомобилгард сохта шудаанд. Шаҳр ба гиреҳи муҳими нақлиётӣ табдил ёфтааст. Соли 1995 дар шаҳри Тирмиз аэропорти нави замонавӣ сохта шуд. Қисми зиёди молҳои содиротиву воридотӣ ба Афғонистон ва ба воситаи он ба дигар давлатҳо тавассути бандари Тирмиз интиқол дода мешаванд. Пас, Тирмиз ба сифати маркази азнавкоркарди ашёи хом ва бандари бузурги дарёӣ, ривоч меёбад. Дар шаҳр заводи пахтадозакунӣ, комбинатҳои ширу рағған ва нону гӯшт, заводи лимонад, корхонаҳои саноатии ба масолеҳи бинокорӣ ихтисосонидашуда ва дигар корхонаҳои маҳаллӣ мавҷуданд. Донишгоҳи давлатии Тирмиз, ки орои замонавӣ дорад, дар вилоят маркази илмию маърифатӣ ва фарҳангӣ ба шумор меравад (расми 126). Дар шаҳр, ҳамчунин, музейи кишваршиносӣ, кинотеатр ва китобхонаҳо фаъолият доранд. Дар Тирмиз боғи ҳайвонот мавҷуд аст.

Шаҳри **Дехнав** дар ҷойи деҳаи калони бостонии тичоратӣ

Расми 126. Донишгоҳи давлатии Тирмиз.

ҳунармандӣ бунёд шудааст. Соли 1929, баъди аз Дехнав убур кардани роҳи оҳан, истеҳсолот ривоч ёфт. Саноати Дехнав ба азнавкоркарди ашёи хоми хоҷагии кишлоқ ихтисосонида шудааст. Дар ин ҷо заводҳои пахтадозакунӣ, рағғану шир, таъмири мотор ва гӯшт мавҷуданд. Стансияи таҷрибавии институти илмию тадқиқотии ҷумҳуравии ба номи Шредер доир ба боғдорию ангурпарварӣ ва шаробпазӣ дар ҳамин шаҳр аст.

1. Аз чадвали 2-юми қисми илова маълумотҳои ба сарватҳои заминии вилоят хос бударо муайян намоед.
2. Саҳми аҳолии шаҳру деҳоти вилояти Сурхондарёро аз чадвали 1-уми қисми илова муайян созед.
3. Дар хочагии, ки мактабатон дар он ҷост, маҳсулоти рӯндашуда ба кадом шаҳрҳои фирстонда мешавад? Агар сокини шаҳр бошад, муайян намоед, ки кадом нави маҳсулоти кишоварзӣ аз кадом ноҳия оварда мешавад.
4. Бо истифода аз харитаи бематн супоришҳоро доир ба минтақаи иқтисодию географии Сурхондарё иҷро кунед.

Дарси 56-ум

МИНТАҚАИ ИҚТИСОДИИ АМУДАРЁИ ПОЁН

Мавқеи иқтисодию географӣ. Минтақаи Амударёи поён дар шимолу ғарбии Ўзбекистон ҷойгир шудааст. Ин минтақа аз Ҷумҳурии Қароқалпоқистон ва вилояти Хоразм иборат аст.

Аҳоли. Аҳоли дар заминҳои обёришавандаи минтақаи иқтисодии Амударёи Поён аз қадим зич ҷойгир шудааст. Дар воҳаи Хоразм аз замони қадим бо деҳқонӣ шугл меварзанд. Аҳоли дар ҳудуди минтақа ноҳамвор ҷойгир шудааст. Тафовутҳои табиӣ ба ҷойгиршавии аҳоли таъсир расондааст. Аҳоли ба самти баҳри Арал торафт кам мешавад. Бар асари рушди шаҳрҳои Нукус, Чимбой, Урганч, Мўйноқ, Тахиятош, Хўчайли ва аз ҳисоби ривочёбии тичорати хурду соҳибдорӣ дар деҳот, ба вучуд омадани шаҳрҳои нав аҳолии шаҳр торафт зиёд мешавад.

Хочагӣ. Асоси минтақаи иқтисодиро хочагии кишлоқ ташкил медиҳад. 6 фоизи заминҳои коршоями кишоварзии Ўзбекистон дар ин минтақа аст. Қариб 90 фоизи заминҳои мавриди истифодаи хочагии кишлоқро чарогоҳҳо ташкил медиҳанд. Заминҳои шўрхок, кўлу регзор ва ботлоқ низ майдонҳои зиёдро ишғол намудаанд. Аҳоли, ба ҷуз пахтакорӣ, бо кирмакпарварӣ, қароқўлипарварӣ, боғдорӣ, ангурпарварӣ, ползкорӣ, рӯёндани шолӣ саруқор дорад. Минтақаи иқтисодӣ аз нисф зиёди шолӣ дар мамлакат рӯёндашударо медиҳад (расми 127).

Дар доманаҳои Амударё дар заминаи деҳқонӣ чорводорӣ низ ривоч ёфтааст. Аз соҳаҳои қадимию сердаромад – кирмакпарварӣ дар алоқамандӣ бо пахтакорӣ дар заминҳои обёришаванда ба роҳ монда шудааст. Дар

Расми 127. Дарави шолӣ.

чарогоҳҳои саҳроӣ тӯли сол ғусфандони қароқўлӣ парвариш карда мешаванд. Дар тўқайзорон галаҳои асп мечаранд.

Саноат. Саноати минтақаи иқтисодиро соҳаҳои саноати сабуку хўрокворӣ ташкил медиҳанд. Дар саноати сабук саҳми заводи пахтатозакунӣ назаррас аст. Ба мақсади аз байн бурдани танқисии энергия, бо энергия таъмин намудани саноат ва хоҷагии қишлоқи ривочёфтаи стода, НБГ-и Таҳиатош ва гидроузели дорои НБО барпо карда шуд. Минтақаи иқтисодии Амударёи Поён энергияро аз шабакаи ягонаи мамлакат мегирад.

Тӯли солҳои истиқлолият дар ин сарзамин дигаргуниҳои кулли иҷтимоӣ иқтисодӣ рӯй доданд, қорҳои сохтмонию ободонии зиёде анҷом дода шуданд. Имрӯз маҷмӯҳои замонавие, мисли заводи содаи дар Осиёи Миёна ягонаи Қўнғирот, ки номи мўъҷизаи саҳроро гирифтааст, заводи шишаи Хўчайлӣ, қорхонаи муштараки «Марказий Осиё безак тошлари», заводҳои қарбиди Қўнғирот, мармару қабели Нукус, қони қазӣ Ўрга, маҷмӯҳои «Элтeкс» ва «Катeкс», роҳи оҳани (345 км) Навоӣ – Нукус, қўпруқи азиме, ки Нукусро бо Хўчайлӣ мепайвандад, роҳи автомобилгарди Қўнғирот, даҳҳо мактабҳои миёнаи таълими ҳамагонӣ, литсейу қоллечҳо, варзиши бачагон, мактабҳои мусиқӣ ва санъати бачагон фаъолият доранд, ки ин ҳама меваи истиқлолиятанд.

Яке аз ҳодисаҳои бузурге, ки дар сохтмони шоҳроҳи автомобилгард рӯй дод, бунёди қўпруқи қорраҳа дар даромадгоҳи шаҳри Нукус буд.

Панҷ заводе, ки қазро ба маҷмӯи қазу қимии Устюрт тақсим меқунанд, этилен, қолзилен, қолпропилен истеҳсол менамоянд ва аҳолиро бо энергия таъмин месозанд, ҳамқунин, объектҳои инфрасохтори замонавӣ бунёд гардиданд.

Минтақаи иқтисодӣ дар робитаҳои дохиливу беруни аз ҳамаи намудҳои нақлиёт истифода мебарад. Дар баробари афзудани нақлиёти роҳи оҳану автомобилгард, нақлиёти обӣ аҳамияташро гум меқунанд. Робитаҳои минтақаи иқтисодӣ бо ҳудудҳои дигари мамлакатамон ва давлатҳои қоричӣ ҳуб ба роҳ монда шудааст.

1. Таъсири маҷкеи географӣ ва шароити табиӣ минтақаро ба минтақаи иқтисодӣ қӣ ҳел арзёбӣ меқунед?
2. Дар қаритаи бематн супоришҳои ба минтақаи иқтисодии Амударёи Поён дахлдорро иҷро қунед.
3. Омилҳои ба қойғиршавии ҳудудии аҳоли таъсиррасонро номбар қунед.

Вилояти Хоразм ҳудуди бaсе хурди мамлакатамонро дар бар мегирад (расми 128). Сатҳи замини Хоразм ҳамвор аст. Дар хоҷагидории вилоят дарёи Ому аҳамияти калон дорад. Каналҳои Полвон, Ермиш, Шовот ва Қиличнӣёзбой оби Омуро ба саросари вилоят тақсим мекунанд. Вилоят, ба ҷуз обу хок ва иқлими мусоид, қўлҳои шўри давоӣ, ашёи хоми бинокорӣ (рег, санг, най) низ дорад.

Аҳоли. Вилоят аз ҷиҳати саршумори аҳоли дар байни вилоятҳои ҷумҳури дар яке аз ҷойҳои охири меистад. Хоразмиён бо назардошти ҳавои гарму хушки тобистон, хонаҳоро бо девори сербари поҳсагин, ки то 4–5 м. баландӣ доранд, месозанд. Девори ғафси поҳсагин ҳарорат ва нами дохили биноро мўътадил нигоҳ медорад. Ба сабаби ба сатҳи замин наздик будани обҳои зеризаминӣ, заминканҳо вучуд надоранд.

Хоҷагӣ. Иқтисодиёти вилоятро, асосан, маҷмӯи агросаноатӣ ташкил медиҳад. Саҳми пахта, хусусан, дар ноҳияҳои Хева, Шовот, Янгиариқ калон аст. Дар ноҳияи Гурлан шoлипояхо майдони зиёдро ишғол менамоянд. Дар заминҳои обёришаванда, дар баробари пахта, зироатҳои донӣ, беда, ҷуворимаққа, картошка ва полезӣҳо парвариш карда мешаванд. Бо соҳаҳои дигари иқтисодиёт якҷо пеш бурдани пахтакорӣ имкон медиҳад, ки аз об ва қувваи корӣ оқилона истифода бурда шавад. Дар ҳамаи ноҳияҳои вилоят полезӣҳо кошта мешаванд.

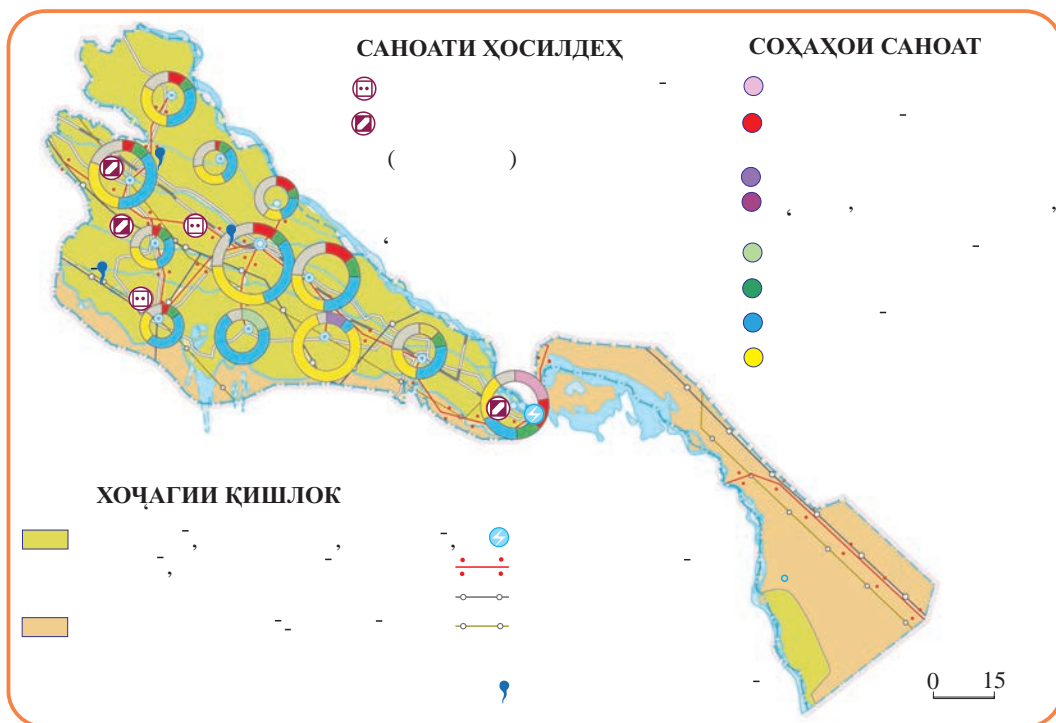
Соҳаҳои асосии хоҷагии қишлоқ: пахтакорӣ, зироатҳои полезӣ, шoликорӣ, чорводорӣ гўшту шир, кирмакпарварӣ.

Соҳаҳои асосии саноат: электроэнергетика, мошинсозӣ, масолеҳи бинокорӣ, саноати сабуку хўрокворӣ, орду ярма.

Ба туфайли селексияи халқие, ки асрҳо боз идома дорад, дар Хоразм навҳои аҷиби харбузаҳои пешпазаку дерпазак ба вучуд оварда шудаанд.

Расми 128. Саҳми вилояти Хоразм дар Ҷумҳурии Ўзбекистон.

Расми 129. Вилюти Хоразм.

Дар замонҳои қадим онҳоро ба зарфҳои махсус андохта, тавассути шутурҳо ба Бағдоду Ҳиндустон (дар бадали се моҳ) бурдаанд. Дар ноҳияҳои Хева, Янгиарик, Гурлан, Ҳазорасп боғҳо бештаранд. Дар оянда васеъ кардани майдони боғу ангурзорҳо пешбинӣ шудааст. Соҳаи дигари муҳими хоҷагии қишлоқ чорводорист. Саҳми ғўсфандони қароқўлие, ки аз танқисии обу чарогоҳҳои тобигона ба шароити дашт мутобик шудаанд, назаррас аст. Ин ғўсфандон, асосан, барои пўсту пашм ва ғўшташон парвариш карда мешаванд. Ба сабаби кам будани чарогоҳҳо, баъзе хоҷагиҳо ғўсфандонашонро дар чарогоҳҳои Қароқалпоқистон бонӣ мекунанд.

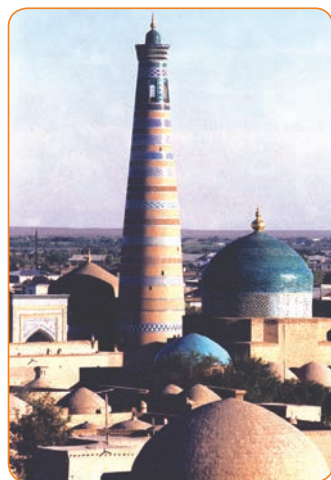
Саноат. Дар вилоят беш аз сад корхонаи саноатии сабуку хўрокворӣ мавҷуд аст (расми 129). Саноат бо азнавкоркарди пахта, пилла, мева, сабзавот ва маҳсулоти чорво саруқор дорад. Барилова, корхонаҳои саноатии дўзандагӣ, пойафзорбарорӣ, гилембофӣ, масолеҳи сохтмонӣ ва хўрокворӣ мавҷуданд. Корхонаҳои мазкур дар шаҳр ва маркази ноҳияҳо ҷойгир шудаанд.

Сайёҳӣ. Ба афзун гардондани иқтидори сайёҳии Хоразм ва ҷалби

ҳар чӣ бештари сайёҳон эътибори чиддӣ дода мешавад. Ташкил додани минтақаи сайёҳии хурди «Шовот» дар соҳили канали Шовот, «Ғовук кўл» дар шаҳри Хоразм, бунёди маҷмӯи меҳмонхонаҳои замонавӣ, объектҳои аҳамияти сайёҳӣ доштаи мадания солимгардонӣ ва тичоратию дилхушкунанда пешбинӣ шудаанд.

Шаҳрҳо. Урганч маркази маъмурию иқтисодӣ ва фарҳангии вилоят аст. Дар шаҳр саноати хӯрокворӣ, бино ба аҳамияти худ, баъди саноати сабук дар ҷойи дуум меистад. Шаҳр нерӯи барқро аз ИБГ-и Тахиатош ва ИБО-и Туямӯйин мегирад. Дар қисми шимолии шаҳр, асосан, манзилҳои истиқоматӣ, муассисаҳои

илмӣ ва мадания маърифатӣ, дар қисми ҷанубияш корхонаҳои истеҳсоли ҷой гирифтаанд. Дар шаҳр Донишгоҳи давлатии Урганч, филиалҳои Донишгоҳи ахбору технологияҳои Тошканд ва Академияи тиббии Тошканд мавҷуданд. Хева шаҳри бостониест, ки ёдгориҳои меъмории миллиаш бисёр аст (расми 130). Хева маркази муҳимии ҳунармандии миллист. Дар ин ҷо ҳунари ҳайратангези кандакории сангу ҷўб, заргарӣ, наққошӣ, кишидадӯзӣ, мисгарӣ ва кулолгарӣ аз насл ба насл мегузарад. Хева ватани математик, астроном ва географӣ машҳури ўзбек Муҳаммад ибни Мусо ал-Хоразмист.

Расми 130. Шаҳри Хева.

1. Кирмакпарварӣ, шиликорӣ ва чорводорӣ дар кадом ноҳияҳо хуб ривоч ёфтаанд? Дар харитаи бематн ба ин ишора кунед.
2. Урганчу Хеваро қиёсан таъриф намоед.
3. Доир ба таъсири равшани табиӣ ба иқтисодиёт мисолҳо биёред.

Дарси 58-ум

ҶУМҲУРИИ ҚАРОҚАЛПОҚИСТОН

Ҷумҳурии Қароқалпоқистон дар шимолу ғарбии мамлакатамон ҷойгир шудааст. Роҳандозӣ гардидани нақлиёти роҳи оҳан, автомобил ва ҳавоӣ ба ривочёбии муттасили қувваҳои истеҳсолии ҷумҳурӣ замина фароҳам овард. Қароқалпоқистон ба сифати вилояти мухтор соли 1925 ташкил гардид, соли 1932 ба ҷумҳурии мухтор табдил ёфт. Соли 1936

Расми 131.

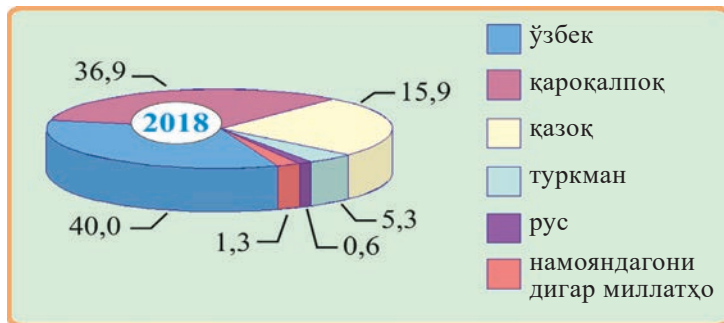
Комбинате, ки дар Нукус аз пашм юрт тайёр мекунад.

ба таркиби Ўзбекистон дохил шудааст. Ба таркиби Ўзбекистон дохил карда шудани Қароқалпоқистон дӯстиву бародарии дерина, муштарақоти ҳудудӣ, забонӣ ва фарҳангии халқҳои қароқалпоқу узбекро пойдортар сохт.

Аҳолий. Дар Ҷумҳурии Қароқалпоқистон беш аз 1,8 млн. нафар аҳолий умр ба сар мебарад. Аз 1/3 қисми аҳолиро ўзбекҳо, қариб ҳамин қадар қароқалпоқҳо, боқимондашро қазоқ ва намояндагони дигар миллатҳо ташкил медиҳанд (расми 132). Дар муассисаҳои таълими олий ҳазорҳо мутахассисон тайёр карда мешаванд. Дар Нукус филиали Фарҳангистони улуми Ўзбекистон ва як қатор муассисаҳои таълими олий фаъолият доранд. Дар Қароқалпоқистон гурӯҳи калони олимон ба

камол расидаанд. Онҳо дар соҳаҳои гуногуни илм ва иқтисодиёт машғули қоранд. Аз ҷумла, дар соҳаи хоҷагии қишлоқ сари усулҳои гуногуни обёрикунии заминҳо тадқиқотҳо анҷом медиҳанд.

Хоҷагӣ. Асоси хоҷагидорӣ Қароқалпоқистонро маҷмӯи агросаноатӣ ташкил медиҳад. Дар ин ҷо деҳқонии обёришаванда меҳнат ва маблағи зиёдро талаб мекунад. Аз ҷумла, кофта шудани канали обёрикунанда водор намуд, ки барои об пахш накардани заминҳо сарбандҳо бунёд гарданд ва баҳри гурезондани оби ботлоқҳо захбурҳо қанда шаванд. Тӯли солҳои гузашта шабақаҳои ирригатсионӣ аз нав сохта ва фарохтар гардонда шуданд. Каналҳое, мисли Қизқетган ва Пахтаарна бунёд гардиданд. Дар ҳар ду соҳили дарё сарбандҳое, ки пеши обхезиро мегиранд, сохта шуданд. Иншооти азими гидротехникӣ – гидроузели Тахиатош соли 1973 ба қор даромад.

Расми 132. Таркиби миллии аҳолии Ҷумҳурии Қароқалпоқистон (ба ҳисоби фоиз).

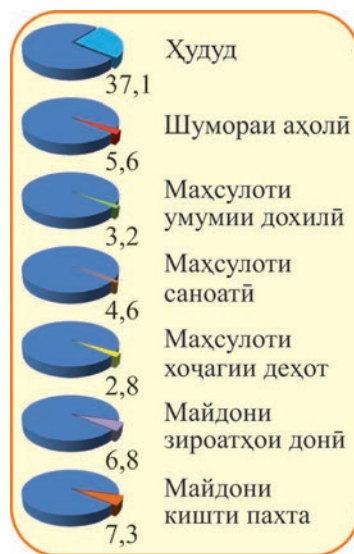
Дар қисми зиёди майдонҳои кишти Қароқалпоқистон пахта ва ғалла парвариш карда мешавад. Дар резишгоҳи Амударё беда ва шолӣ хуб нашъунамо меёбад. Қароқалпоқистон наганҳо дар Ўзбекистон, балки дар Осиёи Миёна бобати рӯёндани бедаи тухмӣ аз минтақаҳои бузургтарин аст. Сифати навъи қароқалпоқистонии бедаи тухмӣ хеле баланд аст. Зироатҳои донӣ: шолӣ, чувории сафед ва чуворимакка бисёр кишт карда мешавад (расми 133). Шоликорӣ мавқеи калон дорад. Қисми зиёди майдонҳои шолӣ дар Қароқалпоқистон аст.

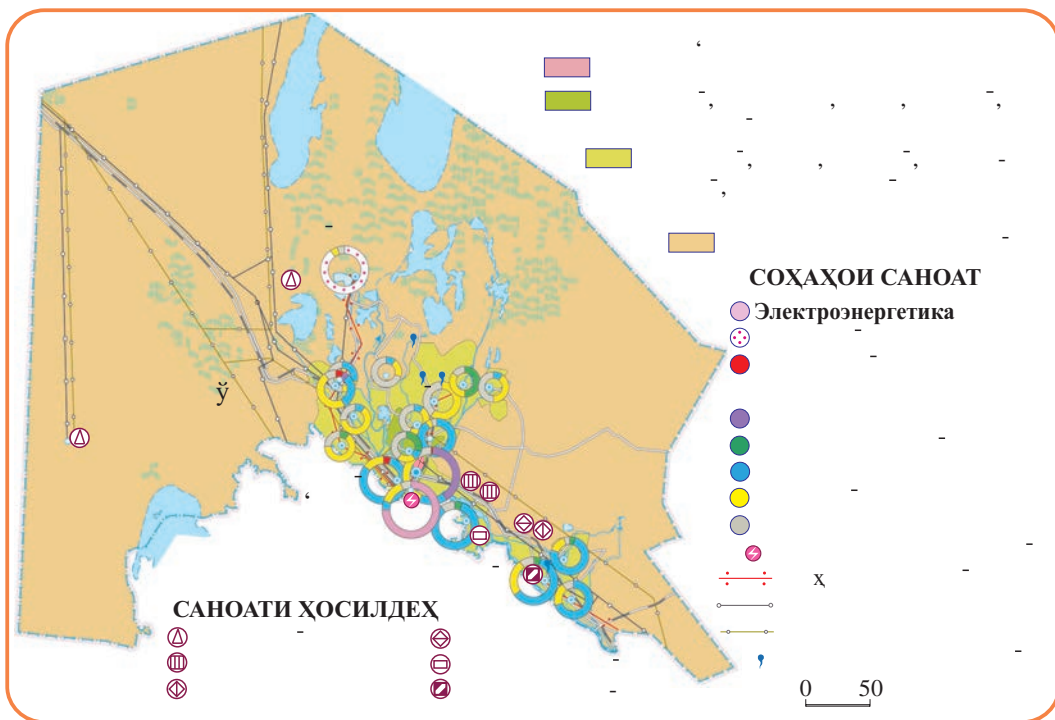
Соҳаҳои асосии хоҷагии қишлоқ: шоликорӣ, пахтакорӣ, полезихо, ғўсфандпарварӣ.

Чорводорӣ аз соҳаҳои муҳими хоҷагии Ҷумҳурии Қароқалпоқистон мебошад. Чарогоҳҳои фарох ва марғзорони резишгоҳи Амударё аз қадим пойгоҳи ему хошок будаанд. Барои парвариши чорво, ба ҷуз беда, чувории сафед ва чуворимакка, аз партови корхонаҳои саноатии пахтагозақунӣ, равған, ширу равған низ истифода бурда мешавад. Дар чарогоҳҳо чор фасли сол ғўсфандони қароқўлӣ парвариш меёбанд. Дар хоҷагиҳои саҳроӣ қисман шутур низ бонӣ карда мешавад. Чорвои калони шохдор дар минтақаҳои обёришаванда – резишгоҳи Амударё барои ширу ғўшт парвариш меёбад. Дар Қароқалпоқистон барои зиёд кардани парранда, хусусан мурғони обӣ, имкониятҳо фароҳанд. Дар ноҳияи Тўртқўл фермаи байнихоҷагии паррандапарварӣ ташкил дода шуд. Кирмакпарварӣ дар ноҳияҳои Тўртқўл ва Амударё ривоч ёфтааст. Ин ду ноҳия қисми асосии пиллаи Қароқалпоқистонро медиҳанд.

Саноат. Ба кор дароварда шудани роҳи оҳани Чорҷўй – Қўнғирот дар рушди саноати Қароқалпоқистон нақши муҳим дорад. Соҳаҳои нави саноатӣ, мисли энергетика, металлсозӣ, кимиё, бинокорӣ арзи хастӣ карданд (расми 134). Дар Қўнғирот заводи азиме, ки соле иқтидори истеҳсоли 160 ҳазор тонна содаи калсий, 150 ҳазор тонна содаи каустикӣ, 20 ҳазор тонна содаи хўроқворӣ ва 400 ҳазор тонна намаки ошро дорад, ба кор даромад.

Расми 133. Саҳми Қароқалпоқистон дар Ҷумҳурии Ўзбекистон.

Расми 134. Ҷумҳурии Қароқалпоқистон.

Саноати хӯрокворӣ ривоч меёбад. Дар Қароқалпоқистон истгоҳҳои барқии мавриди истифодаи умум ва ба баъзе корхонаҳои дахлдор мавҷуданд. НБГ-и Тахиатош дар байни онҳо аз бузургтаринҳост. Корхонаву манзилгоҳҳои аҳоли, асосан, бо газ таъмин шудаанд. Дар ноҳияи Тахтақўпир дастгоҳи обро ширинкунанда (оби шўрро ба оби хўрданӣ табдил медиҳад) ба кор даромад.

Мошинсозӣ барои қонеъ гардондани эҳтиёҷи хоҷагии қишлоқ, саноат ва нақлиёт хидмат мекунад. Дар заводи механикаи Тахиатош насосҳои шиновари обкашӣ таъмир мегарданд. Дар пойгоҳи гази Бухоро ва нафти аз он ҷудошуда, конҳои калий ва намаки калийдору магнийдор, конҳои фосфориту оҳак, саноати кимиё ривоч меёбад.

Соҳаҳои асосии саноат: электроэнергетика, кимиё ва газу кимиё, масолеҳи бинокорӣ, саноати сабук, хӯрокворӣ, орду ярма.

Шаҳрҳо. Дар ҷумҳурӣ 12-то шаҳр мавҷуд аст. Пойтахти Ҷумҳурии Қароқалпоқистон – Нукус маркази саноатию фарҳангӣ ба шумор меравад (Аз мавзӯи манзили аҳолинишин муайян намоед, ки дар шаҳр чӣ қадар аҳоли зиндагӣ мекунад).

Шаҳр соли 1932 дар ҷойи овули хурд барпо гардидааст. Соли 1939 ба туфайли мусоид будани мавқеи географияш пойтахти ҷумҳурӣ аз Тўрткўл ба Нукус кўчонда шуд. Тавассути сарбанди гидротехникие, ки дар Амударё сохта шудааст, ба Нукус роҳи оҳану автомобилгард кашида шуд. Дар шаҳр комбинати полиграфӣ, заводҳои таъмири мотору хишт, саноати сабуку хўрокворӣ мавҷуданд.

Дар **Нукус** шашто муассисаи таълими олий, Донишгоҳи давлатии Қароқалпоқ, Донишкадаи давлатии педагогии Нукус, филиалҳои дар Нукус будаи Донишгоҳи давлатии аграрии Тошканд, Донишкадаи тиббии педиатрияи Тошканд ва Донишкадаи давлатии санъат ва маданияти Ўзбекистон фаъолият доранд.

Мўйноқ замоне шаҳри бандарӣ буд. Дар натиҷаи паст шудани сатҳи оби Арал, аз баҳр дур монд. Ин аст, хоҷагидорӣ он куллан тағйир ёфт.

Берунӣ маркази муҳими саноатист, ки дар соҳили рости Амударё ҷойгир шудааст. Шаҳр тавассути роҳи автомобилгард бо Нукус мепайвандад. Заводҳои пахтадозакунию равшан аз корхонаҳои асосии шаҳранд.

1. Аз атласи таълимӣ муайян намоед, ки шаҳрҳои Тўрткўлу Урганч, ки дар ду соҳили Амударё ҷойгир шудаанд, бо ҳам чӣ иртибот доранд?
2. Ба ҷойгиршавӣ ва таркиби миллии аҳоли кадом омилҳо таъсир кардаанд?
3. Шаҳрҳои Қароқалпоқистон бо кадом хусусиятҳои асосӣ аз якдигар фарқ мекунанд?
4. Дидани кадом шаҳроро орзу мекунед? Барои чӣ?
5. Барои аз Нукус ба Тошканд рафтан бояд аз кадом шаҳрҳо гузашт?

Дарси 59-ум

МАШҒУЛОТИ АМАЛӢ

1. Дар асоси маълумотҳои қадвали 1-уми қисми илова зичии аҳолии вилоятҳои Андиҷону Навоиро муайян ва муқоиса намоед.

2. Дар харитаи бематни синфи 8 минтақаҳои хоҷагии қишлоқи вилояти Бухоро ранг кунед, минтақаҳои васеъ пахншудаи гандум, ҷав, ҷуворимақка, ҳамчунин, паррандапарварӣ ва занбўрпарвариро ба қайд гиред.

3. Дар вилояти Самарқанд 11,1 фоизи аҳолии ҷумҳурӣ зиндагӣ мекунанд. Ин вилоят 17 фоизи зироатҳои дониеро, ки дар ҷумҳурӣ истеҳсол мешаванд, медиҳад. Ин маҳсулот оё метавонад дар вилоят соҳаи иқтисодӣ гардад?

4. Нақшаи таснифи географии минтақаи иқтисодиро дар дафтарадон қайд намоед.

5. Омилҳоро, ки ихтисосондашавии ҳудудро муайян менамоянд, номбар кунед.

6. Бобати тақсимои ҳудудии меҳнат дар мамлакат фарқ ва ҷиҳатҳои ба ҳам монанди минтақаҳои иқтисодии Тошканду Мирзочўл ва Фарғонаву Амударёи Поёнро муқоиса намоед.

7. Кадом минтақа, бино ба самаранокии меҳнати саноат, пешсаф аст?

8. Ҳоҷагии кишлоқи кадом минтақа бо роҳи интенсивӣ ривоч меёбад?

9. Кадом минтақа бо нақлиёт хуб таъмин аст?

10. Дар мисоли ягон минтақаи иқтисодӣ аз ҷойгиршавии оддӣ ба ҷойгиршавии мураккабу прогрессивитарин гузаштани хоҷагидориро шарҳ диҳед.

11. Таърифи иқтисодию географии шаҳратон (ноҳиятон, вилояттон)-ро тартиб диҳед. Дар он тарҳи робитаҳои истеҳсолии ҳудудии таркиби хоҷагиро аз рӯи ашёи хом, энергия ва маҳсулоти тайёр кашед, ҳамчунин, чорабиниҳоро, ки доир ба ҳифзу азхудкунии табиат анешида мешаванд, баён намоед.

Дарси 60-ум

ТАКРОРИ ЧАМЪБАСТӢ

1. Доир ба робитаи мошинсозӣ бо дигар соҳаҳои иқтисодиёт мисолҳо оред.

2. Дар маҷмӯи мошинсозӣ нисбати (ҳолат) соҳаҳо дар оянда чӣ хел хоҳад шуд? Гӯед, ки кадом соҳаҳо босуръат ривоч меёбанд?

3. Робитаи соҳаҳои иқтисодӣ ва маҷмӯи металлургиро дар дафтартон қайд намоед ва нишон диҳед.

4. Дар вилояти шумо кадом корхонаҳои саноатӣ ҷойгир шудаанд?

5. Дар харитаи бематн аз кучо гузаштани муҳимтарин қубурҳои нафту газро ишора намоед.

6. Кадом шаклҳои ташкилии истеҳсолот мавҷуданд?

7. Ба шаклҳои ҷойгирсозии истеҳсолот мисолҳо оред.

8. Аз харитаи вилояти Самарқанди атласи географияи синфи 8 мавқеи ҷойгиршавии шаҳрҳоро муайян намоед. Эътибор диҳед, ки дар шаҳрҳо кадом соҳаҳои саноат мавҷуданд.

9. Дар Ўзбекистон сола ба ҳисоби миёна 51 млрд. КВс нерӯи барқро нерӯгоҳҳои барқии гармӣ истеҳсол менамоянд, 8 миллиард КВс нерӯи барқ аз ҷониби нерӯгоҳҳои барқии обӣ истеҳсол карда мешавад. Саҳми онҳоро бо фоиз ифода намоед.

Нишондиҳандаҳои асосии иҷтимоӣ аз рӯйи ҳудудҳо
(Ҳолати 1-уми январӣ соли 2017)

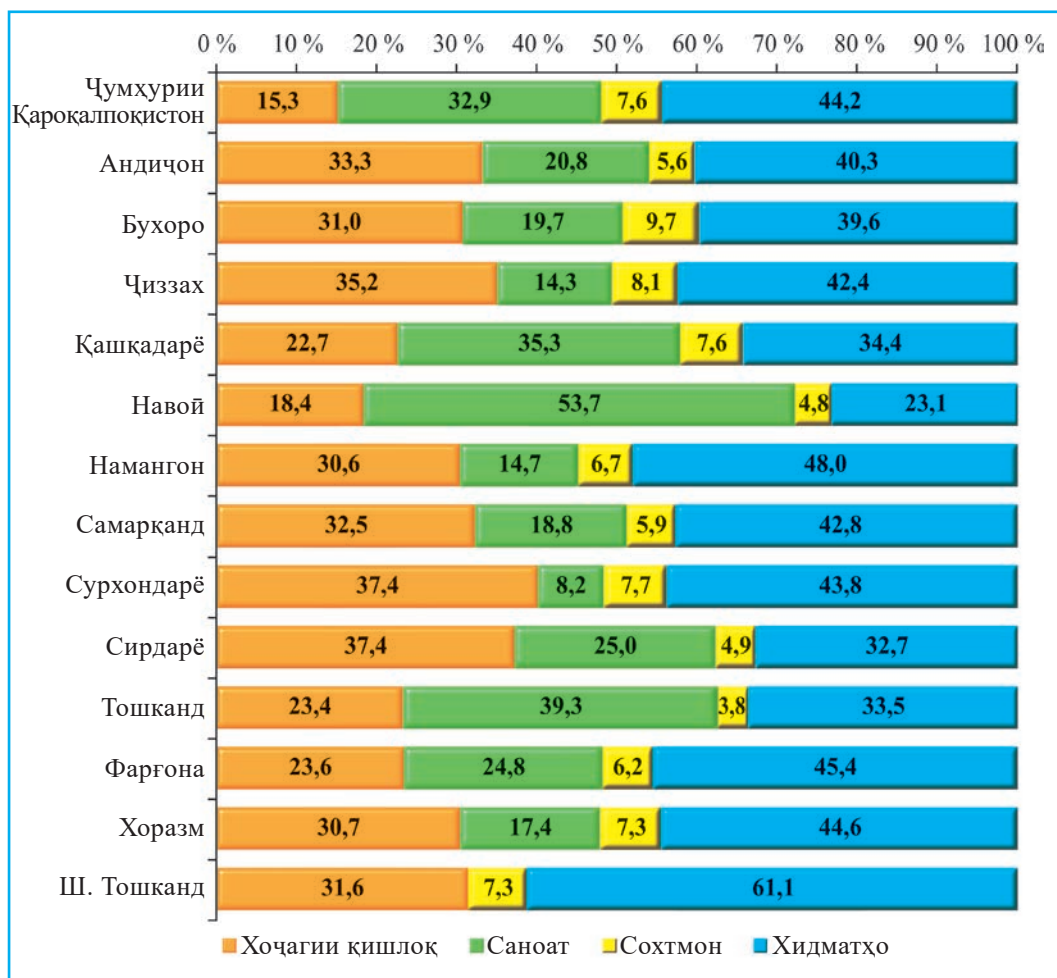
Ҷумҳури ва вилоятҳо	Майдон (ҳазор км кв.)	Шумораи аҳоли (ба ҳисоби ҳазор нафар)			Сохта маъмурию худудӣ		
		Ҷамъ	Аҳолии шаҳр	Аҳолии даҳа	Ноҳия- ҳо	Шаҳрҳо	Шаҳр- ҷаҳо
Ҷумҳурии Ўзбекистон	448,9	32656,7	16532,7	16 124,0	170	119	1071
Ҷумҳурии Қароқалпоқистон	166,6	1 842,3	905	936,8	15	12	26
Вилояти Андиҷон	4,2	3 011,7	1 576	1 435,7	14	11	79
Вилояти Бухоро	40,3	1 870,2	698,6	1 171,6	11	11	69
Вилояти Ҷиззах	21,2	1 325,0	622,2	702,8	12	6	42
Вилояти Қашқадарё	28,6	3 148,4	1 357,5	1 790,9	13	12	117
Вилояти Навоӣ	111,0	958,0	467,6	490,4	8	6	47
Вилояти Намангон	7,4	2 699,6	1 743,7	955,9	11	8	115
Вилояти Самарқанд	16,8	3 720,1	1 390,8	2 329,3	14	11	88
Вилояти Сурхондарё	20,1	2 514,2	893,3	1 620,9	13	8	114
Вилояти Сирдарё	4,3	815,9	350	465,9	8	5	25
Вилояти Тошканд	15,3	2 861,2	1 411,5	1 449,7	15	16	95
Вилояти Фарғона	6,7	3 620,2	2 049,9	1 570,3	15	9	197
Вилояти Хоразм	6,1	1 805,0	601,2	1 203,8	10	3	56
Шаҳри Тошканд	0,3	2 464,9	2 464,9	–	11	1	1

Иловаи 2

Таркиби майдони кишт аз рӯйи ҳудудҳо
(Аз рӯйи ҳисоби моҳи декабр, ҳолати соли 2017)

Аумақлар	Каргошка	Пахта	Сабзавот – ҷамъ	Полезӣ ғизоӣ –ҷамъ	Дон
Ҷумҳурии Ўзбекистон	78772	1201182	189696	52271	1655629
Ҷумҳурии Қароқалпоқистон	4764	94028	11342	12297	110653
Вилоятҳо:					
Вилояти Андиҷон	6875	89259	17762	1978	90882
Вилояти Бухоро	4324	106124	10355	2276	91182
Вилояти Ҷиззах	1610	90308	8444	6879	212545
Вилояти Қашқадарё	6588	153394	15730	6315	256673
Вилояти Навоӣ	1966	34538	4165	1340	49819
Вилояти Намангон	5634	76348	14496	1901	92012
Вилояти Самарқанд	12873	87649	29068	2524	185778
Вилояти Сурхондарё	9899	94539	14611	2788	118219
Вилояти Сирдарё	2001	96752	4352	3280	95563
Вилояти Тошканд	7418	84079	25698	2899	142266
Вилояти Фарғона	9912	98313	20304	2181	129316
Вилояти Хоразм	4881	95851	13075	5613	81021
Шаҳри Тошканд	27		294		

Дар соли 2017 таркиби МЯҲА аз рӯи соҳаҳо (ба ҳисоби фоиз нисбат ба ҳаҷм)

МУНДАРИЧА

ВОБИ I. МАВҚЕИ ГЕОГРАФИ ВА СОХТИ МАЪМУРИВУ ХУДУДИИ ЎЗБЕКИСТОН

Дарси 1-ум. Пешгуфтор	3
Дарси 2-юм. Мавқеи географии Ўзбекистон.....	5
Дарси 3-юм. Сохти маъмурию худудии Ўзбекистон.....	8
Дарси 4-ум. Харитаҳои иҷтимоию иқтисодӣ.....	11

БОБИ II. САРВАТҲОИ ТАБИЙ, АҲОЛӢ ВА ЗАХИРАҲОИ МЕҲНАТИИ ЎЗБЕКИСТОН

Дарси 5-ум. Шароит ва сарватҳои табиӣи Ўзбекистон	13
Дарси 6-ум. Аҳамияти шароит ва сарватҳои табиӣ дар иқтисодиёти Ўзбекистон.....	15
Дарси 7-ум. Аҳолии Ўзбекистон	18
Дарси 8-ум. Таркиби аҳолии Ўзбекистон.....	20
Дарси 9-ум. Манзилҳои аҳолинишин	22

БОБИ III. СОХТИ ТАРКИБИИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

Дарси 10-ум. Сохти таркибии иқтисодиёти миллии Ўзбекистон.....	27
Дарси 11-ум. Саноат – соҳаи таъҷдори иқтисодиёти миллии.....	30
Дарси 12-ум. Маҷмӯи сӯзишворию энергетика.....	33
Дарси 13-ум. Саноати нафтӯ кимиё.....	35
Дарси 14-ум. Саноати ангишт.....	38
Дарси 15-ум. Электроэнергетика.....	40
Дарси 16-ум. Саноати кимиё.....	45
Дарси 17-ум. Металлургияи сиёҳ.....	48
Дарси 18-ум. Металлургияи ранга.....	51
Дарси 19-ум. Мошинсозӣ ва соҳаҳои он.....	54
Дарси 20-ум. Автомобилсозӣ.....	58
Дарси 21-ум. Саноати азнавкоркарди чӯб.....	62
Дарси 22-юм. Саноати масолеҳи бинокорӣ.....	64
Дарси 23-юм. Саноат ва мушкилиҳои экологӣ	67
Дарси 24-ум. Маҷмӯи агросаноатӣ	69
Дарси 25-ум. Хоҷагии кишлок.....	71

Дарси 26-ум. Дехқонӣ.....	73
Дарси 27-ум. Чорводорӣ	76
Дарси 28-ум. Типҳои географии хоҷагии қишлоқи Ўзбекистон.....	78
Дарси 29-ум. Саноати сабук	80
Дарси 30-ум. Саноати хўрокворӣ	83
Дарси 31-ум. Шаклҳои ҷойгирсозӣ ва ташкили ҳудудии саноат.....	86
Дарси 32-юм. Географияи нақлиёт.....	88
Дарси 33-юм. Рушди замонавии нақлиёти Ўзбекистон.....	90
Дарси 34-ум. Соҳаҳои хидматрасонӣ ба аҳоли.....	95
Дарси 35-ум. Сайёҳӣ ва рекреатсия дар Ўзбекистон.....	99
Дарси 36-ум. Робитаҳои иқтисодии хориҷӣ.....	102
Дарси 37-ум. Машғулоти амалӣ.....	105

БОБИ IV. ТАВСИФИ МИНТАҚАВИИ ЎЗБЕКИСТОН

Дарси 38-ум. Ташкили ҳудудии иқтисодиёти Ўзбекистон.....	106
Дарси 39-ум. Минтақаи иқтисодии Ўзбекистон.....	110
Дарси 40-ум. Вилояти Тошканд.....	113
Дарси 41-ум. Шаҳри Тошканд	117
Дарси 42-юм. Минтақаи иқтисодии Мирзочўл.....	121
Дарси 43-юм. Вилояти Сирдарё.....	123
Дарси 44-ум. Вилояти Қиззах	125
Дарси 45-ум. Минтақаи иқтисодии Фарғона	128
Дарси 46-ум. Вилояти Андиҷон.....	130
Дарси 47-ум. Вилояти Фарғона	132
Дарси 48-ум. Вилояти Намангон.....	135
Дарси 49-ум. Минтақаи иқтисодии Зарафшон.....	138
Дарси 50-ум. Вилояти Самарқанд.....	140
Дарси 51-ум. Вилояти Навоӣ.....	144
Дарси 52-юм. Вилояти Бухоро	148
Дарси 53-юм. Минтақаи иқтисодии Ҷанубӣ.....	151
Дарси 54-ум. Вилояти Қашқадарё.....	153
Дарси 55-ум. Вилояти Сурхондарё.....	157
Дарси 56-ум. Минтақаи иқтисодии Амударёи Поён.....	161
Дарси 57-ум. Вилояти Хоразм	163
Дарси 58-ум. Ҷумҳурии Қароқалпоқистон.....	165
Дарси 59-ум. Машғулоти амалӣ	169
Дарси 60-ум. Такрори чамъбасти.....	170
Иловаҳо	171

O'quv nashri

MUSAYEV PAYOZ G'YOSOVICH

pedagogika fanlari nomzodi, katta ilmiy xodim

MUSAYEV JAHONGIR PAYOZOVICH,

geografiya fanlari nomzodi, dotsent

GEOGRAFIYA

O'ZBEKISTONNING IQTISODIY VA IJTIMOIIY GEOGRAFIYASI

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining
8-sinfi uchun darslik

To'ldirilgan oltinchi nashr

(Tojik tilida)

«Sharq» nashriyot-matbaa

aksiyadorlik kompaniyasi

Bosh tahririyati

Toshkent – 2019

Darslikda A.Jumayev, R.Sharipov, B.Rizoqulov, A.To'rayev slaydlaridan foydalanildi. Undagi statistik ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo'mitasidan olindi. Qayta nashrda darslikdagi aksariyat raqamli ma'lumotlar mazkur qo'mita materiallari asosida yangilandi.

Мухаррир *Хусрав Ҳамидов*
Мухаррири бадеи *Б.Бобожонов*
Мухаррири техникӣ *Р.Нафасов*
Саҳифабандон *О.Фозилова, М.Атхамова*
Мусахҳеҳ *Саодат Бекназарова*

Nashr litsenzyasi AI № 201, 28.08.2011

Ба чопаш иҷозат дода шуд 30.07.2019. Андозааш 70x90^{1/16}. Гарнитурани «Times». Кегли 12 шипондор. Бо усули офсет чоп шуд. Чузъи чопии шартӣ 11,70. Чузъи нашриву ҳисобӣ 13,83. Теъдод 6 431. Фармониши № 455.

**Чопхонаи Ширкати саҳҳомии табуъу нашри «Sharq»,
100000, шаҳри Тошканд, кўчаи Буюк Тўрон, 41.**

Чадвали нишондиҳандаи ҳолати китоби ба ичора додашуда

Т/р	Ному насаби хо- нанда	Соли хониш	Ҳолати ки- тоб ҳангоми гирифтани	Имзои роҳбари синф	Ҳолати китоб ҳангоми супо- ридан	Имзои роҳбари синф
1						
2						
3						
4						
5						
6						

Китоби дарсӣ ба ичора дода шуда, дар охири соли хониш чадвали болоӣ аз тарафи роҳбари синф дар асосии меъёрҳои зерин пур карда мешавад:

Нав	Ҳолати китоби дарсӣ ҳангоми бори аввал супоридан
Хуб	Мӯқовааш бутун, аз қисми асосии китоби дарсӣ ҷудо нашудааст. Ҳамаи варақҳои дар ҷояш, надаридааст, ҷудо нашудааст, дар саҳифаҳои навиштаҷот нест
Қаноатбахш	Мукова фарсуда шудааст, чанд хати кашида ва ҷойи аз қисми асосӣ ҷудошуда дорад, таби дил таъмир нашудааст. Варақҳои қандаш ширеш шудаанд.
Ғайриқаноатбахш	Мукова хатҳои кашида дорад, даридааст, аз қисми асосӣ ҷудо шудааст ё тамоман нест, таъмир ғайриқаноатбахш аст. Саҳифаҳо даридаанд, варақҳои нестанд, хат кашидаву ранг карда шудааст, аз китоб наметавон истифода кард.

O'quv nashri

MUSAYEV PAYOZ G'YOSOVICH

pedagogika fanlari nomzodi, katta ilmiy xodim
MUSAYEV JAHONGIR PAYOZOVICH,
geografiya fanlari nomzodi, dotsent

GEOGRAFIYA

O'ZBEKISTONNING IQTISODIY VA IJTIMOIIY GEOGRAFIYASI

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining
8-sinfi uchun darslik

To'ldirilgan oltinchi nashr

(Tojik tilida)

«Sharq» nashriyot-matbaa
aksiyadorlik kompaniyasi
Bosh tahririyati
Toshkent – 2019

Darslikda A.Jumayev, R.Sharipov, B.Rizoqulov, A.To'rayev slaydlaridan foydalanildi. Undagi statistik ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo'mitasidan olindi. Qayta nashrda darslikdagi aksariyat raqamli ma'lumotlar mazkur qo'mita materiallari asosida yangilandi.

Мухаррир *Хусрав Ҳамидов*
Мухаррири бадеи *Б.Бобожонов*
Мухаррири техникӣ *Р.Нафасов*
Саҳифабандон *О.Фозилова, М.Атхамова*
Мусахҳеҳ *Саодат Бекназарова*

Nashr litsenziyasi AI № 201, 28.08.2011

Ба чопаш ичозат дода шуд 30.07.2019. Андозааш 70x90^{1/16}, Гарнитурани «Times». Кегли 12 шипондор. Бо усули офсет чоп шуд. Чузъи чопии шартӣ 11,70. Чузъи нашриву ҳисобӣ 13,83. Теъдод 914. Фармоиши № 455-А.

**Чопхонаи Ширкати саҳҳомии табъу нашри «Sharq»,
100000, шаҳри Тошканд, кўчаи Буюк Тўрон, 41.**